

59.

8

АЛТАЙДЫНГ
ТУУЛАРЫНДА

~~89326~~

Р.С. (227)
B.11

Алтайдын Тууларында

59328

Литературно-художественный
общественно-политический
альманах

Горно-Алтайская Областная
Библиотека

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1959

Зуржы
И. Н. Митрофанов

И. КОЧЕЕВ, А. МИХАЙЛОВ

ЖАҢҒЫ АЛТАИ

(Очерк)

1 Чуй бажында

Чуйдын жастанган чөлине, эбиреде турган кайыр тууларына жаскы күн чалыт. Озөктөрдө кайа-таштарга капсаткан түрген суулар калын тоштон жайымданала, бойларынын баатыр күчин ченеп тургандый, жараттарына улай-телей табарып, күркүрежет. Кобы-жиктерди өрө, агарып турган мөн-күлөр жаар боро тумандар чөйилип браат. Аяс тенери алдында узак жолго арыган кастар канаттарыла араай талбып, учкулайт...

Кыш дйинде мал отоп жүрген кырларда жер карантылаи да берген болзо, ондо жас келгени жакшы билдирбей туру. Јут күндерде кар жаап, шуурган да болуп туратан. Је төмөн, өзөктөрдө десе жастын жылу тыныжына жердин өлбөн текши жажарып келди. Удабас колхозтордын малдары бойларынын кыштуларынан бу жажыл өлбөндү одорлорго тужуп келер, малчылардын ижи бери көчүп, кайнай берер.

Азыйда байларга кул болуп, булгууш ошкош өдүктү, эскизи удай берген жаргак тонду кыйналып жүрген алтайлар эмди камык малды ээлеп, учы-кыйузы билдирбес жерлеринде кабырып турулар. Олордын жүрүми жылдын-жылга жаранып, там ла ырысту, сүмжилу болуп браат. Је качан бирде ондый эмес, башка болгон. Чын, башка. Ол тужунда алтайлар мынайда кожондойтон:

Кадын төмөн кас учат,
Канадынын төзи бош келет.
Кайран Алтайды сананзам.
Кара көскө жаш келет.

Је Ленинниң жарыдып берген кызыл тандагы кыйын-шыралу тербезен жүрүмди орды да жок эдип өртөп салды...

Јажыл өлбөндү чөлдин кыйузыла өткөн орык жолло тан

атту кижн жортун браат. Бу Кош-Агаш аймакта эн артык малчылардын бирүзи — Сабырды Макажанов. Ол жолой туштаган ончо немени аыктап, коолодо кожондоп туру. Онын токунаалу жараш кожогы кеен чөлгө жайылып, кайда да ыраак жерге учуп барала, кайылып калат. Сабырдынын чырайы улам сайын кубулып туру: бирде күлүмзиренип, бирде соой берет, онын кийининде ойто ло жылу күнге чалыткандый, жарый берет.

Сабырды Макажанов бойынын төрөл колхозынын жериле ырысту ээ болуп, жортот. Мында кажы ла жанына көрзө, көп тоолу уур койлор ло эчкилер, ак булуттар чылап, жайылып отогылайт. Мында ончо неме Сабырдынын жайым, ырысту ижин керелеп, оныла, кижн чилеп, куучындажып тургандый:

— Көр, Сабырды, бойынын төрөл жериге, ижиге көр, сүүнзен! Сен азийгы тербезен, кандый да правозы жок кул эмес. Жок, сен бу элбек жердин ле көп малдын ээзи, жаан, колхозко сүрекей керектү кижн. Албаты сени баалап, буткүл ферманы сеге будуп берген. Албаты сеге не ле немени берген, сени кижн эдип алган. Онын учун сен албаты учун кичееп, ого тузалу иш будүрерге кичеенип турун. Бойынын албатызына тузалу болгоны — эн жаан ырыс!..

Жолдын эки жанында үкту эчкилер отоп жүргүлейт. Олор баштарын дрө көдүреле, жагы ла үзүп алган жажыл өлбгин чайнап, жанынча өдүп брааткан малчыны аыктап турадылар. Эчкилер Сабырдыдан сурап тургандый: „Сен төрөл „Мухор-Тархаты“ колхозында таакылу эчкилерди өскүрер жагы керекке болушканын санаанга кирет пе?..“ Ол жагы, сүрекей уур керекти орус үй кижн, жалтанбас ла кичеемкей советский учений Окулич-Казарина баштаган. Оныла кожо сен де, Сабырды, жагы керекти жардып, ийде-күчине кысканбай жүргөн. Тайты Уванчикова, Павел Шмаков ло онон до өскөлдөри база... Канча тунди уйку жок өткүргенигер! Слердин ижигерди жүзүн-базын тутактар буудактап туратан. Эн ле жаан тутак — ученийдын баштаган жагы керегине көп саба улус бутпей турганында болгон. Карын бу тутактардан улам слер бойыгардын ижигерде жага баспай турганыгар эмес пе?.. Чын, байла, ондый болгон, — деп Сабырды кожонды үспей, сананды... Тоолу ла жылдардын бажында „Мухор-Тархатынын“ малчылары өскүрип алган таакылу эчкилери областын өскө дө аймактарына таркай берди... Туулу алтай. Мында советский жан турган өйдөн ала алтайлардын жүрүми сырагай кубулып, ичкеери жаан алтам этти. Агаш-таштын оргозында анда-мында эки-жаныстан ыштап турган жокту чадыр айылдарды жагы жүрүмнин жоккону жалмап салган. Сүүнзен, Сабырды! Сен жарык, ару ла жылу

турада Јадып турун. Сенин таадан, айса болзо, адан да ондый тураны тўженип те кўрбөгдн болор. Сен эн ыраак та јерде кыштап турган чабанга барзан, Јарык кўзндктў Јылу турада конорын. Ондо айыл ээзинин столго салып берген ток-тойу курсактарынан ажанып алган кийининде, кўўнин бар болзо, радио до угуп аларын... Чаган-Бургузда Ла Уландрыкта Малчылардын Туралары бар. Ол сўрекей Јакшы неме! Ол Тураларга башка-башка кыштулардан малчылар келип, кандый бир лекцияны угуп, эмезе кино кўрўп аладылар. Ондо јўзўн-башка товарлар садып турган магазиндер бар. Книга керек болзо.—библиотекадан алып кычыр. Газет ле журнал кычырар, эмезе шахмат ойноор кўўнин келзе, амыраар кып та таап аларын. Ондо не ле неме бар. Јолдон келген кижии мылчада Јунунып, столовойдон ажанып алган кийининде ару тўждктў орынга Јадып, амырап та алар аргазы бар. Оорый берген кижии медицинский болушты база таап алар...

Бис ышту, кирлў айылдардан ыраак јўре бердибис, сўрекей ыраак. Эн баштап Јаны Јўрўмди тўздўргў кўч болгон. Је бис Јалтанбай иштей береристе, кем јок, керек бўде берди КайкамЈылу!.. Кижии бойынын Јўрўминде кандый да буудактардын алдында токтобой, ичкеери барып Јадарда, там ла Јалтанбас болуп барат. Кезик аразында ичкеери барарга сўрекей кўч болотон. Је ондый да болзо, ичкеерилеп Јадын. Кандый бир буудакты ажыра алтап ийгенде, сўунип, бойында кўч кожулганын сезип турадын. Бу ла Јуукта „Мухор-Тархатынын“ члендери бойларынын иштеп алган кажы ла трудкўндерине 8—10 салковойдон акча алып тургандар. Былтыргы Јылда дезе бис 27 салковойдон алганым!.. Бу ончо немени санан, бил, Сабырды. Озогы Јўрўм тужунда сен не кижии болор эдин? Байдыг Јалчызы, тербезен. Уур ишке тўгўлген камык тер учун эжиктин Јанында тайгылдарла коштой отурып, айылдын ээзи семис бай куру сўбк таштап берерин сақып турар эдин. Је колхозто иштеп, сен ырысту кижии, бу айландыра Јаткан элбек јерлердинг, мундар тоолу малдын ээзи боло бердин. Сен колхозтын малын кўптўдип алары. учун кичееп, сўрекей Јакшы бонитер болуп ўренип алганынды, Окулич-Казарина кўп катап темдектеп айткан. Сен кажы ла малды угы-тўзинен танып, тўкти ле таакыны сорт аайынча ылгап, омордын качествозын кезик зоотехниктерден де артык билип аладыг. Бу ончо немеге сени кем ўредип алды не. Сабырды?

Сабырды Макажанов ээрдин ўстўнде эмеш кодўрилеле, бойына керечи таап аларга тургандый, айландыра јерди аЈыктап, аланзу јок айтты:

-- Советский жан үредип алган. Төрөл, килемкей жан...
Сабырды Чуй бажындагы чөлдү аяктап, кожонун үспей,
онон ары сананып браат...

Азыйда бу элбек чөлдү туура улус ээн жер деп айдатан.
Чынын айтса, озор жастырбай тургандар. Ненин учун де-
зе каа-жаа ыштап турган чадырлардын ортозында жупа-
байлардын камчылары ла соок салкындар бийлеп, жок-гой-
улар көстөринин жажын төгүп турган жерди өскөртө адап та
жүрерге келишпей турган. Жагыс ла советский өйдө Чуй
бажындагы чөлдө жүрүм кайнай берди. Мында миллионер
колхозтор өзүп келди. Кижн ар-бүткенди бойына тузалу
эди, бактырып алды. Азыйда сүрекей кату жерди жаранды-
рары санаага да кирбес эди. Эмди десе Кош-Агаш аймак-
тын колхозторы, советский техникала жепсенип алала, мын-
да суактар эткилей берди; жерди сүрүп, ого жүзүн-башка
өлдөндөр өскүрер иштерди жылдыг-жылга элбедип турулар,
Келер өйдө бастыра бу учы-кыйузы көрүнбес чөлдө жаан,
койу өлдөндөр жайгы салкынга, талай чылап, толкуланын
шуулай берер.

— Чын, шуулай берер!—деп, Сабырды Макажанов кү-
лүмзиренип айдат.—Бис, советский улус, шууландырып ий-
ерис!..

Төмөртинен, Чуй өздөктинг капчалдарынан элбек акка
чыккан тракт, жедеген мыйрык капыштый чөйилп, Кош-
Агаштын жанынча өтти. Оныла канча-канча боочыларды
ажып, кобы-жиктерди кечире, Жаш-Турадан карындаштык
Монголияга жетире кош тартар автомашиналар ары-бери
жүгүришип турат. Ол автомашиналарды тоолоп болбозын-
сүрекей көп. Ончо неме кайкамжылу кубула берген!.. Азый-
да мындагы жол сүрекей кату болгон (оны карыган улус
жакшы билер). Кожойымдардын кожын тартып жүрген кош-
аттар, эмезе төдөр туйлап аккан Чуйдын капа-ташту жара-
дынын кырыла ээчий-деечий барып, коркушту боомдорды
жүк арайдан өдүп алатан. Кезик аразында, анчадала тожон
тужунда, мал да, кижн де жаман жерге тайкылып, кайа ба-
жынан терен сууга тужуп те турган учуралдар бар болгон
деп айдыжат... Кош-аттар, төдөр Чуй ла Кадын өздөктөр-
дин ичнле барган жолды өткөн согында жаан кайыр тууны—
Чике-Таманды ажарга албаданып, бир канча өйгө чыгара
чырмайып туратандар... Кош тартып тургандардын жоругу
сүрекей узак болгон. Озор Монголиядан Ондойго эмезе
Шебалинге жеткенче, бир-эки ай өдө беретен. Кийининде,
жол эмеш ондоло берген согында, Чуйдын ичнле тарадайлу
улаалар чөйиле беретен. Же улаалардын да жүрүжн сүрекей
эмес болгон. Тугадагы күзүнничегиле кунукчылду шынырап,

араай бaзып брааткан ат Кош-Агаштан Ондойго жеткенче бир канча недеде бдб беретен.

— Эмдиги јорук башка!—деп, Сабырды кўлўмзиренди.— Кош-Агаштан эртен тура атанган кижиде ол ок кўн, энирде Горно-Алтайска једеле, кинога эмезе театрга барып келетен. Онон тўрген керек болзо, самолетло... Бу јуукта Кош-Агашка јиит алтай ученый, историк Павел Тадыев келип барган. Ол лекция эди, алтай албатынын јебрен байдиги јўрўми, Джунгария керегинде кбп јилбўлў немени куучындап берген. Јўрўм коркушту болгон. Джунгарлар алтай албатыны бийлеп, сўрекей уур кыйын-шыралу јўрўмге јўргўзип тургандар. Олордын ўлдўлеринен алтайлардын каны коркушту кбп тбгўлген. Ачанадан ла јўзўн-базын оорулардан тоозы јок улус кырылып турды. Ого ўзеери эки јўс јыл мынан кайра Туулу Алтай онон јаан јеткерлў коркудунын алдында тура берди. Кўнчыгыштан китай феодалардын черўлери јуулап келгендер. Мындыј сыранай уур ајалгада алтай албаты бош кырылып, јоголып браатты. Онын арткан-калганы јангыс ла 1756 јылда бойыннын кўўниле Россияга кирген учун јоголбогон... Орус албаты алтайларды качан да кыстабай турган. Карын, ологорго јаантайын килеп, карындаштык болужын јетирип турды. Алтайлар Россияга кирген сонгында кыйын-шыра деп немени кбргбн дб болзо, бу керекте орус албаты эмес, кааннын тургускан бийлери, којонымдар, алтай байлар ла јайзандар бзурулу... Алдында кижиде коркунчак болгон. Ол улустаган да, кудайлардан да коркуп јўретен. Бойы ла агаштан эмезе ббстбг наадаптар јазап алала, олорды „кудайлар“ деп адап, айылдын тбр јерине тургузып салатан. Колына тажуур тутканда, баштапкы чббчбн аракызыла чачылга эди, мечирткенин кбзиндий, јаан јес кбстў наадайларын кўндўлейген.

— Каткымчылу неме—деп, Сабырды каткырып айтты.— Эмдиги кижиде кандый да кудайларды тообой јат. Ол озогы улустын сананып тапкан „туу-эзинен“ јобин сурабай, кайташтарды эмезе бўткўл кырларды јемирип, јангы. ырысту јўрўмди тбзбп туру. Темдектезе, советский улус Акташ деп сўрекей јаан тууны казып, тбрбине керектў јббббни таап турулар... Акташтын ишмекчилери Мбн бзбктб, бу ла јуукта ээн јер болуп јаткан акта, јангы, јараш ла культурный јурт тбзбп алгандар. Бозом энир кирзе ле, бу јурттын тўптўс оромдорында ла бастыра тураларында электрический оттор кўйе берет. Бу тужунда оны кбргбн кижиде „тегин јурт эмес, кичинек город!“ деп, сўунип ајдат... Јўрўм кандый капшай кубулып браат! Јаан кубулталар сенин тбрбл

колхозыннан да көрүнөт, Сабырды. Онын кой ло эчки малынын тоозы төртөн мунга жууктай берген. Тоолу ла жылдар мынан кайра бойынын акчазын мундарла тоолоп турган колхозтын жылдык кирелтези төрт жарым миллионно ажа берди! Мынан ары артельдин хозяйствозы алдындагызынан капшай өзө берер. Бүгүн партиянын райкомынын качызы Семдешев Чаган-Бургузыда малчыларга доклад эдер, жетижылдыкта коммунистический строительствонунг задалчаларын куучындап берер... Онын кийининде, байла, концерт болор.—Байа, эртен тура, Чаган-Бургузыдагы Малчылардын Туразына Горно-Алтайсктын алтай кожонгын ла биенин ансамбли барган эди...

Бистин „ГАЗ 67“ автомашинабыс эки жолдын белтирине жеделе, токтой берди. Шофер, каткак сынду жиит уул эжиктен чыгала, кажы жолло баратанын билбей, ары-бери көрүп турды. Бу тужунда бистин жаныбыска таг атту кижин жортуп келди. Бис эзен-амырды суражып, эмеш таныжып алган сонгында Сабырды Макажанов бистин баратан жолысты айдып береле, жортуп ийди. Же ол ок тарыйын кандый да санаа алынып, аттын оозын бура тартала, айдат:

—Американын жаандары бистин национальный областьтарда бдүп турган жаан кубулталарга бутпей турганы керегинде көп катап уккам. Олор „слердин өзүмигер төгүн“ деп айдыжат. Мен олорды төрт ло сокор улус деп бодойтом. Кдстори жетпей турган болзо, Туулу Алтайга келгилезин, көрмөстөр.—Сабырды каткырып жат.—Бис бойыстын озогы жүрүмбисти музейге табыштырып бергенис. Ого барып, көргүлезин... Ол американецтер—Сабырды колында туткан камчынын сабыла кунбадыш жаар көргүзүп айдат.—Жангыс ла музейге эмес, театрга, научный шинжү өткүрер институтка, плодово-жиилек станцияга ла онон до бска жерлерге барып келзиндер... Яблоня ла груша Туулу Алтайдын кажу жерлеринде, байбак мөшлө коштой өзөр деп кем сананган? Же советский кижин олорды кату, соок климатка үредип алган...

Бис Сабырдынын куучынын угуп тура, тегин советский кижин керектин аайын американский башкараачылардан артык билип жатканына сүүнип, „Бу бистин өзүмбистин эн ле жаан көргүзүлөрүнүн бирүзи эмес пе?“—деп сананып турдыбыс.

Макажанов эки колын жайа тудала, айландыра жаткан элбек жерди көрүп, айдат:

—Бу кеен чөлди көрзөгөр... Келер бйдө мында да жакшынак садтар бдүп, чечектеп турар!

Бис Сабырдыны угуп, бойыбыстын санааларыбыста эм-

диги — советский улусты көп кыйын-шыраны көргөн озогы улусла тундештирип турдыбыс.

Кийим-курсақты бойларынын күчиле иштеп алып турган улус тутпа-байлардыг кылыгын озодон бери жаратпай да турза, оныла женижер эбин таап болбой тургандар. Же ол до тужунда олордо жайым, ырысту жүрүмди төзөп алар санаалары бар болуп, көп чөрчөктөрдө айдылган.

Бис эки-үч жыл мынанг кайра Кош-Агаш аймактын колхозторына жүрүп, мөнүн төб керегинде чөрчөкти укканыс. Оны Белек деп атту карыган өбөгөн куучындап берген...

Кичинек тураныг ичинде алты жети кижичайлап, неден де улам озогы жүрүм керегинде куучындажып отурды.

—Бир катап мындыг керек болгон—деп, карыган өбөгөн анагын туура салала, узун соргуулду калка кангазына тагкы азып, куучындады.—Оног бери сүрекей көп жылдар өттү... Жебрен чакта бу Алтайда журтаган Чурмеш байда коркушту иштемкей жалчызы бар болгон. Онын ады Анчы... Жалчы жажына ла Чурмеш байды ачындырбаска кичееп, тунни тужиле иштенип турган. Же качан карый береле, иштеп болбой барарда, ачап Чурмеш бай оны журтынаг сүрүп, „иштеген учун сүрекей жакшы төлүү аларын“ деди. Эртегизинде онын айбызыла өскө жалчылар эжиктин жанына арык, жүк ле арайдаг жыгылбай жүрген бир төб экелип алдылар. „Бу турган малды ал, Анчы.—деп, бай сүрекен быйанзак кижичай болуп көрүнерге кичееп айтты—Эмди сен малду-журтту кижичай болорын“. Анчы арга жокто арык төбни жединип алала, бойнын эски чадырын көбөтөп, жүре берди. Же айылына жетпей, суунын жаказында жаткан таштын үстүнө отурала, ыйлай берди. Же бу тужунда кийин жанынаг кемнин де эрмети угулды: „Ыйлаба, Анчы Сыктап отурганча, мени сууга апарып, бай журттын кир-балкажынан жунуп ал“. Анчы төбнинг, кижичай чилеп, эрмектенгенин билеле, аланг кайкай берди. Ол кезек ойго алангып, киймыктанбай турала, бир ууш жарык сууны төбнинг үстүнө чачып ийди. Эмди көрзө, суу тийген жерде арык, неге де жарабас малдыг туги жарык күнге, күскү ошкоч, жалтырай берди. Анчы байагызынаг тыг кайкады. Ол эки колын бош салып, неме этпей турарда, төб айтты: „Жун, жун, Анчы Мен тегин төб эмес, мөнүн. Мен кара санаалу, тутпа байдыг журтынаг жайымга чыккамда, мөнүн болуп, жарана беретем. Жун, жун—бис эку ырысту болорыс...“ Анчы жарык сууны ууштап, жүс катап чачкан кийининде байа жүк арайдаг жыгылбай турган төб жап-жараш мөнүн төб болуп кубула берди. „Сен бир эмеш мөнүн тук жулуп алала, кандый бир байга сат... Бойына керектү не ле немени саядып

аларын...“ Ол күннен ала Анчынын жүрүмү ырысту боло берди. „Кандый да болзо, Чүрмеш бай быйанзак ок кижиге эмтир“—деп, ол ичинде сананып жүрди. Же Чүрмеш бай Анчыга берген арык төбө мөнүн болуп кубулганын билген соңунда бойынын жалчыларына катуу жакарды: „Төбөмдү блаап алала, журтыма экелигер!“ Кулга жүргөн улус Анчыны тоноор күүндери жок то болзо, кайда барзын, жакынтаны бүдүрүп салгандар. Эртең тура бай айылдан чыгып, чакыда арык, кирлүү төбө турганын көргөн соңунда коркушту чугулданды: „Бу чычканга бир чайнам эди жок немени экелигер деп айттым ба, ийттер!“ Жалчылары „төбөнү жунуп көрбөр керек, жобигерди беригер“—деп жайнап сурагылады. Же төбөнүн жаңыла жунулган түгү мөнүн болуп, жалтырай берердег болгой. карын там ла кирленип браатты. Учунда бай чөккөнди. Ол сүрекей тын калжууруп кыйгырды: „Бу быжар көрмөсти сүрүгөр мына!“ Төбө байдын колынаг жайымдалган бойынча, сууда жунунып алала, Анчынын журтына келди. Ол эмди алдындагызынаг жараш боло берди... Анчы карыган эмегениле экү мөнүн төбөгө минеле, Чүрмеш байдын журтынан ырада көчти. Ол Чуй бажындагы туулардын ортозында жаңы айыл тудуп, амыр-энчү журтай берди. Эмди онын айылдагыштарынан бир де бай жок болгон. Олор ончозы бойы бойлорына болужып, энтү-жоптү журтап жаткандар. Бир канча жылдын бажында ла өрөккөдө бир мөнүн төбө бар болды. Онын керегинде ачап байлар билип алгандар. Ончозы, бөрүлөр чилеп, карануй тунде келеле. бастыра төбөлөрүн блаап алгандар. Же төбөлөр байлардын журттарына келген соңунда ойто неге де жарабас мал болуп кубула бердилер. Анандарда байлар олорды ончозун өлтүргилеп салды...

Чөрчөк божогон. Белек өбөгөн унчукпай барып, өчүн калган кагзазына жагыдан от камысты. Онын кийининде айтты:

—Ол төбөлөр жоктуларга жанган болзо, ойто ло жарана берер эди... Чын айттым ба мен?—карыган өбөгөн айлан-дыра отурган улусты аяктап көрди.

Бир жигит малчы нени де айтпай күлүмзиренди.

—Ондый эмес пе?—деп, Белек өбөгөн ого көрүп, катуу сурады.

—Ондыйы ондый ла,—жигит малчы эмеш уялалып, эрмектенди.— Же кандый да болзо, чөрчөк...

—Жок, чөрчөк эмес!—өбөгөн байагызынан катуу айтты. Жарым часка чыгара куучындап отураарымда, сен бир де неме ондоп болбодун... Мында отурган улусты көр... жаңыс сени де алза, бүдүжинг омок то, жараш та. Же кандый бир байга кул болуп жүргөн болзон, кандый болор эди. и?

—Чын, чын айттыгар—деп, бастыра улус баштарыла кекип айдышты.

Белек оббгөн сүүнип, күлүмзиренди. Ол отурган жеринен омок турала, жиит малчыны ийининен жалакай силкиди:

—Билдин бе, уул? Сен дезе „чөрчөк“ деп айдып турун.

Онын кийининде орында жаткан бөрүгүн колго тудуп, ончозына айтты:

—Слер мында чайлап отурыгар. Мен чүрче чыгып, койлорымды көрүп келейин...

Белек оббгөн эмди алтан беш жаштан ажа берген. Же ондый да болзо, бойынын сүүген ижин таштабай туру. Оны ырыска экелген төрөл колхозынын малын кабырып жат.

Белектий карыгандар Кош-Агаш аймакта ас эмес. Темдектезе, „Октябрьдин төртүнчү жылдыгы“ колхозто Борстой Саланханов жазы жаанай берген улам ишке чыдаар улустыг списогынан чыккан өйдөн бери удай берди. Же онын куучынын угуп көрүгөр! Ол мынайда айдат: „Бистинг төртөн эки жылга чыгара иштеген ижис калас өтпөди. Бисте кийим-курсак та өскө дө неме бар. Эмди коммунизм бир ле боочынын ары жанында деп билдирет... Мындый өйдө киж и бойын „карыган“ дейле, уйуктап турган укучилеп, эш ле неме этпей, отурып болор эмеш пе?..“

Борстой Саланханов тегин ле жараш сөс айдарга сүүйтөн киж и деп кем де айтпас. Ол кызыла кожо колхозтын көйлорын кабырып, жиит кижидий иштеп туру...

Жаскы күн кырдыг бажынан ажып браат. Бис мендеп турубус. Автомашинабыс моторыла үзүк жок күүлөл, капшай ичкеерилеп туру. Чаган-Бургузы. Бис ондо жакшынак малчыларга туштап, олорло куучындажып, көп жылбүлү немени билип аларыс! Чике айтса, жагыс ла Чаган-Бургузыда эмес. Бис Туулу Алтайдын бастыра жерлерине мынан озо до көп катап жүрүп, ончо немени көргөнис, укканыс. Же ондый да болзо, бис эрикпей, кунукпай жадыс, областыг ар-бүткени де, улусы да, олордын ижи де күүнибиске тийбеди. Ойто кайра, бис канча ла көп жүргенисте, солун ла жылбүлү немени там ла көп таап, билип аладыс. Ненин учун дезе советский албатынын героический жүрүми качан да эскирбей, жаантайын жагыс, солун болуп, кижинин күүнине тийерден болгон, там ла там жылбүлү болуп браат.

Кош-Агаш... ыраак жерде турган аймак. „Ненин учун ыраак?“—деп, бу аймактын улустары кайкап сураар. Чын, азыйда бу сүрекей ыраак жер болгон. Же эмди ондый эмес. Колхозчылар радио угуп, газеттер кычырып, Москвада, эмезе кандый бир өскө дө городтордо ло журттарда өдүп турган керекти капшай билип аладылар. Олордын кажы да жерде

турган журттарына кино, агитбригадалар ла көчүп жүрөп библиотекалар келип турадылар. Эмди ончо неме жуук боло берди!

Кош-Агаш—областьта мал өскүрүп турган аймактардын эн ле жааны. Мында кажы ла колхоз бир канча он муннан жүзүн-башка мал азырап туру. Мындагы чабандарды „баатырлар“ деп айтпаганча болбос. Олор кандый да корон сооктон, кандый да уур айалгадан жалтанбай, колхозтордун малын кичееп жадылар.

Чуй бажындагы кырларда кыштап турган койлорды кенегийин келген салкын кезик учуралдарда одорынаг, жалмуурла жалмагандый, коркушту соок чөлгө айдай беретен. Ол тужунда малды канайып та онго бурып болбозын. Же жалтанбас чабандар жапа баспай, кумакту тобракка кожо булутча кар көдүрүп, шуурын турган салкынла тун түш дебей, женишип туратандар. Олор койлорун кандый бир жукага токтодоло, корон соокты чыдап, шуурган токтогон кийининде кыштузуна айдап экелетен.

Географический картада Туулу Алтайдын эн жаан да суулары, чанкыр учуктардый, чичке мыйрык чийүлөр болуп жуалган. Онон Кадын ла Бий суулардын жаракын да, капчал жерлерде коркушту күркүрөп турган чакпындарын да көрүп алар аргазы жок. Тунде айас тенеринин жылдыстары Алтын-Көлдиг толкуларында тап атканча жуунып турганы, капчал өзөктөргө бийик кайалардан түжүп турган учар суулар, кайыр тууларда текелер, эмезе койу агаштын ортозында отоп жүргөн сыгындар картада жуалбаган. Онойдо ок Чуй тракттын боомдоры, Чике-Таман ла онон до өскө боочылар... Себи бажындагы байбак мөштөрдү алзагар.—Кандый жараш! Слер автомашинала барып жада, боочыда токтоп, жолдын жаанында турган мөшкө кармаданып жадыгар. Арткан пассажирлер кыйгырыжып турат: „Он жаанында будактарды көр, тобоолордын көбизин!“ Же слер олордын айткан сөзин укпай мөштин бажына чыгала, желмер будактын төзине тепп жадыгар. Ол ок тарыйын алдында турган улус сүүнүп, мөндүр ошкош, түжүп турган тобоолорды терип, жүгүрижет.

Телекей үстүндө ороондор көп Олордон эн ле жараш жерлүзи—Швейцария. Башка-башка ороондорго жүрүп көргөн улус Туулу Алтайды „экинчи Швейцария“ деп адап турулар. Областын жерлерин ле ондо иштеп турган жакшынак улусты билип алар күүндү кижини картаны туура сала ла, аймактарга жүрүп көрзин. Жоруктап жүргөн кижини жааныс ла жараш жерлерди эмес, же Көксуу-Оозы, Кан-Оозы, Шебалин ле Майма аймактардагы совхозтордын хозяйстволорунун сүрекей жилбүлү болуктериле таныжып алар. Слер кар-

таны туура салала, көзигерди бир-эки минутка јумуп, санаагарла мындый јурукты јурап көрүгөр...

Майдын учы. Јылу айас күн. Слер—јажарып өскөн агаштын аразында. Маралдын чечектеринен кызарып турган кичинек төнгө чыгып јадыгар. Айландыра түмен чечекту јажыл өлдөрдөр серүүн салкынга јайканыжып, кайындардын бүрлери шылыражат. Төбнүн алдынан шоркырап аккан кичинек кара суунун табыжы, агаштардын ортозында јүзүн-башка кушкаштардын чуркурашканы, күүктин эткени угулат. Слер ончо немени ајыктап, угуп јадыгар. Слердин бажыгарга кандый да сүүнчилу санаалар эбелет. Онын кийининде ол санаалар кенетийин үзүлө берет... Бежен кирези андар агаштын аразыла мантап, јаныгарда шоркырап турган кара сууга једеле, токтой бередилер. Көп айры муусту баштарын өрбө көдүрелө, слерди ајыктайдылар. Је бир ле минуттын бажында соок суудан ичип алала, кичинек агычакты кечире мантап, койу агаштын ортозында көрүнбөй барадылар...

Туулу Алтайдын совхозторы андарды азырап турганыла бистин ороонго јаан туза јетирип турулар. Фармацевтический промышленность андардын муустеринен сүрекеј јакшы эм—пантокрин эдип чыгарат.

Туулу Алтайды байлык край деп адазабыс, јастыра болбос. Мында ар-бүткен јөбжөлдөр көп: темир, таш көмүр, алтын, ртуть, вольфрам, молибден, јүзүн-башка онду мрамор. Эң баалу јөбжөлдөрдүн бирүзи сүрекеј элбек агаштар болуп јат. Область јылдын сайын јарым миллион кубометрге јуук карагај, мөш, тыт, јойгон ло чибі агашты белетеп, төрдө орооннын јаны строикаларына аткарын туру.

Областын аш салгадый јерлер көп эмес. Је малга өлдө эдер јаландар ла одор јерлер сүрекеј элбек. Мындагы колхозтор ло совхозтор јүзүн-башка малдын тоозын јылдыг-јылга көптөдип, советский ороонго көп эт, түк, терелер, сарју ла сыр берип турулар.

Туулу Алтайдын эң ле баалу јөбжөзи, бастыра ороондо чылап ок, советский улустар болуп туру. Олор бойлорыннын эрчимдү, героический ижиле кижиликтин историзында качан да болбогон јенүлерге једип, коммунистический обществоны төздөр ишти баштай бердилер.

2 Јараш. байлык край

Сүүри башту кырлар. Кара агашту тайгалар. Кобы-јиктер. јаландар... Өзөк сайын колхозтордын ла совхозтордын јурттарында—јаңы туралар. Јажыл өлдөдү одорлордо—мал-

дар... Түрген суулардын табыжына моторлордын күүлежи. Јаландарда ишгеп турган улустыг омок үндери јомбжот...

Јап-јаны автомобиль јараш түс јолло өзөктә төмөн јенил барып јат. Ол бирде сууныг јаказыла браадат, бирде оног туура барып, көрүнбей калат. Оныг кийининде кандый бир төгди эбирип өдөлө, јаныдан сууныг јаказында көрүнип келет... Чуйдын трагы. Је оныла барып јадала. Чибиткә эмеш јетпей, он јанынан түшкен өзөкти өрө чыксагар. Ондо кызыл таш „баратадан“ өдөлө, јаан боочыны ашкан соонунда Башкөс лө Улаган суулардын белтирине түжүп көрзөгөр. Слердин ортогордо Улаган аймакка 1930 јылдан бери јүрбеген кижилер бар болзо, ол эки сууныг белтириндеги јердин кубулганына кайкаар. „Бит-аа, алдында бүтөрт лө ээн јер болгон эмес пе?—деп сураар.—Мында соңло јаныс кичинек эки кып тура ла оныг јанында борорып турган эски чакы бар болгон. Эмди десе... Ат та армакчылаар јер јок. Јурттын туралары бу элбек јерге бадышпап барды... Аймакисполком, партиянын райкомы, почто, јаан школ, больница, служащийлердин ле ишмекчилердин јадар туралары .. Бу мындыг јаан јурт кандый капшай өсти!“

Улаган—Туулу Алтайда эн ле көп алу таап турган аймактардын бирүзи. Оныг элбек тайгаларында не ле јүзүн андар көп, анчадала тийин ле киш. Улаганныг јакшынак анчылары јылдын сайын сүрекей көп алу таап, төрөл госу-дарствого табыштырып јадылар. Је советский улус аң-кушты јаныс ла көптөг алып аларына кичееп турган эмес. Олор ар-бүткен јөбжөнн чеберлеер, оны аайлу-башту тузаланар керекти база ундубай јадылар. Чолушман өзөктин ле Алтын-Көлдүн он јанындагы сүрекей элбек тайганы советский государство заповедник эдип, аң-кушты кемге ле атырбай туру...

Эрген тура Улаганнан чыккан таң атту кижилер тал-түштен ары кону агаштын аразыла өткөн јолдын учына чыкса ла, оныг кулагына кайда да төмөн шуулап турган сууныг табыжы угулып келет... Чолушман. Коркушту капчал өзөк. Кижилер оны бийик кырдан ајыктап турганда, мынайда сана-натан: „Бу јаныс ла таштан бүткен туулар, байла, качан бирде ончозы тудуш болгон. Је кийининде недег ле улам эки башка јарыларда, терен јарыктыг түбине эки јанынан учар суулар түжеле, бир јаан суу болуп, ага бергендер.“

Капчал. Эки јанынан энчейген соок бүдүмдү күрөң-сары кайалар. Учар суулардын ла Чолушманныг табыжына кижиниг кулагы тунат. Атардын такалары ташту орык јолго чатылдап турганы јук арайдаг угулып туру... Туулардын јандырмаларында корум таштар. „Ма!.. Бу натазы?“

Корум эмеш пе? Ұзе ле кара-боро таштардын ортозына мындый анагаш корумдар кайдан тоолонуп тўшти не?..“ Же база эмеш Јортуп барзан, кулагына койлордын маарашкан табыжы угулып келер.

Озбк табынча кеегделнп, бойынын ак јаландарында колхозтордын јажарып бскбн аштарын Јорукчыларга кбргўзип берет.

Јаан, Јаан кайындардын ортозында туралар кбрўнет. Колхоз. Суунын ол јанындагы карагай агаштын кыйузында—школ, уредҗчилердин јаткан туралары. Кайру-оозында буулча ташка туруп алган кармакту кижи Јагы ла кадап алган чошлошконго тўкўреле, сууга салып ийет... Јабызак, быЈыраш агаштар Јагы тўшкен карга бўркелгендий, чечектеп тургулайт.

— Јаблонялар ба?

— Колхозтын сады—деп, бисле кожо барын јаткан Јиит ученый, поэт Суразаков айдат.

Садта иштеп турган тўрт-беш кижинин кожоны угулат. Собстро угулбай туру. Же колхозчылар, бапла, ологго сўум-ји экелген чечектў агаштарды эмезе бойларынын ырысту Јурўмин мактап, кожондоп турган болор.

Сазон Саймович Суразаков кезек дйгб унчукпай Јортуп браадала, адын камчылап, алдында барып јаткан улуска Једигеле, эрмектенди:

— Азыйда бу сўрекеп Јараш Јерди монастырь эзеленип турган. — Ол база эмеш Јортоло, оноп ары куучындады:— Монахтар да бойларына сад бскўрип аларга санангандар. Же олордын отургыскан садынан бир ле яблоня артты... Кудайдын быйанына иженип Јургеп монахтар сўрекей Јакшы керекти бўдўрип болбой салгандар. Наукала наЈылажып турган советскип улус кудайдын кулдарын аргыктап ийди. Эмди садтар Туулу Алтайда кбнтбй берди...

Чолушман оозы. Јажыл бўрлў агаштар серўўн салкынга Јайканыжат. Кайда да, ыраак Јок, чайбуланып турган суунын табыжы угулат.

— Алтын-Кбл!

Јирме кирези суукуштар Чолушманнын тымык коолынап кбдўрилип, кбл Јаар уча бердилер. Койу агашту кырлардын ортозында, тбгбт ошкош, карарып јаткан кблдин толкулары ээчий-деечий келип, ташту Јаратка табарып, кўркўрежет.

— Бу кблди ненип учун „Алтын-Кбл“ деп адаган, билеригер бе?—деп, Сазон Саймович бойынын Јолчыларынан сурап угат. Же олор карууна бир де неме айдып болбой сарларда, боны ок Јартап, куучындай берди:

— Чөрчөк бар, легенда. Ол чөрчөктө айдылган аайынча болзо, керектин учуры мындый... Бир жыл бу Алтайда коркушту жаан ачана болгон. Жокту кижин арай ла олбой жаткан балдарына берер курсакты кайдан да таап болбой жүрди. Же бир күн ол бастыра айылдарды керип, чөккөндө, карыкчалду санааларга бастырып, жанып клеетти. Жолой аттын бажына тең-жаан алтын таап алала, сүрекей сүүне берди: „Ашка толуп аларым!“ Же ол алтынды кем де керектебей турды. Жоктулар ого кандый бир болужын жетирер күүндери бар да болзо, бойлоры да канча-канча күнге курсак ичпей, өлбөрине жеде берген болгон. Улус жокту кижини алтыныла сүрүп тургандар: „Аш-курсак бойыска да жетпес. Сенин алтыныңды кижини жири эмес. Оны кайнадып, бойун жи!“ Онойдо жокту кижини айылдарды калас керип жүргенче, эмегени ле балдары өлүп калгандар. Ачу коронына чыдашпай барган кижини, көлдин жанындагы кырдын бажына жүк арайдан чыгып алды. Онон: „Бу жбөжбө ачап байлардын колына кирбезин!“—дейле, алтынды көлдин суузына мергедеп ийди. Бойу дезе турган ла жерине жыгылып, өлди...

— Онон улам бу кырды, — Сазон Саймович колын уулап, айтты. — „Алтын-Туу“, көлди дезе „Алтын-Көл“ деп адап алгандар...

Алтын-Көл көп балыктуу. Мында балык тудуп алатаны күч неме эмес. Спининг бар болзо, блеснаны көлдин суузына чачып көр—бел эмесе чортон тудуп аларын. Кармакту болзон, көлгө түшкөн өзбөктин суузына барып, кармакта. Сумкана бир ле частын бажында жаан-жаан чарагандар толуп келер...

Күн ашты. Салкын жок. Алтын-Көлдин суузы түн жууктап келгенин сезеле, уйуктаарга белетенип алгандый, бир де эмеш чайпалбай жадыры. Табыш жок. Жаратта анда-мында салган оттор күйди. Луугында кем де кожондоп туру. Чөйбө кожондогон жараш кожоннын мелодиязы тымык көлдин үстүле жайылып турат. Бистин филолог алтай чөрчөктөрди ле кожондорды жакшы билетен кижини, Сазон Саймович бут бажына турала, база кожондоды. Ол жаан көлди кучактап аларга тургандый, эки колын жайа тудуп, кожондойт:

Тууразынан көргөндө.
Учы көрүнбес Алтын-Көл.
Үстүнөн төмөн көргөндө.
Күскүдий жадар Алтын-Көл.

Алтай албаты кожондорды сүрекей тын сүүйтен. Кожон качан да болзо, албатынын санаа шүүлтелерин, жадын-жүрүмин күскү чилеп, көргүзүп туратан. Озогыда алтай улус-

тын кожондоры кунукчылду болгон. Же эмди Туулу Алтай-
да жүрүм чечектеп турарда, улустын кожондоры жарык,
сүүмжилу болуп туру.

Айландыра турган туулар,
Коруп турган шибесей.
Тубиндеги балыктар
Теңгеринин булудынды.

Жылдыстар сенин толкунга
Качан да болзо јунунар.
Улу јараш бойынды
Улус чактарга кожондоор.

Кожон божоды. Же Сазон Саймович кезек ойго байагы
ла аайынча туру. Онын кийининде оттын јанында отурган
улуска јууктап, омок үниле эрмектенди:

— Бу кожонды албаты чүмдеген. сѳстѳрин де, музыка-
зын да. Албаты—ойгор поэт, композитор! Угуп кѳрзѳгѳр
дѳ, бу Алтын-Кѳл керегинде кожоннын сѳстѳринде де, му-
зыказында да бир де тутак јок —Ол бир эмеш кожондой-
ло, оттын јанында јаткан ташта отуруп сурады:

—Мен чын айттым ба?.. Албатыдаг үренер керек. Сү-
рекеј јараш кожон!.. Сартакпай керегинде чѳрчѳкти де ал-
за,—чике айдылган... Сартакпай баатыр он колынын ус са-
барыла јылу-кѳлдѳн бери јерди чийе таргын, тууларга туй-
уктанган канча-канча сууларды јайымдап, олѳргѳ јол баштап
берген... Же бу Артыбашка једеле, Кадын суунын јолын ја-
зап турган уулын сакып, ус сабарын албай, үч кѳнге чыга-
ра отурган. Онын учун мында суу тѳулип, јаан кѳл болды.
Үч кѳннин бажында јерди оног ары сууны апарды. Ол
онойдо Бий сууны апарып, Јаш-Тураини алты јанында
уулынын экелген Кадын суузыла бириктирип салды...

Сазон Саймович чѳрчѳкти айдып божойло, кѳлүмзи-
рениди:

— Бис Сартакпайдын үч кѳнге чыгара уулын сакып отур-
ган јеринде отуруп јадыбыс...

Оттын јанына орто сынду, јажы јаанай берген ѳбѳгѳн
келеле, эзендешти:

— Эзендер!

— Эзен, эзен... Отурыгар, ѳрѳкѳн.

Карыган ангчы отко јууктада отурган кийининде кѳлүмзи-
ренип, сурады:

— Кѳлди ајыктап, сѳүнип туругар ба?—Ол јылдыстардын
јарыгына јалтырап јаткан кѳлгѳ кѳрди. Онын согында айтты:
—Мыны кандый бир шылтактаг улам кунугыл та јүрген
кижи кѳрзѳ, санаазы јарый берер... Туулу Алтайда кѳлдѳр
кѳп. Кенидегизин де алза,—јараш та, јаан да. Казанга ур-

ган тѳгѳт ошкош, карарын Јадат.. Ингурек деген бийик кырды билетен бедигер? Онын бажында база кѳл бар. Акташта—„Туу-ээзи кѳл“. Азыйда ого кижѳ жууктабайтан. Бир кезек улус онын Јанына келип Јурген ле.. Је олор ончозы оорыйла. ѳлѳ бергендер деп улус айдыжатын..

Обѳгѳн коштой отурган улусты кезек ѳйгѳ унчукпай кѳрѳп отурала, сурады:

— Ол „Туунын—ээзи“ кѳлдин Јанына келип барган улусты не учун Јаман кѳрѳп ѳлтурген? Байла, ондо сѳрекей баалу Јѳѳжѳ бар болгон учун, а?

— Ол Јѳѳжѳни советский геологтор таап, билип алгандар—деп, Суразаков унчукты.

— Билерим, билерим—деп, карыган анчы бажыла кекиди.—Менин уулым ол Јѳѳжѳлѳ Јерде иштеп туру.. Эмдиги улус башка,—ѳбѳгѳн бажын Јайкайт.—Мен эн баштап уулымды ол „Туу ээзи“ кѳлдин Јанына божотпой тургам. Укпай турарда, камчыла кѳп катап сойгом..

— Онын кийининде сѳзигерди укты ба?

— Кайдаг!—Обѳгѳн каткырды.—Барала, иштей берген. Ол кѳлдин Јанында мѳнѳн суу—ртуть бар эмгир. Онск буу кѳдѳрилип, кейди корондоп ийет. Је озогы бичик билбес, карануй албаты оны ондобой турган. Кижѳ недег улам оорыганын билип албай турган..

Карыган анчы бойыннн озогы кыйын-шыралу Јурѳмин эске алынып, унчукпай отурды.

— Эмди кандый, Јакшы Јадыраар ба?—деп, бистин сурагысты уккан сонында, терен уйкудан ойгонгондый, бажын ѳрѳ кѳдѳреле, омок унле айтты:

— Кем Јок, Јакшы.. Мында отурганча, менин айылыма баралдар. Айунын эди бар..

Туранын ичи Јарык. Кѳзнѳктѳринде апагаш кѳжѳгѳлѳр электрический отко Јалтырап турган орыннын Јанында турган тумбочканын ѳстѳнде—радиоприемник. Айылдын ээзи эмегенин айу эдинеи кетлет эттирип койоло, приемниктин ручказын толгоп, айтты:

— Бис карыган эмегенле экѳ приемникле коштой телевизор тургузып алган болзобус, кандый Јакшы болор эди, а? Кучис Јетпес деп бодоп туругар ба?

— Јаныс телевизор тургусканынын туза болбос—деп, Јаргап айдып отурыс. Обѳгѳн куучыныбысты учына чыгара угуп алган сонында айтты:

— Горно-Алтайскта удабас телевизордын станциязы бѳдер деп айдып Јадылар..

— Станция эмес, телевизионный ретранслятор.

— Айса ондый бедн.. Је ол транслятор деген немени

мында да, Алтын-Колдин янында тургузып албас па? Кучибис Једер. Эмдиги киж иени де эдип алар... Слер, городно баратан улус, бистин сурагысты областьты башкарып турган Јандарга айтсагар. Карыган Афушев, бастыра Јурт улус сурли туру дезер .. Башкун Муклайга да ол керегинде айткан эдим.

— Кандый Муклайга?

— Менин кичу уулым. Билбей туругар ба?

— ок.

— Мынан Турачакка барарыгар ба?.. Јакшы. Ондо Муклайла туштажарыгар.

— Турачакта улус коп...

— Чын. Је Муклайды ондогы улус ончозы билер. Ол агашпромхозто-тракторист. Сурекей Јакшы иштеп туру, баатыр!

3. Јажыл алтынду јерде

Бий, Куу, Уймен ле онон до бскб канча-канча Јаан бзбктбрдин койу агаштары Јаба „Аба-Јыш“ деп адэлып Јадылар. Бу Туулу Алтайда эн ле Јаан. учы-кыйузы кбрунбес тайга болуп туру. Мында Јаан мбштбр, карагайлар, тыт, Јойгон, кайындар... Олор кандый да сан башка, сурекей бийик сынду черучилердий: качан бирде Јенеске ле блдн-Јырааларга буркеткен ташту кырларга чыгып браадала, онон ары кайдаар баратанын билбей, командирдин Јакылтазын сакып, тура бергендий...

Тайга. Канча-канча миллион кубометр Јажыл алтын! Койу агаштын аразында карчий терчий Јаткан Јадыктар... Кичинек кара суулар шоркырап турган Јабыс Јерлерде Јод-ролор чечектеп турулар. Олордын алдында, колбткблу Јерде Јараш Јытту бороноттын Јыраалары Јажынгылайт. Табыш Јок. Јагыс ла Јузун-башка кушкаштардын ары-бери учкылап, чуркурушкан табыжы угулат. Эн баштап тайгада кушкаштардан бскб тындулар Јок деп билдирет. Је Јагыс билдирип турганы ондый. Табыштанбай туруп, Јазап аЈыктап кбрзббр Туку, Јаан мбштб, Јалбак будактын бажында тийин отуру. Ол кустеи бери тушпей арткан, какшап калган тобооны эки колла кабыра тудуп, кузук чертип отуры. Онон ары кбругер. Сурекей аЈыкчыл анычак—кара киш слердин Јууктап келгенигерди сезеле, кбндбй агаштын ичине кире берди... А бу кем? Ненин де мантап брааткан табыжы, кургак будактар Јызырап турганы слерге угулат па? Айу болор бо? Ол до слерди бойына Јууктатпас ине.

Je айу болгожын, кату да Јерге мантаза, тибирти угулар эмеш пе? Бу, байла, аяг эмезе булан... Тайгада ончо неме јилбүлү, мында алдынан бойынын закондоры бар. Je ондый да болзо, таанганын ээзи кижн болуп туру.

Куу бзбктин суузы. Ол капчал, ташту Јерлеринде куунын апагаш канаттарыла Јанып тургандый, чакпыланып туру. Түрген суунын ла агаш тартып Јүрген тракторлордын кўркўрешкен табыжы, пожарниктер ошкош кийинген, кеден кийимдў чыйрак улустын ўндериде Јаныс героический иштин кожонгына биригип, кўўлегилеп туру. Суунын Јараттарында чогуи салган тоормошторды салданын мизиндий, тумчукту бульдозерлер сўскилеп, Јүгўрўк сууга тўжўргилеп туру. Темир аткакту узун агаштар тудунып алган улус ары-бери Јүгўрижип, бойы бойларына нени де кыйгырыжып, иштегилейт. Суунын ташту бурылчыктарына токтогон тоормоштор кысталыжып, ўстўнеи тўмбн агып клееткен бскў тоормошторго јол бербей Јадылар. Јалтанбас, чыйрак улус таштан ташка калып, бурылчыкта атыйланып, коркушту кўркўреп турган суунын ортозына келгилейт. Олор темир аткакту агаштарыла таштарга токтогон тоормошторды ары-бери ийткилеп, тўмбн агызып турулар.

Агаштын аразында да эрчимдў иш кайнап, орой энирге јетире токтобой туру. Мында тўжўне ле моторлор тўнкўлдейт, электрический киреелер кожондойт. Јаан мбштўр, карагайлар ээчий-деечий Јыгылып турат, будактар Јызырайт. Кажы ла агаштын Јыгылганынан Јер силкине берет. Кучтў тракторлор узун агаштарды сўўртеп, кайдаар да тўмбн апарып таштайла, ойто кырга чыгып келедилер... Эрчимдў иш. Мында ончо неме Јылыжып, кўўлейт, кайнайт.

Туулу Алтайдын Јаны техникала Јепсенген агашпромхозторы советский орооннын стројмаларына керектў агаш белетеер иштерди Јылдын Јылга элбедип турулар. Партиянын ла советский башкарунын тургускан задачаларын Јенўлў бўдўрери учун тартыжуда озочыл ишмекчилердинг тоозы улам сайын кбптбп туру.

Каракокшадагы агашпромхозто Екатерина Антонованын бригадазы коммунистический иштў бригада деп адалары учун тартыжып туру.

— Бу тартыжунын учуры Јаан болуп турганын бис билип Јадыбыс—деп, Антонова јўзиндеги терин платтын учыла арчып айтты.—Ол тегин социалистический мўрбўй эмес...

Јиит келин онои ары айдар сўзин таппай, эмеш манзаарып турды. Онын кийининде кўлўмзиренип, мынайда айтты:

— Бистин бригадабыста иштеп турган улус ончозы Јиит. Олор айдыжат: „Иш—кижининг ат-нерези...“

Бу мында бичилген тоолорды көрзөбөр. — Ол көргүзүлү доского жаба базып келеле, колыла көргүзип айдат. — Кажы ла кижин бойынын нормаларын 200—250 процентке бүдүрүп жат... Бойынын ижин жөнүлү бүдүрөтени тос учурлу керек. Же тегин де соцмөрдөйдө ондый ок болгон... Эмди дезе кажы ла кижин бир канча профессияга үренип алары, культурный болоры учун, бастыра бригада жагыс кижидий, эптү-лөптү иштөөри учун кичееп жадыбыс...

Аба жышта советский улустын геронческий ижи жайыкыжыла токтобой туру. Мында кажы ла кижин госуларственный планды жөнүлү бүдүрөринен кичееп, жагы эп-сүмелерди таап, иштеп туру... Карагайлар, тыт, жойгондор улай-телей жыгылгылайт. Же ондый да болзо, агаштар астабай туру ошкөш. Айла, астабас та. Советский кижин бу жажыл алтынды айлу-башту тuzаланып жат. Эки-үч жыл мынан озо кезилген агаштардын ордына чет агаштар өзүп келди, оморды кижин отургыскан.

Турачак аймакта жагыс ла „жажыл алтын“ агаш бар эмес. Онын элбек тайгаларында кузук та, жүзүн-башка ан-куштар да көп. Ондогы колхозтор мал азырап турганыла коштой, жер кыраап, аш салгылап жат.

Турачак аймактын жашдөскүрүминин баштаган жакшынак кереги бастыра Советский Союзка жарлу. Он классты үренип божоткон жипт уулдар ла кыстар жагы жер тuzаланып турган совхозторго бүткүл классла барып иштейтени мында башталган. Уч жыл мынан кайра он классты божоткон 18 кижин үредүчи, комсомолка Изабелла Ивановна Третьякова ла кожо жагы жер тuzаланар ишке жүре бергендер. Омор Усть-Пристаньский райондогы „Краснодарский“ деп совхозко келеле, башка-башка иштерде кичееп иштей бергендер. Учынды трактористтер, комбайнерлор, саддөскүрөчилер ле малчылар болуп үренип алгандар. Советский башкару омордын көрүмжилү ижин сүрекей бийик баалап, ончозын ордендерле кайралдады.

Бир жылдын бажында Турачактын орто үредүлү школды божоткон база бир класс ол ок совхозко барып иштей берди.

Турачак аймактын жашдөскүрүминин патриотический кереги бастыра Алтайский крайдын жипт уулдарына ла кыстарына жозок болды. Онын керегинде Советский Союзтын жашдөскүрүминин билгилеп алган. Казань, Пермь, Краснодар, Пенза, Смоленск ла оног до дөскө жерлердин он классты үренип божоткон уулдары ла кыстары Турачактын жашдөскүрүминен жозок алынып, жагы совхозторго баргылады.

4. Жаңы алтамдар

Писатель Н. Наумов бойыннын очерктеринин бирүзінде алтай албатынын озогы јүрүми керегинде бичип, јүзүн-јуур чиновниктер ле абыстар, керек дезе каа јаа эмчилер де бичик билбес карануй улусты мекелеп, тоноп турганын көргүзип јат.

Бир катап медицинанын кижизи алтай јуртка келеле, бастыра уй улус балдарыла кожо жаңыс јерге јуулзын деп јакарды. Качан ончозы јуулып келерде, ол өнөтийин ле улустын көзинче кайырчагынаг бычак, кол-кирее, кайчы ла јалтыркай ийнелер чыгарды. Онын кийининде айландыра отургандарды ајыктап, бычагын билүүге курчыдып, айтты: „Бу немелеримди белетеп алала, балдарыгарга оспо салатам“. Ончозы коркуп, ыйлажа берди. „Калак, нени де болзо алыгар, жаңыс балдарысты кеспегер!“ Анайдарга „фельдшер“ айтты: „Кеспеске болбос. Кеспегенимди эмчи билип алза, бойы келип, балдарыгарды оног јаан бычакла кезер... Је слер меге сый экелип берген болзогор, мен кичинек бычагашла кезер эдим. Балдарыгар сеспей де калар.“ Уй улус ончозы айылдарына барып, куурмакчыга сый экелип бергендер.

Н. Наумовтын бичигени јастыра деп айдарга болбос. Базыныкта јүрген карануй, кандый да правозы јок алтайлар коркунчак болгон. Је олор Улу Октябрьдин јарыдып берген јолыла ичкеерилеп, озогы јүрүминег ыраак јуре бергендер. Кулга јүрген јокту кижинин ышка карарып калган, кирлү чадырын колхозчынын јарык көзидөтү, ару ла јылу туразыла тундештирип көрзөгөр. Эмезе одын куйдүрип јарыткан отты электричестволо, јаман орык јолды асфальтированний трактла тундештирип көрзөгөр... Кандый јаан өзүм болды!

Капиталистический кынјылардан јайымдалган албаты сүрекей јаан күчтү боло беретени Туулу Алтайдагы социалистический кубулталардаг јарт көрүнип туру.

Бир кезек тоолорды тундештирип көрдөдөр. 1917 јылда Туулу Алтайдын хозяйствозында бар болуп турган кой-малдыг тоозы јүк ле 162 мунга једип турган 1918 јылда дезе 685 муннаг ажа берди. Мынаг ары колхозтордын ла совхозтордын малы алдындагызынан капшай көптөдөр. Жаңыс койларынын да тоозын алза, эмди өдүп турган јетијылдыктыг туркунына 1 миллион 100 мунга једе берер. Бастыра областьтыг государственного эт табыштыраы 3,5 катапка, түк—2,5 катапка көптөдөр. Бу коммунистический обществоны төзөдөри учун тартыжунын јолында сүрекей јаан алтам болор.

Сүттен эдип чыгарып турган продукталардын да тоолору жылбулу.

— Тоолор качан да төгүндөбөс—деп, саржу эдер промышленностьто көп жылдарлыг туркунына иштеп келген Фаденч өбөгөн айдат.— лор бистинг өзүмбисти көргүзип бередилер... Саржу эдер промышленностьтогы озогы механизацияны билетен бедигер?

— Кокпырлап айтканыгар болбой—деп, јнит уул каткырды. Је өбөгөн каткырбай айтты:

— Кокпыр эмес. Сен, бичикчи кижн, озогы механизацияны ненин учун билбей турун?.. Озогы да улус техниканы тузаланатан болгон...

Фаденч колхозтордин јангы ла экелген сүттү флягаларын тоолоп божогон сонгында, онон ары куучындады:

— Азыйда эки-јаныс уй сааган кижн саржуну бышкылу күпте де эдип алатан. Ол күптп де механизация эмес деп айдарга болбос. Кандый да болзо, техника... Алтайда којойым Төбоков ло онон до өскө байлар бар болгон. Олордын эзеленип турган малынын сүдине бышкылу күптердин күчи јетпей барды. Кийининде канча-канча өзөктордө тургузулган осьту бочколор суунын күчиле айланыжа берди... Ол тужунда саржу эдер заводтордын механизациязы ондый болгон.

1900 жылда бастыра Туулу Алтайдын эдип чыгарып турган саржузы 1080 пудтан ашпай турган. Ол тужунда сыр деп немени алтай улус торт билбес болгон. Је Туулу Алтайда совет јанг турган өйдөн ала беш ле јылдыг бажында областъта тургузулган јаны заводтор 33180 пуд саржу ла 10200 пуд сыр эдип чыгарды База бир канча јыл өткөн кийининде Горно-Алтайский областъта механизированный заводтор электричествовнын күчиле иштей бергендер.

1957 жылда областътын заводторы 60180 пуд саржу ла 62640 пуд сыр эдип чыгарды. 1958 жылда дезе 57300 пуд саржу, 74 500 пуд сырга узеери 67040 пуд кефир, каймак ла онон до өскө продукталар чыгарылды.

Туулу Алтайдын јакшынак мастерлери эдип чыгарган сыр сүрекеј бийик чыпдыйду болуп, бастыра Советский Союзта макталын јат.

Јоруктап брааткан кижн јолој бир боочыны ажала, экинчи боочыга чыгар. Кырдын бажына чыккан сонгында ичкеери баратан јолында алдындагызынаг јанн боочыны көрлө, јалтанып, јана баспайтан. Күч те болзо, там ла там ичкеерилеп туратан. Коркушту јанн, кайыр туунын бажына чыгып алган сонгында алдында јарык күнге чалыткан, түмен чечектү кеен

Јараш Јерди кӱрӱлӱ, „менин кичеemelim калас ӱтпӱди“ деп сӱӱнип туратан.

Эмди коммунистический строителствонын јолыла барып јаткан алтай албатынын алдында турган јаан боочы—областын албаты-хозяйствозын онон ары ӱткӱреринин јетијылдык планы болуп јат.

Канча-канча кайыр тууларды ажып, кӱп немеге ӱренип таскаган алтай албаты алдында турган боочыдан јалтанбай, сан ӱрӱ чыгып браат. Ол ичкеери баскан кажы ла алтам сайын коммунистический обществого там ла там јууктап клееткенин јарт билип, кандый да уур буудактардан јалтанбай, јенӱден јенӱге барып туру.

* * *

—Јаан боочы деп айдып јадыгар ба?—деп, Коммунистический партияннын обкомнын качызы иккӱр Н. М. Киселев сурады. Ол столдо јаткан перспективный планы бир кезек ӱйгӱ унчукпай кӱрӱп отурала, айтты:—Чын, јетијылдыктын планы Туулу Алтайдын экономиказын ӱскӱрери учун тартыжуда јаан боочы болуп туру...

Ак чаазында бичилген тоолор. Статистика. Је обкомнын качызы олордон кӱп немени билип, художник ак чаазынга кандый бир јурукты јурап тургандын, областын алдында турган задачаларды јартап туру:

—Бу эки тооны алып кӱрӱгер—деп, Николай Михайлович сабарыла кӱргӱзип айдат.—Бирӱзи—460 мун, экинчизи 1 миллион 510 мун. Эки ле тоо. Је олордын учуры дезе сӱрекеј јаан...Агаш па? Чын. Бистин областьта эн ле јаан јӱдӱжӱлӱрдин бирӱзи—агаш. Туулу Алтай бойынын элбек агаштарыла озодон бери макталып јат. Мында тыт, карагај, мӱш, јойгон, кайыг ла оног до ӱскӱ јакшы агаштар кӱп. Је эмди тургуза бистин кажы ла јылда белетеп, ороонго берип турган агажыс 460 мун кубометрден ашпай туру. Областын агашпромхозторында бастыра иштерди механизировать эдер аргазы јок. Ненин учун дезе олор јаны техникала јеткилинче јепсенип алгалак. Анајдарда бистин алдыбыста турган задача агашпромхозордын ижинде бар једикпестерди јоголтып, агаш белетеер иштерди 3,5 катапка элбедип алары болуп јат... Алтайский экономический районнын агаш белетеер тӱс јери бистин областьта болор. Пыжа, Куу, Садра ла оног ӱскӱ ӱзӱктӱрдин тайгаларында јаныдан јети агашпромхоз тӱзӱлӱр. Байголдогы јаны тӱзӱлип турган агашпромхоз бу јылда иштей берер... 1958 јылда (бу ту-

жунда Николай Михайлович сабарын байагы планга бичилген эки тооныг (янына экелип алды) областьтыг белетеп алган агажы 460 муң кубометр болгон. 1965 жылда дезе бис 1 миллион 510 муң кубометр белетеп алар учурлу. Советский государство яны агашпромхозторды ла агаштан немелер эдер предприятиелерди тӱзӱбрине ле оморды техникала јепсендирерине јарым миллиард салковойго јуук акча чыгарып јат. Аба јышта агаш белетеечилердинг јангы јурттары тӱзӱлӱр, койу агаштардын аразыла јакшынак јолдор ӱдӱр, ајас тенеридеги јылдыстардый, электрический лампочкалар кӱйе берер...

Нӱкӱр Киселев кӱлӱмзиренип, коштой отурган улус јар кӱрӱп, сурады:

— Романтика?.. Је мен бодозом, партийный да ишчилер романтиктер болор учуры бар. Келер ӱйдӱ там јарана беретен јӱрӱмге сӱӱнбей, соок таш болуп кем јӱрет? Романтик болоры јолду. Перспективалар, келер ӱйдӱги јӱрӱм эмдигизинег артык болоры керегинде санаалар кижини кӱкӱдип, алдында турган задачаларды кайшай бӱдӱрерине кычырып јадылар... Романтиктер эки башка болотонын слер билеригер. Бир кезек улус јараш, сӱӱнчилӱ санааларды бӱдӱрерге кичеебей јӱретен. Ондый романтиктерди советский улус јаратпай туру. Јӱрӱмди мынан ары ӱнжӱдер керекке ууландырған планды бӱдӱрбезе, кандый да туза болбозы јарт. Советский романтиктер бойлорынын алдында тургускан задачаларын бӱдӱрери учун сӱрекей кичееп иштейтен... Бис бу јуукта Байголдо тӱзӱлип турган агашпромхозко барып јургенибис. Ол тужунда ондо иштер јаны ла башталып турган. Јажы јаандай берген, колы-буды тын кижини, кадровый ишмекчи Василий Петрович Ивкин санзама кирет... Ишке јакшы таскабаган јиит уулдар агаштыг аразында јаткан коркушту јаман састы кечире кӱр эдер эбин таап болбой салала, Ивкинге келип, болуш сурагылады:

— Василий Петрович, ол кӱрмбстин кӱрин слерге баштадып эгпейинче болбос. Сӱмеленип болбой јадыс...

Ивкин бойынын ижинег келеле, амырап албай, састын јанына барып, јиит уулдарла кожо иштен берди. Ол састы кечире бир канча узун агашты чии-чике јыгала, кӱрдин башталгазын эдин берди. Орой энирде јаан агаштын тӱзине салган оттыг јанына келеле, сӱӱнип айтты:

— Эмди бистинг уулдар кӱрди бир-эки кӱннинг бажында бӱдӱрип салар болор. Алдында ат та кечип болбой турган састы тракторлор кечип, бу баатыр агаштардыг орто-

зында кўркўрей берер! Иштеерге јенил де, суўмчилу де болор

Ол тужунда Байголдын тайгазында кижн јаткадый бир де тура јок болгон. Ишмекчилер байкандарда ла јапаштарда конгылап турган. Је ол конышты коныш деп айдарга кол шпей јат. Кижн томонокторло уружып, таг атканча јакшы уфуктап болбой турган. Ондый да болзо, бир де кижн комудабай јурди.

—Мында јадарга эрикчеен деп бодоп туругар ба?—деп, јиип ишмекчи Костя Васин сурап угат —Чын. Мындагы јурум јыргалду деп айдарга болбос. Городтогыдый эмес. Мында театр да, кино до јок. Бистиг јыргалыс—сок ло јакшы радиоприемник. Эмди тургуза ондый. Билдигер бе? Эмди тургуза... Удабас бу таптада керектиг аайы кубулар. Электрический отгу јаны туралар бўдер. Кўп улус хелер. Ол тужунда мында героический ишту, коот јыргалду јурум кайнай берер!. Бис десе бого ончозынан озо келип, баштапкы тураларды тургузып саларыс. Ончозынан озо!.. Јилбулу эмес пе?

Романтика. Чын. Сурекей јакшы романтика! Бу јиип, омок улус—јетијылдыктын јалтанбас солдаттары. Олор арыскан агаштын аразына ончозынан озо келип, јакшы предприятени тўзбўр ишти баштай бердилер. Эмди тургуза мында јаныс ла јапаштар, байкандар, кунукчыл кожондошкон томоноктор... Је советский улус јакшы. јыргалду јурумди санап, тегин отурбай јадылар. Олор ончо немени бойларынын ус колдорыла эдип алар

Байголдын јусти јанындагы да таптада малталар чатылдайт, электрический киреелер кўжондокот. Бий-Бажынын агаш беттеер предприятиези тўзбўр туру

—Мында 1950 јылда кичинек пункттыг ордына јаан, механизированный агашпромхоз иштеер берер—деп, Киселев Николай Михайлович куучындайт.—Анайдарда бистиг чаазынга бичиген тоолорыс јакшы предприятиелер болуп кубулып јадылар. Областын јетијылдыгын бўдўрери учун тартыжу кўнўн-кўнге там ла элбеп туру... Туулу Алтайда рудный да промышленность ичкеери јаан алтам эдер. Јаныс Акташтын да руднигин јаанадарына, механизировать эдерине ле оборудованиени јаныртарына бир канча он миллион салковой акча чыгарылып јат. Јетијылдыктын учында Акташтын руднигинин кўчи эмдигизининг 2.5 катап јаан болор.. Эмди Акташтын горняктары ла металлургтары бойларынын алдында турган задачаларып бўдўрери учун кичееп, иштеп турулар. Олордын ортозында коммунистический ишту бригада болуп алары учун тартыжу элбеп берди...

Акташтын рудниги Ада-Төрөл учун Улу жуунун бдуп турган жылдарында төздөлгөн. Ол эн баштап кичинек предприятие болгон. Ле кыска бйдин туркунына ол сыранай кубулып, жаанай берди. Онын ишмекчилери, инженерлери ле техниктери не ле эп-аргаларды тузаланып, иштиг технологиязын там ла жарандырып, иштиг производительнозын көдүрүп, чыгарып турган продукциянын бовына турар баазын жабызадып турулар. Мында ишке жакшы таскаган улустын тоозы көптөй берди. Јит инженер Михаил Бастубаев коммунистический иштү коллектив болуп адалары учун тартыжып турган металлургтарды билгир башкарып туру.

Бир күн металлургтар ижинен божогон согында жагыс јерге жуулыжала, сүрекей јилбулу сүракты шуужип отургандар. Ол сурактын учуры мындый болгон эмтир. Акташта руданы јерден казып алган кийининде тургуза ла печкеге салып туратанын јит инженер Михаил Бастубаев јаратпай салган. Нениг учун јерден жагы ла казып алган—чыкту руданы печкеге салганда, ол тургуза кайылбай, экиуч частын туркунына жагыс ла кургап јалатан. Анайдарда печкенин тузалу иш бүдүрер бйининг 30—35 проценти руданы кургадарына чыгымдап турган.

Бастубаев печкенин производительнозын көдүрерине кичееп, бункер эдип алган. Онын шуултезиле болзо, јерден жагы ла казып алган руда озо баштап бункерге салылар учурлу. Ол ондо изип, топсый береле, печкеге кирген согында узак јатпай, кайыла берер...

Иштиг технологиязын мынайда жарандырып салганынан улам металлургтар 1959 жылдын баштапкы кварталында планнан ажыра 100 тонн руданы кайылтып салгандар.

* * *

Јетижылдыктын баштапкы жылында промышленный предприятиялерде ле јурт хозяйстводо коммунистический иштү бригадалар болуп адалары учун јакшынак тартыжу башталып, элбей бергени сүрекей јаан учурлу керек.

Акташтын руднигининг ле Каракокшидеги агашпромхозтын кийининде коммунистический иштү бригадалар гардинно-тюловый ла бос кадар фабрикаларда, строительно монтажный управленниеде, колхозтордо ло совхозгордо төздөлип, иштей бергиледи. Бу бригадалардын члендери ак-сапаалу, бир канча профессиялу, культурный, эптү-јөптү иштеп јүрер жагы улус болуп, таскап турулар. Мындый жакшы керекке сүунбеске болбос!

Горно-Алтайсктын садында јажарып турган агаштардын

ары жанынан кирпичтен эдилеп жаткан жаны туранын стелелери бийиктеп көрүп берди. Кеен экранду жаңы кино-театр... Мында Александр Казанцевке баштаткан жипт уулардын ла кыстардын бригадасы иштеп туру. Коммунистический иштү бригада... Же бу керек мында тургуза ла төзөлип, көндүгө берген деп айдарга келишпей туру. „Мен коммунистический бригаданын члени болуп иштеерим“ деп айдарга жегил. Же ого туштаган ла кижин жараар эмеш пе? Кажы ла жипт уул эмезе кыс бойында бар жарабас кылыкты жоголтып болор бо? Бир кезек улус жаңы бригадага жарабай турганы баштапкы ла жуунда жартала берди. Темдектеп, Михаил Суразаковты да алгажын... Ол бойындын ижин ончозынан артык билетен, ус колду кижин, же...

— Суразаков жараар эмеш пе?— жуунда отургандардын ортозынан үндөр угулды.

Бу суракты кемдер алаңзып сурагылады? Суразаковты жаман көрүп турган улус болор бо? Жок. Онын жакшынак ижин мактап божобой жүргөн нажылары.

Михаил Суразаков нажыларына ачынып, жуунда отурган улустап жип сурабай, эжиктен чыгып, жүрө берди. Мынан бир күн озо болзо, Кислицкий де мында айдар эди: „Бу көрмөс эр ле эмтир, жалтанбас.“ Же бу тужунда ондый сөстөрдүн кем де айтпаган. Суразаковтын кулагына жедип, угулган сөстөр башка болгон:

— Жолын жакшы-амыр болзын!— Бу электеп айткан сөстөр Суразаковтын жүрегине ийнелер болуп кадалды. „Же акыраар, иштин нормадын кем ажыра бүдүрүп турганын эртен көргөйс—деп, Суразаков эжиктен чыгып сананды. — Слер мени жакшы билбей жадыгар... Кем жок, ондый болгой ло. Мен слерге бажырбазым...“

Михаил Суразаков бажын бийик көдүрүп, городтын оромыла араай базып браатты. Же ол жуунда куучындаган улусты „эш ле неме ондобос улус“ деп сананып та турза, токунап болбой турды. Магазиннин жанынча олуп браадала, ого кирбей калбады... Бир-эки частын бажында айылына келеле, ондо отурган улусты таныбай турды. Керек десе эмегенин ыйлай бергенин де сеспей калды.

— Ыйлаба, Таня,—деп, энирде айылдап келген кыс Суразаковтын эмегенине айтты, — Михаилди бис үредип алырыс. Чын ба, Коля?—ол тактада унчукпай отурган жипт уулдан сурады. Онызы бажыла кекип, эрмектенди:

— Чын. Төмөн түжерге бербезис. Болужып берерис. Мен бодозом, ол тегин ичкен эмес.

— Коля чын айтты — деп, жипт кыс Таныны эки колына тутуп, айтты. — Михаил нөкөрлөрине ачынала...

Таня ыйлап, эки колын жайа тудуп, унчукты:

— Ол неден де улам ичкени меге туней. Аракы ичер шылтактар кбп. Таныш-кбрүштерине туштаза, ичер. Тоброн кижн сыылаганда, мойнобой, ичип ийер... Мындый жүрүмди жүрүм деп айдар ба? Мынан ары оныла жатпазым. Жаныс балага ачынып жадым... Бисте удабас бала болор.

— Таня, кбркий—деп, жинт кыс жаш келинди кучактап айтты.— Уксаг бери. Михаил мынан ары ичпей барар. Бис болужарыс Чын ба, Коля?

Коля жбсинип, бажыла кекиди.

Михаил неден улам аракы ичкенин жартап, жинт кыс Таняга жуунда не болгонун куучындап берди.

Михаил жуунан жүре берерде, улус айдышты:

— Жаныскаан иштезин, бригадага албазыс!

— Чын. Ол кемнин де сбзин укпай туру.

Бу тужунда Валя Знобина отурган жеринен кбрүрилеле, улустын эрмегин жаратпай, айтты:

— Уйат. Мен слердин учун уйалып турум, нбкбрлбр. „Керек жок!“, „Албазыс“—деп айдарынан женил неме жок. Кижини тургуза ла жектеп салдыгар. „Сен бойун билген аайынча ла жүр, бис десе коммунизмди тбзббрис, бис аксанаалу улус“ деп сананып жадыгар. Чынынча айдар болзо, жедикпестер ончобыста бар. Мен бодозом, кандый бир жедикпесту улусты бойыстан сүргенче, олорго бойларынын жарабас кылыктарыла женижерге болужар керек. Бисте куч жетпес деп бодоп туругар ба? Жедер. Менин шуултемле болзо, Суразаковты коммунистический бригадага алар керек.

Валя чын айтты. Же Михаил Суразаковтын жедикпезин жоголтор эбин кайдан табар? Ол кижинин айткан сбзин угар эмес, туней ле ичер...Ого үзеери „слер мени үретпегер“ деп айдар.

Валя Знобина „Суразаковтын айылына барып келер керек“ деп айдарда, ончозы жбсиние берди.

Анайдарда Валя ла бир жинт уул Суразаковтордын квартиразында келген шылтагы ондый болгон.

— Кем жок, Таня,—деп, Валя учында жаш келинди токунадып айтты.—Михаилди бригадага аларыс... Онойдо жбптбшкбнис. Болужып берерис.

Суразаковтордыг квартиразынан чыккан соында Валя нбкбрине айтты:

— Михаил эртеннен ары ондоло берер. Ол бистин колдорыбыстан кайда да барбас.

Же Михаил десе эртенгизинде ишке чыкпаган Оны бригаданын бастыра члендери сакып, „келер болор бо?“ деп,

санангылап, улам сагын јол јаар кӧрүп тургандар. Валя унчукпай јүрүп, ичинде мынайда сананып турды: „Менин кече айткан сѳстӧрим јастыра болгон эмеш пе?“

Тал тѳште јаны кинотеатрды эдип турган јерге Тани келди. Ол јук арайдаг ынлабай, айтты:

— Михаил байа, эртен тура, ишке барган болгон, је... оны больницанын машинасына отургызала, апарган дежет. Јолой браадып, тайкылган. Буды та сынган, та кандый, тижип калган. Базып болбой јат.

Таня јана берген сонгында Валя Знобина бригаданын члендериле беш минут кирези ѳйгӧ ненин де керегинде јӧптӧжип турала, иштей берди. Удаган јок стройкага профорг келди. Ол больницага барып келген эмтир. Валя бригаданын шѳултезин айдып берерде, профорг оны јарадын айтты:

— Сѳрекеј јакшы сананып алдыгар. Кижини воспитывать эдерин онон баштаар керек. (Онын керегинде бастыра бригада кичееп турганын билип алзын.

Энирде комсомольский организациянын качызы Казанцев баштаган уулдар ла кыстар больницага баргылады. Олор ак халаттарды кийип алала, палатага киргилеп келерде, Михаил Суразаков кайкай берди:

— Не болды?

— Сени кӧрбргӧ келдибис, Михаил,—деп, Казанцев орыннын кырына отуруп, эрмектенди.—Керегин кандый, ондолып туру ба?

Суразаков белегине тайанып, эмеш кӧдѳрилеле ујалып, эрмектенди:

— Слер... Мен дезе... Кем јок. Будым сынган деп бодогом. Бертинген. Кем јок. Удабас ишке чыгарым.

— Ишке чыгарга мендебе, Миша,—деп, Валя Знобина јалакай униле айтты.—Вудын јазылзын. Бис дезе мында бир эмеш неме экелип бердис.—Ол коштой турган нӧкбринин колынаг тѳунчек алала, тумбочканын ѳстѳне салып койды.

— Бу не?—деп, Суразаков там ујалып сурады.—Ненин учун? Байа прсфорг база келип барган эди.—Ол тѳунчектег колбаса, калаш, печенье колорып турды.—Мен сѳрекеј ле јакшы кылык кылынган эмезим. Мыны не учун экелдигер?

— Мен чике айдарым, ачынба, Михаил,—деп, Казанцев куучындады.—Бис бир шили аракы экелип берерге сананганыс...

— Ол кӧрмӧстин суузы токтозын!—Михаил кызарып, нӧ-

көрлөрүнүн үзине чике көрбөй, колыла жанып үнденди.— Болор! Колыма да тутпазым!...

— Онойдо айдарга мендебе, Михаил,— деп, Казанцев күлүмзиренип айтты.— „Кы ыл башты“ таштаарга күч болбой.

— Чорты!— Михаил палатада оору улус уйуктап жатканын уйдуп, кыгырды.— Таштаарга күч деп кем айтты? Эртеңең ары ичпезим! Мен сүрекей ле аракычы эмезим.

— Сен божоп калган кижиде деп кем де айтпай жат. Бис ончобыс сеге иженип турубыс. Сен бистинг бригадабыста иштеп турган жиит ишмекчилерди бойыннын эп-сүмелерине үредеринг. Бис онойдо шүүштибис. Олор сендий ок, жакшынак каменщиктер болорго жат.

Суразаков бу сөстөрдү угуп, бойынын кулагына бүтпей барды. „Бу улус мени мекелеп турган эмеш пе?— деп, сананып, кезек ойго унчукпай жатты.— Жастыра уккам болорым ба?“ Же ондый да болзо, каруун жандырып берди:

— Кем жок, болужуп берерим. Жаныс менинг айткан сөзимди угуп турзындар.

Бир канча күн өткөн кийининде Михаил Суразаков ишке чыкты.

Энирде, бригаданын бастыра члендеринин бүдүргөн ижин чотоп турган тужунда, Суразаков эки жарым норманы бүдүргөнү жарталды. Улус оны билеле, айдышты:

— Ол аракы ичпей турган болзо, оноң артык иштеер эди.

Суразаков мандайына чыккан терин спецовканын жеңиле арчыл, комсомольский организациянын качызынаң сурады:

— Же, нөкөр Казанцев, эмди, иш божогон сонгында, ончозы жана берер бе, айса кирпич саларга үренер бе?

— Үренер керек деп айдыжат.

— Ондый болзо, жакшы!..

Михаил Суразаков бригаданын члендерин иштин озо-чыл эп-сүмелерине үредип, бир де эмеш жалкуурбай, иштей берди.

* * *

Жетиылдык планга көп тоолордын ортозында кичинек тоо бичилди— „1,7“. Оноң ары кыскарта айдылган: „Бу заданы бүдүрери учун тартыжуда одор жерлерди билгир тузаланганы сүрекей жаан учурлу керек...“ 1,7— бу канча жаан тоо? Оны плангагы тоолордыг ортозына не учун кийдирген?

— Бу кичинек тоонун учуры мындый—деп, облпланда айдыжат.—Бистин сарју ла сыр эдер промышленностьтын эдип чыгарып турган продукциязы 1,7 катап көптөбөр учурлу. Бу задачаны јенил деп айдарга болбос. Оны бүдүрери учун бис одор јерлерди билгир тузаланып, малдын кыш бйинде јийтен азыралын јеткилинче белетеп турар учурлу.

Областыта уйлардын сүдин көптөдөри учун тартыжу элбей берди. Колхозтордо ло совхозтордо мал азырап турган фермалардын улузы коммунистический бригадаларга биригип, эрчимдү иштей бергиледи...

Кара-Суу. Чуй совхозтын сүттоварный фермазы. Мында коммунистический иштү бригаданы Евдокия Михайловна Долгих башкарып јат. Оны бу јаан каруулу ишке тегин тургускан эмес. Евдокия Михайловна уйларды саап, он жылдан ажыра иштеп келди. Ол бойыннн јакшынак ижи учун Москвада, Бастырасоюзный јуртхозяйственный выставкада турушкан. Је оны бригадир эдип тургускан тѳс шылтагы онызында эмес. Евдокия Михайловна кичеемкей, ижин көрүмјилү бүдүрерине јаантайын јаны эп-аргаларды таап, тузаланатан. Ол озочыл уй саачылардын ченемели керегинде книжкаларды, башка-башка журналдарды кычырып, улай ла үренип турат. Кезик уй улустар ого каткырыжып јүрөтөн: „Көрдөгөр дѳ, бистин профессорыс база ла книжка тудунып алган јүрү“. Бу каткыны Евдокия Михайловна угупта турган болзо, книжкаларды таштабай јүрди. Коммунистический иштү бригада јаны ла тѳзѳлип јаткан кундерде ол уй саачыларла куучындажып, эн баштап үредү керегинде сурап туратан:

— Үренерин бе, айса азыйгы ла билгирине иженип иштееринг бе?.. Бистин бригадабыста эн јаан учурлу керектердин бирүзи—үредү.

Евдокия Михайловнанын башкарып турган бригадазы кажы ла уйдаг 21 центнерден сүт саап аларына молјонды. Бу молјуны сүрекей јаан деп айдарга келижет. Ненин учун дезе ферманын көп саба уй саачылары ѳткѳн жылда кажы ла уйдаг 15 центнерден ажыра саап болбой салгандар.

Коммунистический иштү бригаданын алынган молјузын билген сонында, ферманын бир кезек уй саачылары аланзый бердилер:

— Бүдүрип болор эмеш пе?

— Оны озочыл эдип аларга совхозтын башкараачылары, байла, кичеер. Эн артык азыралдарды онын уйларына берер.

Је олордын онойдо санаганы јастыра болды. Совхозтын

башкараачылары коммунистический иштү бригаданын уйларына эн артык азыралды да чыгарбай, анылу башка кажаган да эдип бербей салды. Је бригаданын ижи десе күнүн-күнге ондолып браатты. Анайдарда бастыра уй саачылар онын ижине кандый эп-аргаларды тузаланып турганына јилбиркей бердилер.

Эн баштап јаны бригаданын ижинде солун неме билдирбей турган. Је онын кийининде Долгихтин башкарып турган уй саачылары ончозы эптү-јөптү иштеп, энирде јаныс јерге јуулыжала, кажы ла уй саачынын бир күнге бүдүргөн ижин шүүшкилеп, газеттерден ле журналдардан озочыл уй саачылардын ченемелдерине үренип тургандары јарталды.

Бир катап, кышкыда, Евдокия Михайловна фермага зоотехникле кожо келди. Олор экү боос уйларды көрүп, ненин де керегинде табыштангылап турды. Кийининде угар болзо, коммунистический бригаданын улузы боос уйларды төрөбөр алдында саабай тураган ойди эки айдын ордына бүдүн-јарым ай эткен эмтир. Олордыг шүүлтезиле болзо, боос уйга амырап аларына ла онын ичиндеги бозузына јакшы өзбрине бүдүн-јарым ай јеткил болор.

Јаскыда, бастыра уйлар төрөгөн согында, коммунистический бригаданын члендери јастырбаганын ончозы билди. Јаны чыккан бозулардын да, төрөгөн уйлардын да сукадыгы јакшы болгон.

Рабочкомнын председатели нөкөр Папин сүттоварный фермаларга күнүн сайын јүретен. Ол уй саачыларла куучындажып, ороондо ло гран ары јанындагы солун керектерди јартап берет. Онон башка озочыл уй саачылардын ижи де керегинде куучындап беретен.

Евдокия Михайловнанын башкарып турган бригадазында уйлардын сүди күнүн-күнге көптөп браатты. Је бригаданын члендери оны болорынбай, бойынын ижин онон бийик кемине көдүрери учун кичееп тургандар. Бир катап рабочкомнын председатели олорло куучындажып божогон согында эжиктен чыгып, айтты:

— Сан башка ус!..

Евдокия Михайловна Долгих оныла коштой барып, эрмектенди:

— Уй саачылар чын айдышты. Бойоор до сананып көрзөбөр. Уйларды электричествонын күчиле иштеер агрегатла саайтанын төзөп аларга бистин совхозыста күч јетпес пе? Једер. Јаныс кичеебей јадылар... Уйат! Сүттин бойына турар баазын јабыздары керегинде тилдерисле калырап божобой јадыс. Механизацияны десе ундуп салганыс.

Папин бригадирдин айткан сөзине жөпсинип браатты:

— Чын, чын. Мен онын керегинде директорло куучында жарым.

— Тегин куучындашпай, некеер керек!—деп, Долгих рабочкомнын председателине жакарган айлуу айтты...

Папин бойынын берген сөзин ундубады. Совхозтын башкараачылары уйлардын кажаганында электричествовонын күчиле иштеер агрегатты тургузып алдылар. Онон улам бригаданын кажы ла члени 15 уйдын ордына 20 уйдаг алып, саай берли.

Коммунистический иштү бригаданын члендери бойларына алынган молжуларын көрүмжилү будурип турулар. Олор кажы ла уйдаг күнүн сайын 12—14 литрдег сүт саап аладылар. Рабочком ло онын председатели Папин олордын озочыл ченемелдерин совхозтын бастыра уй саачыларына жаргап берип турулар.

Чуй совхозтын профсоюзный организациязы ишмекчилердин билгирин жаанадары ла олорды коммунистический санаа-шүүлтелү эдип үредери керегинде жаантайын кичееп, партийный организациянын чындык болушчызы боло берди...

Горно-Алтайский областъта колхозтордын ла совхозтордын азырап турган не ле жүзүн малдары жылдын-жылга көптөп туру. Жетижылдыктын учында олордын тоозы 1938 жылдагызынан эки катап көп болор. Кой ло эчки малдын тоозы анчадала каншай бзүп, бир миллионног ажа берер Мыныла коштой государствого табыштырар түктинг ле таакынын тоозы сүрекей көптөй беретени јарт. Жетижылдыктын жагыс баштапкы да жылында областътыг колхозторы ла совхозторы советский орсоннын промышленнозына 16 мун центнердег ажыра түк берер.

* * *

Күс жууктап келди. Агаштардын бир кезек бүрлери ле бышкан өлбөгдөрдin жалбырактары чала эмеш саргара берди. Күн жабыс. Жаан балтыргандардын ортозында аккан кара суулу өзөктинг бажында серүүн.

Кеңигеги кой совхозтын јинт пастугы Якшымай Ялбаков бойынын кабырып турган јаш малын араай айлап браадала, агаштын ортозында јаткан акка једип токтоды. Ол минут кирези өйгө адынан түшпей, айландыра јерди ајыктап, „Мында өлбөг јакшы, суу да бар“—деп, сананды.

Бүгүн он километрдег ашпас јол өткөн семис торбоктор бир ле эмеш арыбай, акка келген ле бойынча јакшы тойо бергиледи.

Ялбаков адын армакчылап салала, кара суунын жанында турган жаан тыттын тазине от салып, чай асты.

Кун там ла жабызап, кырдыг бажынаг ажып браатты. Онын чокторы койу агашты откоре жарып, озоктинг ичин чоо-кырлада алтындап тургулайт. Якшымайдыг чырайы эру, санаазы жарык: „Жаыл олбндү жай тегин отподи.“ Лиит пастух совхозтыг будуп берген керегин женулу будурип туру. Ол государствого табыштыратан жаш малды сурекей якшы кабырып, бийик коргузулдерге једип алган. Онын сууринде кажы ла торбоктын тирү бескези кунун сайын 1000—1050 граммнаг кожулат.

— Менин кабырып турган бастыра торбокторымды алза, олордын текши бескези кажы ла кун будун жарым—эки центнерден кожулып јат—деп, Якшымай суунип ајдат.— Бистинг областыта пастухтар кбп. Олордын ончозынын малы онойдо семирип турган болзо, кандый якшы болор эди!..

Туулу Алтайдыг колхозторы ла совхозторы јетијылдыктын планы аайынча 1959 јылда государствого 600 мунг центнер эт табыштырар учурлу. Олор бу керекке 137 мунтын кой, эчки ле уй мал чыгаргандар. 137 мунг!.. Ялбаковтын айтканы чын. Бастыра пастухтар ол чылап, корумјилу иштеген болзо, государствого эт табыштырар план ажыра будер эди.

Јетијылдык. Улу жаан задачалар. Олор ончозы женулу бутсе, советский албатыныг јуруми ичкеери база бир алтам эдип, там ла јарапа берер... Кун јаркынду коммунизм. Ол эмди ыраак эмес. Бис онын строителствозын саштай бердибис. Мынан бир канча јыл озо коммунизм сурекей ле ыраак деп билдирип турган. Эмди дезе Якшымай Ялбаков онын јылу тыныжын сезип туру. Јайыла ол сурекей якшы иштеген. Онын кабырып турган малы семис. Ол эмди јайгы одорлорды таштап, торбокторын эткомбинат јаар табынча ајдап, якшы олбндү јерлерге откорып алат. Бугун бу озоктинг бажында коноло, эртеп база 8—10 километрди олдр... Јол узак. Је озочыл пастух бойынын малын бир эмеш те арыктатпай, государствого табыштыратан јерге јетирип салар. Ол коммунистический строителстводо коомой туружып туру деп кем де айтпас.

Оттын јанында чайлап отурган Якшымай Ялбаков бу ончо немени сананып, суунчилу кулумзиренип турды.

Пастухтыг ижи каруулу да, мактулу да. Экинчи јанынан ол јенил иш эмес. Оны якшы будурерге јангыс ла акчек ле кичеемкей кижн болоры ас. Онын учун Якшымай Ялбаков бойыныг билгирип јанадып аларына кичееп, тудуш ла журналдар, книжкалар кычырып, озочыл малчылардыг

ченемелдерине үренип туратан. Ол областьтын эн артык койчыларын ла пастухтарын жакшы билер. Жабагандагы койсовхозтын старший чабаны, Алтайский краевой Советтин депутаты Устин Иванович Акуловты да алза, билер. Онын ченемелинен көп немеге үренип алган.

Якшымай чайлап божойло, отурган јеринен туруп, отоп јүргөн малы жаар басты...

Тун айас. Чанкыр тенериде түмен јылдыстар мызылдажат. Кайда да, койу агаштын ортозында, үкү јаан үниле „Бу-у кем? Бу-у кем?“ деп сурап тургандый, эдил отурды. Малдын јанында унчукпай јүргөн Якшымай оны угуп турала, каткырды:

— А, көрбөсти сени, таныбай турун ба, кулугур?. Јердин үстүнде бастыра тындулар бу киреде амырап јадарда, бисте уйку јок Бис экү нөкөр эптирис.

Үкү кенетийин үнин чичкертип, „ах-хи-хи-хи!“ деп каткырған аайлу табыштанала, унчукпай барды...

Бу ойдо Жабагандагы койсовхозтын атту-чуулу койчызы Устин Иванович Акулов база уйуктабай турган. Ол байа, энирде, краевой Советтин сессиязынан јанып келеле, эртен совхозтын малчыларына айдар куучынына белетенип турган.

Устин Ивановичтин мактулу ижин бастыра областьтын ишкүчиле јаткандары билер. Ол јаан ченемелдү малчы болуп, бойынын ийде-күчине кысканбай иштеп, төрөл государствого сүрекей јаан туза берип туру.

Совхозто тургузылган норма аайынча беш кижиден турган бригада 800—1000 кой кабыратан. Акулов дезе малдан алып турган продукталардын бойына турар баазын жабыздары учун тартыжып, бойынын бригадазыла 2000—2500 койды кабырып туру.

Эң баштап, ол бойынын бригадазыла 800 койдын ордына 2000 койды кабырар молју алынарда, кезик улус алазып, айдышты: „Көөркийдин санаазы јаан, јаныс күчи јетпес болор.“ Је бир ле јылдын бажында олардын алазыжы јастыра болгоны јартала берди. Акуловтын бригадазы кыш ойинде бир де чыгым этпей, бастыра малын чеберлеп, кажы ла койдон 4 килограмм 700 грамм түк кайчылап алган.

Атту-чуулу койчы Акулов—краевой Советтин депутаты. Ол бригаданын ижин башкарып турганыла коштой, совхозтын малчыларына јетијылдыктын задачаларын јартап, бойынын ижинин ченемелин куучындап туратан.

Бүгүн Устин Иванович краевой Советтин сессиязы шүүшкен сурактары аайынча докладка белетенип алала, эртен бастыра малчыларга јартап куучындап берер...

Таң жарыды. Байа, тунде, якшы тойынып алала, амырап јаткан торбоктор эмди тургулап, јаныдаг отой бергиледи. Олор тойгон кийининде Якшымай Ялбаков адын ээртеп алды...

Күскү күн эмеш изий берди. Јаан сур мал агаштын кыйузыла араай ичкеерилеп туру... Кенидеги койсовхозтын озочыл пастуы Якшымай Ялбаковтын семиртип алган малы!.. Иит пастух кийининен јортуп, суунчилу санааларды сананып браат: „Бистин, советский улустын јуруми башка Бойы бойларынын учун кичееп јадылар Москванын, Ленинградтын ла советский орооннын бске до городтогынын ишкечилери заводтордо ло фабрикаларда иштеп, колхозторго ло совхозторго јузу башка машиналарды ла онон до бске немелерди коптди эдип берерине кичееп јадылар Бис десе олорды ундубай јадыбыс. Кандый јакшы, эпту јурум!

Учы кыйузы кбрүнбес улу советский орооннын кажы ла толыгында јангы, ырысту јурумнин строителствозы кайкам-јылу јаан ал амдарла ичкеерилеп туру. Јаныс Горно Алтайск та городты алгажын... Мында советский јаг турганынан бери откбр 37 ле јылдыг туркунына городтын кебери торт кубула берди. Балкажы качан да кургабай јаткан чичке оромдорлу јокту јурттын ордына јаны культурный город озуп келди. Мында бсс кадар, тюль эдер, кийим кктбр лб оног до бске фабрикалар ла заводтор, кинотеатр алтай кожондорлыг ла бийелердин ансамбли, бир канча школдор, орто уредулу заведенкелер, педагогический ле научный шинжу откүрер институттар тозблди.

Горно-Алтайск. Јаны социалистический город. Ол күнүн ле озуп, јаранып клеет. База бир канча јыл откбр кийининде ол Советский Союзтын кыйуларында турган эн јараш ла культурный городтордын бирүзи болор.

Советтердин Туразы. одоштой—кинотеатр. Олордын ортозында—јажарып бскбр агаштарлу сквер. Онын тбр јеринде Улу Октябрьдын алтын тандагын јарыткан, ишкучиле јаткандарга ырысту јурумге баратан јолын јарыдын берген улу, ойгор санаалу кижинин кебери. Ленин!..

Кош тартар автомобильдер Туулу Алтайдын албатызы тбрл ороонго эдип берген јббжбзин тартып, Чуйдын јакшынак трагыла Јаш-Тура городко јетире тўни-тўжиле ээчийдеечий баргылап туру. Олорго улур Советский орооннын Туулу Алтайга ийген кошторы узук јок келгилеп јат.

Ороон ичинде ары-бери јуруп турган автомобилдердин, поездтердин ле керептердин, тўни-тўжиле иштеп турган советский улустын амадузы јаныс: коммунизм. Кандый да иште турган кижинин амадузы—коммунизм.

ТУРУМКАЙ КЫЛЫКТУЛАР

(Очерктер)

1. Шуурган атылган...

Бүркүк ле жылу күн болгон. Соок күндөрдүн кийининде бу күн кандый да сүрекей жакшы болуп билдирип турган. Содонбай Тобосова тѳнгѳ чыгала, адынын чылбырынан тудунып, меесте жайылып жүрген койлорун аыктап турган. Койлор токуналуу отоп жүргендер. Эбиреде тымык болгон. Сары-Кобынын бажындагы кырда жаантайын шуулап туратан агаштар да бу күнде табыштанбай тургандар.

Содонбай адына минеле, койлоры жаар кожондоп браатты.

„Тууларда жүрерге кандый жакшы!“—деп ол сананып, көс жетпес телкем жалаңдарды ла кырларды аыктап көрди. Бу онын төрѳл жери. Ол бу тууларда төрѳл колхозынын койлорун өскүрүп, жакшы иштеген учун Москвага, Бастыра-союзный выставкага барып жүрген.

Содонбай кожонун токтодып ийеле, кандый да шуулаган табышты тындады. Күнбадыш жанындагы туунун кырын карануй булут бүркеп ийгенин көрѳлѳ: „Шуурган болотон эмтир, койлорды кобы жаар түрген апарар керек“—деп сананды...

Салкын тыпып, кар куйундалып турды.

Содонбай койлорды түрген айдап, куйундалып турган кардан өскѳ нени де көрүп болбой, бодоп ла базып браатты. Кобыга арай жеткелекте, кенетийин тынй берген салкын койлорды бура соголо, тескеери айдай берди. Содонбай ойто мантатгы. Же ол койлорун токтодып аларга арай ла жеткелекте, жаан түбек боло берди. Ат ташка сүрүгип

жыгыларда, Содонбай ыраак чарчала берген. Туруп келеле көрбө, жанында ат та, койлор до жок болгон.

„Койлорды салкын туш башка тоскурып ийген, озор кырылатан эмтир!.. Бу коркушту санаадан улам Содонбай көнкөрбө жадала, тын кыйгырып, ыйлай бергедий болды. Же, онын кийининде токтодынып, киту сананды: „Койлорды табар, бирүзин де коротпой, оичозын блүмнөн айрып алар керек.“

Бу сүрекей чочыдылу ойдо Содонбайдын санаазында башка-башка шуултелер бойы бойлорун капшай солып турдылар. Комсомольский жуун болгонун, комсомолецтерди койлор өскүрер фермада иштеерине ийери керегинде жп чыгарганын эске алынды. Ол тушта Содонбай айткан:

—Менин энем карый берди, мен онын ордына иштее-рим.

Онын сөстөри бүдүмжилу де болзо, улус удур а мынай-да айдышкан:

— Сен эм тургуза жаш. Жайгыда болзо иштеер эдин, же кышкыда койлорды кабырын болбозын, кыш ойинде кандый ла учуралдар болуп жат.

Олордын онойдо айтканын кызыктыгы угар күүни жок болгон. Бойынын шуултезин ол турумкай айдып турган:

—Мен койлорды өскө малчылардан коомой кабырбизым.

Бу узун кезегелу, кара көстү кызыктык азында билбеген улус онын айткан сөстөрүн мактанганы деп бодоор эди. Же ол школо үренип те турар тушта, энезине болужып, койлорды кичеemelду кабырып туратан. Онын учун эмди койчы болорунан бир де кичинек коркыбай турган.

Содонбай Тобосова комсомольский организациянын ла колхозчылардын ижемжизин бүдүрүп, озочыл койчы боло берген. Ол бойынын көрүмжилу ижи учун база катап выставкага барып келерге, Ставропольский крайдын ла Казахстаннын, база өскө до жерлердин койчыларыла туштажып, олордын жаны једимдерин угуп, бойынын ижи ле јүрүми керегинде олорго куучындап берерге сананып јүргөн. Же эмди ол салкынга өткүре соктыртып, „Койлорымды ла таап алатан болзом“—деп сананып јүрди. Тын салкын оны арай ла учуртпай, ары-бери ташталтып турды. Кар көстөрүн тундурып, жаактарына шыбалып турган...

Содонбайдын ээрлу алы жанып барган. Карыган энези ле койчынын болушчызы болуп иштеп турган кызык—Боро оны көрбө, сүрекей коркый бергендер Боро капшай ла бойынын адын ээртеп, Содонбайды бедиреп атанды.

•Содонбай кандый бир кобыда болзо, шуурган токтоо-

рын ондо сакыйтан туру, же јаланда болгожын, керек коомой болотон эмтир“—деп, Боро сананып браатты.

Ол койчыны бедиреп, „тын шуурган болордо. койлор кобыга једип болбогон эмтир“ деп билип, јалан јерге барган. Же ондо кандый да мал јок болгон. Онон ары кобы јаар барала. койлордын маараганын угуп ийди. Салкынга айдадып брааткан малды Боро јук арайдаг токтолып алган. Бир эмеш ой откон кийининде Содонбай једип келген. Ол сунгенине арай ла ыйлабай, ууре-јелезин кучактап алды.

Салкын эмеш тымый берген сонында, кыстар койлорын кобы јаар апардылар. Же ондо барган кийининде шуурган ойто ло атыланып чыкты.

Кейде улай ла куйундалып турган кар койлордын тугине шыбалып, тоштоло тонуп турды. Соок салкынга тегин де тонуп јурген кыстар тондорынын омуринен ле јендеринен кирип, кайылып јаткан кардын суузына бастыра бойлоры калтырап тургулады. Шуурган ылтам токтобозо. койлор до, кыстар да чарчап калгадый айалга билдире берди.

Тун кирген сонында шуурган база бир час кирези ойго атыланып турала, тымый берди. Салкыннын табыжы токтогон кийининде кайда да борулер улуп турганы угулып келди.

Содонбай ла Боро бир эмеш коркуп та турза, малын бойларынын кыштузына айдай бергиледи. Кезек ле ойдин бажында борулердин улужы угулбай барды. Же эмди арай барып јаткан уур малдын он јанында, чала эмеш жыраалу јерде кандый да кичинек оттор корунип келди. Олор јангыс јерде турбай, там ла там јууктап клеетти. Койчылар олорды кордо, „ай, уй!“ дежип, кыйгырыжа бердилер...

Карыган эмеген кыстарды сакып, туразында амыр отурып болбой турган. Ол улам сайын тышкаары чыгып, салкынга арай ла жыга соктыртпай, ойто кирип турган. Кознотон корор болзо, куйундалып турган кардан окко нени де корор арга јок болгон.

„Содонбай ченемел јок, јаш кыс.. Ээрлу алы јанып келген, бойы да, койлоры да јок“—деп, Кельмен сананып чочып отурды. Же качан Содонбай ла Боро бир де койды јылытпай, јангылап келерде, ол сурекей тыг суне берди. Кыстар да, тураныг ичи де ого алдындагызынаг јараш болуп корунди. Бу тужунда толыктагы радиоприемниктен малчыларга учурлаган берилте Содонбайдын ла Боронин јакшынак ижин мактап тургандый, угулып турды.

Каш-Агаш аймакта Ленининг адыла адалган колхозто.

2. Ұч профессиялу

Өксөп келген күн мастерскойдын жаан көзөктөринин шилдерине чалып, чичке чийүлерле јуралган мөнүн јурук-тый, кыруны кайылтат. Јабыс сынду јиит кижн станоктын јанында коркойып, темир јөнүп туру. Кезикте циркульды түрген, је мендебей алып, ол темирди кемјип көрөт.

Јиит слесарь ижин божодып ијгенин билеле, нөкөрлөри онын јанына келип, эткен детальды көрүп, кайкажып турдылар:

— Сүрекей эдилген эмтир!

— Сыранай ла заводто эдилгендий.

Болтовский эткен деталн нөкөрлөрннн колынан ойто алып айдат:

— Заводто эдилген эмес те болзо, узакка чыдажар деп иженип турум.

— Зиновий башка кижн! — деп, нөкөрлөрннн бирүзи айтты. — Экинчи профессияга база јакшы үренип алды.

Болтовский унчукпай барып, бойыннн МТС-ке јаны ла келген тужын эске алынып, күлүмзиренди...

Директор јанында турган сары чачту, капшуун будүмдү уулды база катан сонуркап көрөлө, сурады:

Онойдордо, сен механизатор болорго күүнзеп турун ба?

Уул бачымдап, директор база кандый бир немени айдып ийбезин деп мендеген чилеп, айтты:

— Узак дөйдөг бери онойдо күүнзегем. Слер мени үредүге ийзегер, мен јакшы үренерим. Акту сөзим айдып турум.

— Је канайдар база, јонтөжү эдетен турубыс, акту сөзнн айдып турганда, ол сөзннди бек тут—деп, директор каткырып, каруун јандырды.

Зиновий Болтовский үренерин баштады. Ол амыраарын да ундуп, јаантайын ла учебникти кычырып, үредүге сүрекей кичееп турды.

Јиит уул тракторды үренерине анчадала тын јилбиркейтен болгон...

Ұредү божоды. Зиновий Болтовский тракторист болуп иштей берди. Ол тракторды алдынан бойы башкарып турганына сүүннп, сменанын учына јетире бир эмеши те дөгө амырабай иштеди. Машинанын моторы улай ла күркүреп, кийининде калын, кара кыртыш салданын канаттарында, тынду неме чилеп, анданып турды.

Смена божогон сонында Зиновийдин јанына учетчик базып келди. Ол колындагы кичинек блокнодынан көрүп, айтты:

— Норманды эмеш бұдұрбеген эмтириг, наҗы.

Жиит механизатор ол сөстөрди кемзинип укты. Же удурани де айтпай, җуре берди. „Ишке җакшы таскабайынча неме болбос — деп, ол культстанга барып жада, сананды. — Чемел җок учун җенилтени кем де бербес. Кажы ла механизатор җаан тебұлу, бийик арбынду иштеер учурлу“.

Болтовский өткөн сменада кандый җедикпестер бар болгонын сананып, узак упуктап болбой турды. Эртенгизинде кыра тартар норманы ажыра бұдурди. Ол күннег ала Болтовский бойынын ижин там ла җарандырып, өскө механизаторлорды артыктап ийди.

Зиновий сүрекей җакшы иштеп турган. Же бир катап, җаскы кыра иштин сыраган ла эрчимтуу бйинде онын тракторы үреле берди. Оны җазап алар күчи җетпей барарда, слесарьлардан болуш сурагадый болды.

Ол бйдөн ала Зиновий Болтовский: „Кажы ла механизатор үрелген машиназын бойы җазаарына үренип алган болзо, кандый җакшы болор эди!“ — деп сананып, слесарь болуп аларга кичеей берди.

— Сен тракторынды станокко солыырга турун эмеш пе? — слесарь Мошоров күлүмзиренип, сурады.

Болтовский слесарный станоктын җанында туруп, кайа көрөлдө, айтты:

— Солыырга турган эмезим. Слесарь болуп алар күүним бар. Ол трактористке кыйалтазы җок керекту неме... Болужып бер.

Мошоров оны җардынан таптап, каруун җандырды:

— Ондый немеге үренер күүнинг бар болгоны сүрекей җакшы! Болужып берерим.

Күскүде, җалан иштер божогон сонында, Зиновий Болтовский сананып алган керегин баштай берди. Ол бойынын ижин бұдүрип турганыла коштой җаны керекке үренип турды. җас келерде, җаланга чыып, алдындагы ынан артык иштей берди. Эмди трактор кандый бир шылтактан улам үреле бергенде, Болтовский оны тургуза ла бойы ремонт алар аргалу болды.

Тракторный бригадалардын бирүзинде бригадирге болушчы керек боло берерде, ол ишке Зиновий Болтовскийди тургускандар. Озочыл, кичеемкей механизатор мында да көрүмҗилу иштей берди. Онын кичеемелниниг ле ус колду болуп турганынын шылтузында бригаданын тракторлоры узук җоктон иштеп тургулады.

Күскүде аш кезип турган комбайндардын бирүзи үрелип иштебей барды. Оны тургуза ла җазап алар киж җок болды. Болтовский ого көрүп: „Мен бу машинаны җакшы бил-

ген болзом, жазап берер эдим“—деп, сананды. Онын кийининде ол жаантайын ла комбайндардын ижин ајыктап, оны билип аларына кичееп турар болды.

Бир кун јанында иштеп турган комбайн урелип, токтой берди. Комбайнер оны жазап турарда, Болтовский јанына базап келеле, ижине киришти.

— Бу сен канайып калган кижиде?—деп, комбайнер онын кылыгын чала јаратпай сурады.—Тумчугынды кайдаар ла болзо сугуп турардын.

— Комбайнды билип алар кууним бар—деп, Болтовский сананып алган керегин Јажырбай айтты. Мени Јаман кбргончд, болужып берген болзон, торт болор эди.

— А-а, јарт—деп, комбайнер каткырып, унчукты.—Ондый болзо, мойнош јок. Јакшы керекке кандый да кижиде ненин учун болушпайтан эди?..

Зиновий Болтовский ол ок кустиг туркунына бойынын амадаган керегине једип алды.

... Сентябрь. Ајас куни. Алтыгы Оймоннын совхозы оккупир алган байлык аштары јылу екпинге араай јайканыжат. Болтовский комбайннын устуне чыгала, кайдаар да ичкеери кбруп суунет. Бугун ого озоктин ичинде јайылган аштар да, айландыра турган кайыр туулар да—ончозы алдындагызынан јараш болуп кбрунип турды. „Бу, алтын талай ошкош, элбек аштарда иш једжер!“—деп, Болтовский суунип, трактор барыжын тургендетсин деп сигнал берди.

Комбайн, эмеш толкуланып јаткан талайла брааткан кереп ошкош, араай јайканып, там ла там ырап турды. Је кенетийин неден де улам иштебей барды. Болтовский оны токтодып, Јерге секирип тујеле, једикпестерин тургуза ла јоголтып салды. Кезек ле ойдин бажында комбайн ичкеерилей берди.

— Эдердин эргеги ус—деп, совхозтын ишмекчилери комбайннын устунде турган Болтовскийди кийининен ары ајыктап, айдышты.

Ол ойдон ала Алтыгы-Оймоннын совхозынын озочыл механизаторы Зиновий Болтовский уч профессиялу боло берди. Ол јылдын сайын јас ла јай ойлордд тракторист, кускуде комбайнер, кышкыда дезе слесарь болуп иштеп туратан.

Алтай тилге Е. ЧАПЫЕВ кбчүрген

Л. КОКЫШЕВ

ЈЕТИЈЫЛДЫКТЫН АЛТАМЫ

Күнчыгыштаг ала
Бадышка јетире
Куулеген орооннын
Табыжы угулат.
Ол Советтин орооны.
Онын тѳжинде
Јетијылдыктын
Алтамы торгулат.
Түндүктег ала
Түштүкке јетире
Советтин улузы
Мѳрбѳгѳ чыкты.
Бу бистин орооныс.
Бистин улустар
Бириккен Штаттарды
Мѳрбѳгѳ кычырды.
Амадаган јондор
ЦК-нын алдына
Аланзыш јогынан
Мынайда айттылар:
„Бис куунзеген
Јүрүмге једерге,
Бириккен Штаттарды
Акалап саларыс.
Јердин үстүне
Амырды тѳзбѳргѳ,
Јети јылдыкты
Бүдүрип саларыс!
Күнчыгыштаг ала
Бадышка јетире

Куулеген орооннын
Табыжы угулат.
Ол Советтин орооны.
Угугар, улустар,
ЈетиЈылдыктын
Алтамы торгулат!

1959 јыл

АГРОНОМ ЗИНА

Ачка-јутка алдыртпас
Аар шулмус агроном.
Атка минип мантатса,
Ай канатту агроном.
Калай, шалырт уулдарга
Катап Јерди сурдурет.
Чечеркешкен Јалкуны
Чечен сөслө туй чабат.
Кыра кемјип јургенде,
Трактористтер санаа јок.
Кино көрүп келгенде,
Механиктер санаа јок.
Салкын-калап Зинага
Санаазым уулдар көп салды.
Салдаларын ычкынып,
Санаазынаг „энделди“.
Алаатыган механик
Аппарадын сурртеди.
Сары чачту Зинаны
Заимка сайын кетеди.
Суушке кирген, механик,
Сурнугип тыг энделбе.
Залда Јонго кинонды
Сан тескеери көргүспе.
Тойдын ойи јеткенче,
Тон өткүре мендебе.
Аштын ижи өткөнчө.
Аппарадын чеберле.
Кыранын ижи божозо,
Кыстар, уулдар болужар.
Колхозтын клубын јунугар
Комсомольский той болор!

ЛЕНИНСКИЙ ЈИИТТЕР

Јуучыл кызыл тачанка
Јиит бистерди јайкаган.
Октябрьдын отторы
Јолыбысты јарыткан.
Јуучыл аттар устуне
Јуулажып бистер осконис
Коркушту, куч јолдорды
Комудабай отконис.
Калапту ыраак походто
Суужип бистер билгенис.
Каховкадан Польшага
Јеткен улус—
Бис!
Тожибисле јонысты
Корып бистер осконис.
Оштулердег јалтанбай,
Козине корул сокконис.
Коп јылдарды, ороонды
Коргон улус—
Бис.
Ырысты, суушти, јурумди
Билетен улус—
Бис.
Телкем куру чолдорди
Бактыртканыс—бис.
Тенериге „Јылдысты“
Таштаганыс—бис!
Келер ойдо јурумди
Тоздон улус бис.
Партия бисти кычырза,
Баратан улус—бис.
Партия биске јакыза,
Тартыжуга бис белен.
Коммунизм!
Белетен.
Келетен улус—
Бис!

УС КЕЛИН

Јузи эрү келинин
Көстөри—ак кеденде.
Санаазы керсү онын.
Шуүнгени—чечекте.
Ус, чыйрак колында
Ийне учуш жалтырайт.
Апагаш кеден учына
Кызыл чейне жайылат.
Күнге чалыткан чечек.
Коштой элик сүрленет...
Ус колдунын ижине
Кижинин жүреги сүзүшөт.

Э. ПАЛКИН

ЖАНЫ ҮЙЕНИНГ ӨЙИ

Албатыларыстын ачык жолу
Амадап жүрөтөн ийде берет.
Өзүми жаан жүрүмгө сүзүшөт,
Өзөк-жүрегис көдүрүшөт.
Салымы кайкалду орооныс
Санаага элбек канат берет.
Жаш үйенин жаркынду жүрүми
Жалтанбас жаны улус өскүрөт.
Алдыста жайым жылдарла
Акту жүрүмдү барарыс.
Амадап койгон жүрүмгө
Акту жолло жедерис.
Бисгий бирлик, жаан амадулу
Телекейде кандый ороон бар!
Бистий жарык, омок санаалу
Телекейде кандый улус бар!

ЭКИ КИЖИ ТУШТАШКАН...

Эки кижиге тушташкан,
Эптү жакшы билишкен,
Эки албатызы жүрүмин,
Эл-жондордун жакшызын.
Кожо билип шүүжетен,
Кокырлажып жүретен.
Угы башка уулчакка,
Ыраак жерлү балага
Кару кижиге болгондор,
Кару сөздөр айтканаар...
Жер-телекей үстүндө
Уул эмди артып калт.
Желбер кабакту өрөкөн
Үргүлжиге жогол калт...
Ойто колынан тудушпас,
Ойто сөс айдышпас.
Жылдар десе өдүп жадар,
Жүрүм ичкеери барып жадар.
Уул айылду-журтту болор,
Улусла сүүнип, иштеп жүрөр.
Жаңы нөкөрлөр отурар,
Жаан куучындар айдыжар...
Өрөкөн ойто саналар,
Өзөккө ачу томылар.
Көрүшкөн кижинин кебери
Көзине ойто көрүнөр.
Сагышту айткан сөздөри
Санаада ойто угулар.
Кижинин эткен жакшызы,
Килемжилү жүрүми
Кандый узак жүрүп жат,
Кандый күчтү болуп жат!

* * *

Амыр-тымык бу түндө
Ажыктап калган отурым.
Салымды, ойди сүрекей
Санана берген отурым.
Күнтүндүктө кайда да

Тымык жалкын жалтырайт.
Аш быжырып турган деп,
Айдыжаган—ундулбайт.
Ак-айаска кеен жараш,
Ак жылдыстар суркурайт.
Јүрүм јерде тын жараш,
Јүрегим ого јымырайт.
Ойдинг өдүп турганы
Өзөк-буурга табарат.
Јүрүмди сүүген јүрегим
Өксөп, өксөп согулат.
Кандый јакшы өйлөр деп,
Кару санаам көдүрилет.
Ичкеери жылдар жалкындый,
Санаамда јалт эдилет.

КАРУ ЈЕРИМ

Кайыр јерим, сени мен
Кару сананып јүредим.
Учуп брааткан турналарды
Узак көрүп турадым.
Кайа үстүнде шуулаган
Кара мөштин јаражын.
Јебрен таскыл кырлардын
Јергелешкенинин солунун.
Туулардын, кырлардын
Турлузы ошкош, кеен јерим.
Чабыдар јалы чачылган
Чаңкыр суулу төрөлим.
Балтырганду тепсеигле
Базып јүрер күүним бар.
Көк-чаңкыр чечекке
Көмүлип јадар күүним бар
Ыраак чаңкыр кырларга
Ырысту узак көрөдим.
Кайран јерим, сени мен
Кайкап көрүп јүредим.

Сени адап јуредим.
Чыккан Ыскон јеримди
Мактайын деп санайдым.
Јаңы Ыйди, јурумди
Јакшы билип јуредим.
Темир-Јести, алтынды
Кожондо адап, чумдейдим.
Кузбасс, сенин кучинге
Оморкоп турум, тӱрӱлим.
Эмди, ишмекчи албатым,
Јурумиңди мактайдым.

ОРУС КАРЫНДАШКА

Бистин эки албаты
Бир бштӱге бийлеткен.
Каан Јанынын шыразы
Калыктарды тӱреткен.
Эки башту каи керӱ
Элге-Јонго чак болгон,
Кортык, Јокту улуска
Коркып јуретен бй болгон.
Је Јаан орус албаты
Јенӱни озо кӱргӱсти.
Ыраак Јолго кычырып,
Кӱдӱрип ийди улусты.
Ойгор орус албаты,
Ончобысты сен билген.
Кару Јаны јурумге
Калыктарды экелген.
Эмди мениң албатым
База Јаны јурумдӱ.
Алкыш болзын, карындаш,
Айткан сӱзим сӱунчилӱ.

А. АДАРОВ

ЧОЛУШМАНЛА КУУЧЫНДАШКАНЫМ

Сен кӱп кожондор уккан, Чолушман.
Олор чыпрак толкунла чайналган,
Арсак кайа-таштарга томулган.
Учуры кандый олордын, Чолушман?

Ол ээзи жок кожондор кайдан келди?
Олор менин жүрегиме толды, Чолушман.
Же сан башка сөстөр ондо жок эди.
Ол кандый сөстөр, айтсан, Чолушман?
Терен шүүлтөлү кожондор деп шуу-
лайдын.
Онызын мен билерим, билерим, Чолуш-
ман.

Же нени де жажырып айтпадың,
Ларык суулу, куучынчы Чолушман.
Сени кайыр кырлар кыстады,
Үстүңде—тегеринин үзүги,
Жарадында байбак теректер шуулады,
Булулттар көлөткөзи толкунда жүзүңди.
Корум ташту орык жолдорло
Сени жараттай бастым, Чолушман.
Сен, аргымак аттый, ойлогондо,
Кэжайып жалын жайылаг, Чолушман.
Же Кайрунын жанына жеделе,
Сен унчукпай кунуктыг, Чолушман.
„Буу-бай, буу-бай“ деп кожондоп,
Жаан үшкүрүп турун, Чолушман.
„Мен качан да ундуп болбойдым
Тогус жашту коммунар уулчакты.
Ого чүмдеген кабай кожоным
Буурзак жүрегимнен сызылып чыкты.
Мында коммунарлар кырылган—
Ак бандиттердин колынан өлгөн.
Бу—айландыра шибеедий, турган
Кайыр кырлар ончозын көргөн...
Ол күн калжулардан жажынып,
Тогус жашту уулчак жүгүрген,
Найыларга жедип ончозын айдарга,
Көдөркий карануйда мендеген.
Же бандиттер уулчакты туткылап,
Кыйнап, кескилеп өлтүрген.
Онон менин түрген толкума
Карануй түнде таштап чөндүрген.
Онон ло бери мен жаантайын
Мында ла келзем, карыгып турадым.
Улай-телей уулчакты эркеледип,
Кабай кожон кожондоп, ыйлайдым.
Же сен мениле кунукпа, кунукпа!
Ырысту жүрүмге сүзүңүп жүр.
Кем сени ырыска, жайымга экелген,

Олорды качан да ундубай жүр.
Көрзбиг, журт Совет үстүндө
Кызыл мааны салкынга элбирейт.
Ол коммунарлар тирүзинин темдеги,
Олордын жендиртпес ийдезин керелейт
Көрзбиг, ырысту колхозты,
Бу коммунарлар амадузы эмес пе?
Көрзбиг, жараш тураларды, салтарды.
Мыны олоор төздөгөн эмес пе?..
Же мен мендеп турум, үлгерчи.
Алтын-Көл мени сакып жат.
Оныг жайым толкулары
Мени кычырып, шуулап жат.“
Чолушман мынайда айдала,
„Эзен болзын, нөкөр!“ дегендий,
Кажайган толкузыла имдеп,
Төмөн—көлгө мендели.
Мен жүзүн санаалар сананып,
Жарадында турум, Чолушман.
Жүректе кожондор тыныскып,
Чыгара блаажат, Чолушман.

К. КОЗЛОВ

КӨКЧЕЧЕК

Ланьс ла андар
Туйгагы тийген
Чанкыр кырлар
Тенериге түртөт.
Кадын сууныг
Казыр толкузы,
Калжу букадый,
Жаратты сүзөт.
Бу жерде
Шыралу жылда,
Көкчечек,
Сен чыккан.
Жокту жокту
Койчынын айылында.
Ышту айылда
Сен чыдаган.
Эртен тура

Сээк чэлынга
Будыг сениг
Кызара тонотон.
Жайыла Јыланаш
Кой кабырып,
Јодо. карын
Кезилип корлойтон.
Бир кун
Кызыл энирде
Јаш Јурегиг
Коркып чочыды.
Кам калаптанып,
Камдап та турза,
Оору адан
Олуп калды.
Јанмырлу кар
Шуулап айланган.
Оттын. ыжы
Кости кызарткан...
Је Россиядаг
Шыралу Алтайга
Октябрьдын кукурти
Кузуреп Јеткен.
Ол кукург
Байларды Јоголтып,
Јокту улуска
Ырыс экелген.
Оскус Кокчечек
Балдардын туразында
Кун Јылыткан
Чечектий оскон...
Тун Каракол
Озюкти буркеди,
Козюктюрдө
Оттор очти.
Јаныс ли школдын
Јаан козюктюринде
Јарык ог
Очпдй турды.
Козюк кожоюзин
Эзин Јайкайт,
Тетрадьтын
Листгери шылырайт.
Уредучи
Эгчейип бичийт.

Бу кем?
Сен бе, Көкчечек?
Сен учун
Суфунедим, Көкчечек.
Жокту койчынын
Кызы Көкчечек.
Ышту айылда
Ыйлаган Көкчечек!

АНЧЫ КЛЫК

Тан ыраакта ла кажайарда,
Ак туман саста жадарда,
Карыган Клык мылтыгын жүктенет,
Тозулга эртелеп атанат.

Тайга-жыштын ажуларында
Онын билбес жолдору жок.
Тамырланып аккан сууларда
Онын билбес кечүзи жок.

Элес эткен эликти
Эрдин көзи жаза албас.
Ары болгон айуны
Аткан огы жастырбас.

Аткыр анчынын огынан
Кандый андар жажынар.
Адайын деп сананза,
Камык андар кырылар.

Je анчы бойынын мылтыгын
Амыр анга уулабас.
Ан-эликтинг энезян
Адайын деп сананбас.

Ач бөрүлер кырылат
Jaан анчы огынан.
Jелбер кара айулар
Jенес жастанып жыгылат.

Алтай тилге А. АДАРОВ көчүргөн

АЛТАЙ ЖЕРИМ

Көп жерлерде мен жүргөм.
Көп кырларды керигөм.
Кайран Алтай жеримди
Лаш баладый кичегөм.
Ластын жаркынду чечегин
Лалан жерден мен үскөм,
Кыштын шуурганду күндерин
Иштеп, кожондоп өткүргөм
Алтайымнын агын суулары
Шилиден жарык көрүнөт
Менин канатту амадуум,
Олорды жолой удежет.
Кайран Алтай жеримде
Күрөң буулай жайканат.
Кадыннын чанкыр толкузы
Кару кожон кожондойт.
Онын учун жеримди
Жылдан жылга там сүүйдим,
Кайкалду жаражы керегинде
Кожондор чүмдөп жүредим
Алтай тилге А. АДАРОВ көчүргөн

А. КОПТЕЛОВ

САД ӨСКҮРЕЧИ ЖИИТТЕР

(„Сад“ деп романның алынган бажалыктар)

Коштой жаткан областьтын городында тўндук жерлерде сад өскүрери жанынан совешание жуугандар. Бабкин Вася оноор сүреен түймөп калган келди. Эки недеде мынан озо ол, үчүлебис жаныс поездде барарыс деп, Дорогиндерле эрмектежиң алган. Ол оморды вокзалда сакып, чек сакып болбоды. Олорло не болды не? Трофим Тимофеевич оорый берди эмиш пе? Вера адазын таштабас, жаныскаан барбас... Куйунчектер суйнгийейтен туру: былтыргы соокгың кийининде выставкада көргүскедий неме жок, улуска куучындап беретен бир де неме жок лежер.. Жок, Дорогиндер келер. Байла, оморго шуурган аршамык эткен. Көрзөн: канайып куйундалып турат— ак-жарык та көрүнбейт. Темир жолдо күрттер. Вера адазылы экү ээчий поездке келгилеер... Келгилебезе, канайдар?..

Облисполкомның алты этажту жаан туразының ичинде яблоколордың жараш жыды жытанат: заседаниелер өдөтөн залдың фойезинде выставка төзөлгөн. Вася яблоколордон бишка, жүзүн-жүүр агаштарды тарынты корболорын экелген. Бу мыны ончозы ол ого бөлүгөн стендке тургузып салган. Вера келеле, бейин кирзе ле—көрүп ийер Кайынаштарды куйунзеп көрүп алала: „Бис ол күн колдорысты тегин ужутканыс эмес турбай!“—деп, бойына айдар.

Выставканы Бабкин Вася лаптап көрбөгөн, керек десе Петренко Арефий Константинович экскурсанттарла өткүргөн куучының да укпаган..

Көзнөк жаар базып барала, Вася тышкаары көрүп ийди анда кар куйундалып ла турганча болтыр. Шуурган узакка атылланган! Айла келишпес өйдө дө болзын.

Верада кандый коомой керектер боло берди бе? Государственный экзамендерди ол табыштырды не, жок не?

Бойынын институтуна атанарда: „Мени бу күндерде канайып ла жаманда. Болужат деп, кыстар айдышкан“—деп, кокырлап сураган эди. Жарт ла, жүрексип турган. Бойына бек иженбеген. Бойынын күчине бүтпей жүрүп, женип те болбозын. Онон болгой, билгенинди де ундуп саларын... ол диплом албаган болзо, канайдатан?.. Онызы жангыс ла ого эмес, же Трофим Тимофеевичке де согулта. Адазы ол ырысту күнди, байрамга бодоп сакыган ине. Вася бойы да телеграмма сакыган. Сакып болбогон. Жарт ла Вера экзамен табыштырып болбогон...

Жок, жок. Вера экзамен табыштырбаты деп сананарга да болбос. Ол сүрекей кичеенип белетенген. Жерди, өзүмдерди де сүрекей тын сүүп жат... Ар-бүткеннин жүрүмин билер... Бейин келеле: „Уткы!“—деп сүүнип айдар.

Вера уккадый жакшы солундар ондо база бар: Болгариядан үчинчи письмо алган! Ого жандыра каруу келерине Луговаткада бүтпей тургандар. Же ол темей сакыган эмес. Журттагы партийный комитеттин качызы бичиген. Васянын Болгарияга ийген баштапкы письмозы кепке салынган газетти де ийе берген. Каруузына келген письмону Луговаткада жуунда кычыргандар. Олордо эмди „улу кубултанын жылы“ бойларында өдөт: бастыра жерлерде журтхозяйственный кооперативтер өдөт деп, нажылар жетирип тургандар. Олор колхозчылардын жадын-жүрүми ле ижи керегинде канча ла кире көп билип алар күүндү. Вася Шаровло кожо колхозтор керегинде бичиктер талдап алала, почтала аткарып ийгендер. Болгариядан сыйга журналдар келген. Письмо алышканынын сүүмүзүн ол Верага мынан озо айткан. Же бу письмо ончозынан баалу. Эмди Луговатканы торт өскөртө таздырис деп, Шаров айдат...

Кайла да тепкиште кыс кижинин үни шынырай берди. Вера! Бабкин терен сагыжынан ондонып келип, удур тап этти. Же анда көк халатту таныш эмес кыстар куучындажып турган. Олор ботанический садтын экспонаттарын экелген.

Кенетийин Васяны кыйгырып ийдилер:

— Бригадир!—Үни Капанын, же күүнге тийетен азыйгы „изиджи“ жок, тееркек эмес, килемжилү үн эмтир.—Бу сен көздөктөн нени карап турун?—Капа бажын выставка жаар кекиди—Ту ол начальниктер сенин једимдеринди көрбөргө браадыры! Сени сурагылайт. Капшагай бар!

Вася бойынын экспонаттары жаар мендеди; профессор Петренконын көдүринилү сөстөрүн ыраактан угуп ийди:

— Солун стенд! Учур да жанынан, јазалы да жанынан. Кайынаштар кандый туруп жат, торт түп-түс!.. Сад өскүре-

чи кижн Јаныс ла яблоколор керегинде кичеейтен эмес, Је аш та керегинде, онын тўжумин де кўдурери керегинде кичеенет — Арэфий Константинович улустын ортозында Бабкинди кўруп ийди.—Ол бойы дезе бу! Кайынаш учун быян болзын! Мындый ағаштарды сен канайып бсқурип алдын, куучындап берзең.

Вася ийиндерин тартылтып ийди.

— Онызында улус уккадый солун болбогон...

— Ондый ба?! Куучындагадый неме де Јок по?

Профессор оны колтыктап алып, стенд јаар баштанды:

— Ончозын лаптап кожо кўрбли. Садта эмди сен нени анчадала баалу деп бодоп турун?

— Јаны тожланы. Ол эм тургуза тўжум бербей де турган болзо ..

Олор бастыра выставканы эбирип келбегенче, Петренко оны бойынан божотподы.

* * *

Вася Јаныскаан артып ла каларда, ого Капа југўрип келди.

— Бистин сад учун мен сўрекей сўунип турум! Ончолоры мактагылайт!..

Сад бсқуречи јит кижн онын сўунгенине кожулар деп, ол сақыган. Мындый бйб канайып сўунбейтен эди?! Олордын куучындашкадый ксректери де бар!

Је Васянын чырайы кенетийин сооп, кабактары јуурыла берди.

„Бистин сад!“—деп, ол бойында такып айтты. Бу кыс сўмеленип турган ба? Азыйда ок чылап садты бойымнын деп бодогон болзо, ту качан Јанып келер эди. Бойы дезе ченемел бткўрер станцияга кирип алган. Мынызын не деп айдар?.. Качыш!. Бойынын эткен кылыгын да Јарадат: ого кандый да неме неме эмес. Оны дезе сақыгылаган. Ого иженгилеген Ончолорынан тын ол, Вася, сақыган. Бойынын солынтызы болор деп бодогон. Је, садты кемге артырар?. Вера Трофим Тимофеевичти таштап барбас. Онызы керегинде Вася бойы ла оозын ачпас. Је адазынын бсқурип алган садын баштапкы ла учураган кижиге артырарга база Јарабас...

Капа Бабкинди ченемел бткўрер станциянын ишчилери ортозында ыраак Јокто турган ббббниле таныштырарга, онын кийининде: „Кўрбн, кандый виноград менин Тыдыевым бсқурип алган! Кўруп ал!..“—деп, онын стендиле мактанып иерге турды. Је оны Васянын соок чырайы токтоды ла тарындырып ийди,— ббббни кўзинче качкын деп ай-

дала, кижизине де кандый бир жакшы эмес сөслө тийерден айабас,—Капа элден озо оныла куучындажып, Жартын билерге сананып алды.

— Бу сен, бригадир, меге незин кыртыштанып туруң?— деп, унин жаанатпай, сурады.—Сенин алдында менин бир де буруум жок. Сен, байла, билер болбойың...

— Билерим. Ончозын билерим!—деп, Вася Жаан үнденип, онын эрмегин үзүп ийди.—Вовка үйде сени санап калган отурат Сен десе уулчак анда жааназында кандый жүргенин сурабай да жадын.

Капитолинанын чырайы кугара берди. Бу уулды тилинен кандый шилемир тартты болбогой! Неге де чукулдана-ла, Вовка керегинде тын айда салып ийген, өбөгөнү укпай калбаган. Качан ок сергектенип, мойынын чөйпөп алган, торт ло ойгонгон кастый. Коштоу турган улустың кемизинин де куучынын укпай барды.

— Сен база ла Вовка керегинде! Сеге не амыр бербей туру!—деп, ол кыйгастанып сурады.— Уулчак сеге кем?

— Тегин ле. Сөскө келишкен... Куук—эне!..

Журас эделе, Капа оной туура жүгүрди. Ол выставкага келгендердин ортозында жылыярга мендеп турган. Же оны түймөп калган кара көстү; жалбак жүстү уул кыйгырды, мыны ээчий Вася арбышту эрмек укты:

— Кандый ондый Вовка? Бойың не керек айтпадың? Мекелеерге турган ба?..

Олор улустаң туура браатты.

— Жок, сананбагам... жүк ле бодогом...—деп, Капа кемзинип жартап тура берди, же Тыдыев онын эрмегин үзүп ийди:

— Коомой сананган! Сүрекей коомой!..

Ол аразында эки эжик кайра ачылды, өткүн шыңыраган күзүни ончо улусты залга кычырды.

Брааткан улуска апартып, Вася кайра көрүп турды: Доргоиндер, айса болзо, бу калганчы минутта көрүнип келер. Ак чачту баш элес эделе. ол ок тарыйын выставканын стендтеринин бирүзинин кийини жаар жылыя бергенин ол көрүп ийди. Ол—Трофим Тимофеевич! Ганыш эмес улус оноор яблоколу уур кайырчактар апаргылады... Же Вера кайда болотон?..

Вася улус ортозынан чыгып аларга ченешти. Же орой болгон.—оны заседаниелер өдөтөн залга тууразынча кийди-ре ийткендер. Оны ээчий ол ок улусла кожо Капа кирип келгенин ол көрбөй дө калган...

Президиумда—обкомдордын ла крайкомдордын качылары, облысполкомдордын председателдери... Совещаниени жаан учурлу деп көргөни жакшы. Васяны бир ле неме ачуркандырат: Трофим Тимофеевич залга заседаниенин башталарына келерге оройтып калган. Түкү бош стул туру: ого артырып салгандар!

Трибунага профессор Петренко чыкты. Докладтын бажында озогезын эске алындырды:

— Сибирь ле садтар—онызы кандый да сан башка угулып, бирүзи бирүзине келишпес деп билдирип туратан. Ачуркороннын ла көс жанынын, каторганын ла ссылканын жеринде кандый садгар болотон эди.

Ончо солундарды бичип алып турарым деп, Вася бойына бу жуукта ла айдып турган, же эмди блокнодын да чыгарып аларга ундуп салды. Жарымдай тегерик залдыг устүги рядына, улус ары-бери дайтөн жердин жанында отуруп, ол сол колын бош креслого салып алган, бойы десе энчикпей, бир эжиктен экинчизи жаар улам сайын көрүп турды. Удабас ла эжик чала ачыла берер, залга Трофим Тимофеевич табыш жогынаг кирип келер, оны ээчий десе... Кажы эжиктен кирип келгей не? Ажындыра билип алатан болзо. Ол эжиктен бе, айса бу эжиктен бе?

—Мойнын сыстабайт па?—деп, Капа кадалгышту күлүмзиренгенин тудуп болбой, сурады.

Вася ол жаар кылчас этти. Ол не коштой отуруп алган? Очин алып турган ба? Жууктап келеле: „Кайда, бригадир, ары отур!..“—деп некеген. Сол жанында база бир кош кресло болуп калган, оны Верага артырар, Вася бойынын жерин Капага жайладып берген.

Профессор оной ары куучындап турды:

— Жук ле жирменчи чактын алдында каа-жаа жерлерде Дорогиндий турумкай мичуринецтер табылып келген...

Бабкин блокнодын ачып ийди. Трофим Тимофеевич керегинде ончозын, калганчы сөскө жетире бичип алар керек. Яблоняга Сибирьди бактырып аларга ол болушкан. Албатынын академиги, столдын устүне яблоконы ол салган, озогез тушта мында жаньс ла ачу чалканды билетендер.

Капа Васяны мыкынына түртүп, кимиренип турды:

— Бистин жадын-жүрүмиске сен не кирижип турун? Оной сесе кандый туза? Сен керегинде жарыжайыга айдар болзом...

— Мен керегинде айдар неме жок.

— Мени кучактаарга канайып албаданатан эдин, ундуп

салдын ба? Садта, погребтинг Јанында. Ол устуне бойынан кожуп айдарым...

— Тилинг торсогончо, айт ла.

— Сенең улам мениң Тыдыевым казырланып чыккан. Мени сүрүп Јат. — Капа бажын тѳжине салып, пладын кѳзине Јууктаатты — Бойы да чуғулданган бойынча кайдаар да Јуре берген. Нени нени кылынып салбазын ..

— Ыйлаарга боллы Куучын угарга чаптык этпе—деп, Вася кыЈырантып сурааты.

Јаблонянынг Јаны сортторын тоолоп, докладчик ойто ло Дорогин керегинде куучундай берди. Рядтар сайын шымыранып айткан эрмек Јайыллы: „Качан ок Једип келген!..“ Чала ачылган эжикте карыган ѳбѳгѳннинг бажы кажайып турды. Бабкин блокнодын колынан ычкынып, ѳрѳ ѳндѳйип келди; Трофим Тимофеевичтинг Јалбак ийиндери ажыра кѳрди: айса болзо, анда кыстын сары чачы кѳрѳне берер.

Коштой рядтардаг Вася Јар кайра кѳрдилер. Кем де онын ычкынган блокнодын кѳдѳрип, ого тутгырып берген.

— Мени токунадып Јадын, бойынг дезе...—деп, Капа арбаган айасту айдала, онын пиджагынынг эдегинен бай Јогынаг тартып ийди.—Отур! Улусты каткыртна!..

Дорогинди президиумга кычырып алдылар Стулга отурып алала, ол тегин де бастыра тѳжине Јайылган сагалын сабарларыла Јайылтып ийди.

Эмди Вера эжик Јанында Јагыскаан артып, кѳзиле бош Јер бедиреп турды. Вася ого колыла Јагыды. База ла эмеш болзо, ол кыйгырып ийер: „Бейин, Вера! Бейин!..“ Артуучында ол кѳрѳп ийди, кѳлѳмзиренеле, кебис Јолло бир баскыштан бир баскышка табыш Јок кѳдѳрилип, Вася Јар басты. Јууктаган сайын там ла тѳрген клеедири. Коштой отурып аларда, Вася оны колынан ала койып, шымыранып, шылап тура берди:

Не болгон? Кандый Јеттигер? Экзамендерди канайып табыштырдын?..

Вера сумкачагын ѳрѳ кѳдѳрди: бу диплом! Мында!

— Сен мени Јамандадын ба? Кѳрѳн, темей эмес болды! Канайып Јамандадын?

— Кѳрѳс, алмыс деп...— Арай ла каткырыпбай, Вася бажын Јабыс ѳбкѳйттип алды, Вера база; ол тушта Вася онын кулагына шымыранып айтты.—Ундулбас чечек деп. Кажы ла сайын онойдо болотон...

Олорго коштой рядтардан унчукпагар деп шымырандылар. Олор кемзинеле, бир кезек ѳйгѳ унчукпай бардылар. Је онын кийининде ойто ло баштарын ѳбкѳйттип алып, шымыраныжа бердилер. Эки недеде кѳрѳшпегенде, канайып

чыдажып отуратан эди?! Көп солундар жуулган. Болгарский насылардан келген письмо керегинде канайып айтпайтан? Ол письмону крайдын газетине саларга турулар. Соккон сүрлөрлү!..

Капа энчейеле, Бабкинди тизезине түртти:

— Сени мактайт!

Вера түс отурып, шыкшыдынлагы кыска чачын жазап ийди. Вася докладчик жаар көрди. Петренко оны делегаттардын ортозынан көзиле бедиреп, мынайда айдып турды:

— Сенин кайынажын, нөкөр Бабкин, каршулу салкындардан жаныс ла садтагы яблоняларды корыыр эмес, же жаландардагы ашты да корыыр..

— Ой, сен учун мен айдары жок суунедим!—деп, Вера шымыранып ийди.—Сенин кайынажын учун..

— Бистин кайынажыс учун—деп, Вася оны түзетти.

Перерыв деп жарладылар. Ончо улус жерлеринен турды. Бабкин Верага коштой отурган кысты айдып берди:

— Таныжаар.

— Слер Капитолина ба?—деп, Вера колын ичкеери сунуп, сурады.—Слерди танып ийгенимди кайкабагар: меге Вася ончозын куучындап берген.

— А нени куучындаптан? Мен керегинде жаманды эске алынары жок, жакшызын дезе... билбей турум.—Капа эн боло берген залды аяктап ийеле, үшкүрди.—Менин Тытыевым кайдаар маптап барды не? Кудай оны билер, нени де сананардан айабас!.. Мен дезе кандый да жанынан не де бурулу эмес. Вовка керегинде жүрегим базынып унчукпагам. Жадын-жүрүмис амыр-энчү болзын деп тургам..

Ол өбөгөнүн бедиреп жүгүрди.

Бу өйдө дезе фойеде Петренко бойынын азыгы налызына ченемел өткүрер станциянын солундары керегинде куучындаган. Яблонялардан ла жилектү жерлерден башка, олоордо виноградтын солун кайлыктары бар.. Виноград өскүречи бойы да бу туру. Бистин кичү научный ишчибисле таныжаар. Нөкөр Тыдыев бу жуукта институтгы үренип божоткон.

— Тыдыев не?—деп, Трофим Тимофеевич такып сурап, күлөр чырайлу уулды аяктап турды.—Аланнын ады жанынан Сапырович бедин? Күжүр өзөктөн болгодыйын?

— Чын айттыгар! Онон!—деп, сад өскүречи жиит уул күлүмзиренин айтты, онын жакшы чырайы жарып, онон жалбак боло берди. Баладый тудунбай күлүмзиренгени де, жодродый кап-кара, эмеш жыпшык көстөриндеги омок оттор до, учкан куштын канаттары чылап, шыкшыттары жаар өрө көдүрилген кабактары да—ончозы Дорогинге таныш болгон,

онын алдында андаш жанынан азыгы нажызы, Сапыр, бойы тургандый билдирди.

— Мында таныгадый да неме жок: сен торт ло аданнын бойы! Жакшы ба!—Трофим Тимофеевич Тыдыевти кучактады, оного чырайын база катап аяктайла: „Торт ло адазы!“—деп жарлады.

— А слер?..—Учына жетире айтпай, жинт уул бойын колыла мандайына тажып ийди.—А-а!.. Энем куучындаган эди ле... Адам тире тушта улам сайын келип туратанаар... Энем слерди „друк Тропим“ деп адап жат.

— Мен сенин бу ла мындый болгоныгды билерим!—Дорогин колдорун чала жайа тудуп, жаны чыккан баланын сынын коргусту.—Жаш бала тос кабайда жайканган. Онызы кускуде болгон. Жаны жылдын алдында дезе мен экинчи катап элик андаарга келип жургем. Корон соок болгон. Ку-журдын тожы оодылып турган. Кааза айыл кырутып калган...

— Слер кааза айылда чыкканаар ба?—деп, олорло коштой болгон бир журналист сурады.

— Онызы кайда болгоны сагыжыма кирбейт—деп, Тыдыев каткырынып ийди.

— Менин козимнин алдында эмди де тургандый—деп, Дорогин оного ары айдып турды.—От жанында—оро. Сени кой терезине оройло, оноор салгандар: кандый да болзо, оро жылу эмей. Бис андап журеле, жанып келгенис, адан сеге эликтин чий буурынан бир болчок кезип береле: „Соруп жатсан! Бек, су-кадык болорын!“—деген. Сен, балам, чынында да бек болуп калтырын!..—Трофим Тимофеевич уулды ийинине таптады.—Энег кайда жургап жат?

— Айылында. Колхозто. Айылдан баралдар.

— Суунип барар эдим... Мен анда бастыра сумерлер сайын сенин аданла жургем, анчы улустын одын куйдургем... Бир катап айу брбкбнди андаганыс. Буурын тиштеп жигенис...

— Же, эмди дезе андагы яблоколорды амзап кбрбригер... Баралдар...

— Туулар ажыра меге атгу журерге куч болор болбой... Мынайда болзо кайтпагай...

— Самолётло!—деп, Тыдыев айтты.—Арефий Константиновичле кожо. Ол Ку-журга кбп учуп журген...

Капа жуугында туруп, ббббнинен козин албай турды: Кбрзбн, кандый! Кааза айылда бскбн, эмди дезе научный ишчи! Виноград жанынан Петренконын баштапкы болушчызы!..

Журналист фоторепортёрды экелерде, куучын узале бер-

ди. Капа оббгбниле кожо газетке соктырарга тын кўўнзеи турган, же эр жажына баштапкы ла катап кемзинип, ондый керекке тидинбеди.

Фотореспортёр Јуре берерде, Капа Тыдыевке торт учуй келип, оны колтыктап алала, туура апарды.

— Сен учун сўўнгениме менин бивелеер кўўним келет! Чын, чын... Сен ол карыганды јорукка кыйалта јок јоптоп ал... Мен база слерле...

— Сен бистиг тууларды јаскыда кдргбн болзон: ылгы ла чечектер! Эниргеери кдрзбг—кыскылтым булуттардан ылгап болбозын!..

Капанын анчадала тын сўўнип турганы неде дезе, оббгбни ол байагы јаман куучынды качанын качанга ундуп салган деп билдиргенинде.

Бирўзи бирўзине солундарды учына јетире айдарга, Вера Васяла экў ончо улустап ырада коридорго бардылар. Болгарлар калганчы письмозында не керегинде бичип турганын билип аларга, Вера энчигип болбой турды. Же ол алан кайкабазын—кирпич керегинде бичигилейт. Луговаткада канча кире кдрп кирпич эдерге керектўзин ол билбей де јат. Чий кирпич эмди де бар. Же оны кайда дртбйтбн? Печке тудары баалу, кдрп шапыртту иш. Болгарлар дезе кандый да печкелер јогынан дртбнилеп јат. Павел Прохорович онызын угуп алала: „Најыма бичийтем“—дел айткан. Эмди дезе каруузы келген. Ондо соккон јуруктары да, чертежторы да бар. Редакцияда кажы ла крайга солун дешкендер.

Ол ўстўне јангы журналдар ийгендер. Олордо албатынын чўмлеген кожондоры бар. Партизандар керегинде, Советский Черў керегинде, јенў керегинде... Бистер де керегинде бар. Чып-чын! Вера ла Вася керегинде..

— Бери уксап да...—Вася кысты колынан тудуп, шымыранып кычырды.

Анцап анчы брааткан,
Јараш кыска јолуккан...

— Же нези мында мен керегинде?—Вера Јара киришти.—Бир де сбс јок. Менин Јаражым јок. Ондый ла...

Кўўнзинин шыныраган ўни делегаттарды залга кычырды

— Баралы...—деп, Вера айтты.—Кожонды дезе сонгында јетире кычырып берерин...—деп, арай ла угулгадый эдип кошты.

Капала куучынлажар деп, Василий эртен тура эртелеп Кондрашовторго барды. Капала кожо Луговаткага Тыдыев Калбак келгенин ол билбеген.

... Ченемел өткүрер станцияда болгон тойынын кийининде баштапкы ла күнде Тыдыев Капага ундутнай ла Луговатка а, бир де күнге болзо, барып келер керек деп айткан.

— Кайын энең каарган блине жиир күүнүн келди бе?— деп, Капитолина кокырлап сурайла, өбөгөнүн окшой берди.— Оройтыбазың, мениң алтыным! Бис экүде эмди иш көп... Блинени мен сече бойым каарып берерим. Ха-ха! Энемдйиненг коомой эмес болор!..

Оны бойынын төрөндөриле таныштырбаска. Капитолинанын албаданганы Тыдыевты серендирип ле. бойынын кирезинде, тарындырып та турды. Же ол эмегенине булуп, табынча онын кылыгын мынайда жартаар болды: „Орус эмес кижиге барган!..“—деп, эмеже база кандый бир сөстөрлө төрөндөри челдеериненг Капа, байла, коркып турган болор...“ Же Капада уулчак бар деп, ол выставкада Бабкин Василийден угуп ийерде, онын буттары алдында Јер айлана бергендий болды. Кандый жаман кылык! Кандый меке!.. Капа жажырган баланын адазы Бабкин болды эмеш пе? Тегинен эмес... Керек дезе нениң де учун паспортко до бичилбеген... Тыдыев чугулын бадырып болбой, күркек сөстөрлө көп айткан, оноң озор туш башка жүгүриже берген. Байрамдый болгон выставка озордыг алдында карачкыланып калды. Сөвещаниеде айдылган куучындардан бир де сөс сагышка томулбады.

Калганчы күннин алдында айрыларым деп коркыдала, Капа энеме биратам деди. Тыдыев чочыйла, вокзалга жүгүрүп келип, Капаны гостиницага ойто кел деп узак жөптөгөн.

Уйде дезе ончозын билип аларга ченешти—эмегенин мекеге не ийде салган, ондо бала өзүп јат деп, ненин учун айтпаган? Капитолинанын жүреги селт этти.

— Сен мени таштап ийеринг деп јалгангам—деп, ол бурузын айдынды.

Чынын айдат па, јок по? Ол бойы оны таштаарга турбай кайтты. Вовка бойына тартып алардаг болбос. Ол эне ине!

— Уулын канча јашту?—деп, Тыдыев сурады.

— Мен тоолобогом,—өбөгөнүнн сагыжын билип ийеле, Капа бажын өрө көдүрди.—Вовка—энемнин. Ха-ха! Акчаны да энем алып јат.

— Алимент пе? А... адазы кем? Кайда јаткан кижиге?

— Мыны ончозын угарга канайып кууниг келет? Кижинин јурегин оорыдып јадып!.. Кандый да алимент јок. Государстводон алып јадыс. Јарт па? Јагыскаан энелерге беретен...

— Сен... Јагыскаан! А мен тирү эмес бедим? Коомой айттып! Сүрекей коомой!..

Ол санага берди: Капа чын айдып турган ошкоч? Јагыскаан эне. Вовканын адазы јок. Капа оны сагышка да алынарга куузебей тургандый. Јадын-Јурум Јакшы Јолло барардан маат јок. Оны десе, Тыдыев Калбакты, уйи эм тургуза Јакшы билбей јат. Онын көксинде уулчакка Јылу једер. Ол оны „менин балам“ деп айдып турар. Айтканы... ончозы чын болзо. Је кем де, кандый да өскө эр кижиге уулчакты менин деп адабазын. Кем де качан да арбабазын! Уулчак кара көстү деп, ол айткан беде? Јакшы! Чачы сары? Је, неме беде... Јаанап келзе айса, карарып келер. Ондый да кем јок. Чечек сыйышынын чачы база тын кара эмес...

Јаан удабай Тыдыев азыйгы куучынды ойто баштап, баланын кере бичигин сурады.

— Кере бичик анда—деп, Капа Луговатка Јаар кекиди.—Мен сеге айттым ине: энемнин уулы деп. Вовкага акчаны энем алып јат...

Мынызын чыдажып угуп турарга чек Јарабас. Ол Јаан төгүн!

Тыдыев Луговаткага барары керегинде Јана баспай, айдып турар болды. Јайгыда, Јакшы айас күндерде барза торт деп, Капа удурлажып турды. Обдөгони Јурт Советке барала, Јагыскаан Јаткан эне эмди јок деп угузарынан коркыган. Ол тушта Јааназы Вовканы чыгара сүрүп иер. Уулчакты бойына аларга келижер, онызынан десе Јадын-Јурум сүрелерден айабас. Эмди Калбак „балам, балам“ деп апдат, неге-неге чукулданза—„адазы јок“ бала көскө каалаар. Билерим мен оморды, эр улусты! Олордын јурегин узакка чылашпай Јат. Энем десе Вовканы ойто албас: болуш акча Јогынан јилбулу эмес ине!

Май айда Тыдыев Јорукты ошон ары удадарага Јөпсинбем деп айтты. Ол Јагыскаан да барарга белен. Капитолинага Јөпкө кирерге келишти.

Луговаткада обдөгони тургуза ла баланын кере бичигин некеди. Ол кажы ла сөсти лаптап кычырып турганча, Капанын энеси, Акулина Селиверстовна, көбөлтирим эриндерин Јуунадып алып, чала кыйгастанган көзиле оны шиндеп турды. Сакубаган Јанынан обдөгониле келгени учун ол кызына

кыртыштанып турган. Шубейди таарда жажырып болбозын. Айылдаш улус көргөн— „Капка кижиге барган!“ —деп бастыра деревниге жайыла берер. Журт Советке табыш жедер, ол тушта болуш акчаны жокко бодо! Доверенность айынча төлөбөй баргылаар. Бежен салковой—ол акча ине!.. Ачымчылу... Ол устуне: ненин учун тутканча ла айтпаганаар?—деп айдардаг айабастар. Законног кыйып, канча ай алган эдис! Жаргыга да угузардан ийабас...

Кере бичикте: „Кондрашев Владимир“. Ол ло. Адазынын ады жок. Тыдыевтин жүреги серий берди. Капа чын айткан—балазынын адазын ундуп салган. Онызы жакшы! Калбак үйин кычырып алала, куру строкала сабарыла чийе тартгы:

— Бу мында Калбакович деп бичип салар керек. А мында дезе Тыдыев деп кожуп салар. Кондрашев—Тыдыев.

— Мен сеге айтпай кайттым!..—деп, Капа айдып ийди. Жараар. Бош жер!

— Журт Советке барарыгар ба?—деп, Акулина Селиверстовна кугара берген эриндериле айтты. —Ончозы учун бойыгар каруузын беригер! Вовканы да алыгар! Жалы жок нянька ого жок...

Оны кем де укпай турган. Капа маала ажыра бүк жаар жүгүрди, анда балдар ойногон:

— Уулым!.. Алтын балам!..

Тыдыев оны ээчий браатты

... Бүгүн Акулина Селиверстовна гөрбөндөрүн блине жиирге кычырган. Ончолорынан озо жап-жаны мотоциклле Герасим Матвеевич, Капаныг аказы маптадып келди. Паратанын жанында Бабкинди көрүп ийеле:

— Курсак ичип ийерге кирдим. Сыйнымды да уткуур керек—деп, жартап берди. —Сен кирзен, Васютка, кирзен—деп кычырды.

Кирнестенин жанында ологго кара көстү быжыраш сары чачгу уулчагаш жолыкты. Онын колында чаазын баштыгаш болгон—жүрүминде баштапкы ла баалу сый! Уулчак жаар нажылары—уулчактар ла кызыкчактар жүгүрижип келди, ол ончолорына конфет үлеп берди:

— Адам экелген!.. Татудан тату!..

— Бир эмеш отуралы—деп, Кондрашев Герасим, Бабкинди бойынаг озо божолып, айдып турды —Мен жаланга мен—деп жадым. Же биске ончозын быжулап шуужерге ой жедер. Сениг ок тузага болуп. Эптү-жакшыдан.

Капитолина, сеге кудаанды экелдим!

Капа кухняга чыгып, кеберкек бүдүштү жакшылашты. Оны ээчий Тыдыев көрүнип келди.

— Сенин акан болгомдо. Јѳл-сѳме берип турум: садты колына ал. Бастыра магыла! Кѳндѳзиле!..—деп, Герасим Матвеевич онон ары айтты.

— Менин ѳбѳгѳним бар!—деп, Капка каруузын Јандырын, Калбак Јаар кѳрди.—Канайдатарын ол кѳрзин. Анда ол мунан алып Јат!—деп, оморкоп айтты.

— Бѳтсен, кѳйѳум.—деп, Кондрашев Тытыевти Јѳптѳп тура берди,—макты туш билеге божодор кѳѳн Јок Керектинг бажына туруп ал. Капа—коштой. Ченемел ѳткѳрер станцияда сенин Јаанын бар, мында десе боѳын Јааны болорын. Тыдыев унчуклай турды.

— Правление сени Јалга алар. Менин сѳзиме бѳт—алар—деп, Герасим Матвеевич Јѳпкѳ кийдирип турды.

— Онойын кѳрѳгѳ Јарабас—деп, Тыдыев бажын Јайкады.—Мен болбозым.. Менде научный иш..

— Виноградынды бейин тартып экел. Ченемелдер ѳткѳрер Јер Једер..

Акулина Селиверстовна гѳйылчыларды тѳрдѳги кыпка кычырды. Вася мени айылымда сакыгылайт деди, Је Кондрашев оны колынан ала койды.

— Мен сени онон мотоциклге Јетирип саларым.. деди.

Тѳрдѳги кыпта ойто ло Тыдыев Јаар бурылды:

— Васютка садты таштап иѳер.. Ол тушта правление акча Јанынаг кызынбас, ненинг учун десе керектинг айын арга Јок..

„Тегин Јерге таштабазым. кѳрѳрин!“—деп, Василий санаазында удурлажып, Кондрашевы кѳѳнге келишпес калыруужына кыртыштанып отурды, онон ол садты табыштылары керегинде куучынга киришпеске сананып алды.

* * *

Вася мотоциклдѳ манталып браатты. Тспкир изѳ салкын онын чамчазын сыртында Јелбиредип, мандаѳйна кеттей кийген бѳрѳгинин кызыргин кайра бѳктеерге чымайып, кѳѳн кайрал Јок кѳнге удааннаг бери каткап Јаактарын изидип турды. Јит мотоциклистке очка Јетпей турган. Онын салып алза, онон тѳрген манталып турар.

Ичкеери алдында тоозында бастыра ормнын ичине кѳдѳрип, уур уйлар араай бараткан. Машинанын Јиркирежи бир тушта олорго пастухтын камчынын Јарсылдаган табыжынан да коркушту болгон, эмди десе оны керекке албай, кайра аЈыктанбай ла багыдын тѳргендетпей бараатты. Машинаны араайладала, чедендер Јанынча чебер ѳдѳп барарга келишти.

Мотоциклдү мантадарга Вася бир ле неделеге үренип алган. Садта иштеп жадып, Глиденге күйүн ле келип жүрген. Луговаткага десе неделеге бир кагап келетен: бойын өтпөктөн кезип аарыган тилимге бодойтон.

Сагыбаган жанынаг Капага Јолукты. Течпейе берген Капа үүр малдын өдөрүн сагып, чеден жанында турды. Јенил матросалу Вовка энезинин элбек юбказынан тудунып алган эмтир. Уулчактын бажында кара ленталарлу кдырек јок бөрүк болгон, ленталардын учында алтын өндү јакорьлор жалтырап турлы.

Вася гөктой түшти.

— Јакшы ба, Капиголина Матвеевна!

— Э-э, кдүрүн тура бердин бе!—деп, Капа селендеп турган ичине колдорын салып, Јаан үнденип ле оморкоп, кагкылу айтты.

Вася десе качан ок Вовкала куучындажа берди:

— Сеге, талайчы, мениг машинам Јарайт па?

— Бу машина эмес... Машина—ол легковушка...

— Кем јок, махтадыч Јүрерге мычызыла да Јыргалду.

Јоруктан ийер күйүниг бар ба?

Канды ла машинага отурып учуртарга күйизебеген уулчак јер үстүнде болбогон эмей. Опызын Вовка „эйе!“ деп үнгүр үниле кереле и. Вася акыга өрө кдүртип, мотоциклдин Јажыл өгдү бочогына чыгала, туткадан тудунып алды. Мотоциклист машиназын Јайымдала берген оромго бурып турарда:

— Сен ајыктанып бар!—деп, Капа ого кезедип айтты.— Сен таарда чалкан апараткан эмес, кижини! Ха-ха-ха!.. Јо-бошты сени, бойын балага Једингелек кижиге! Балдарды тартып Јүрерге таскабаган!..

Тоозын ортозынан чала-была кдүрүнп турган мотоциклди кбиле үндежип, ол килкызын Јузунып, шакиырай берди:

— Калак, Јыгылатан турулар! О, Јайла, ойдык! Баланы Јыгар ..—деп, чочыган бойынча колдорыла чабынып турды.— Вовка божоды!.. Деревненин ары Јанында оодылгылаар!..

Ыраакта мотоцикл кдүрүнп келерте, ол уур Јайканып, удур Јүгүрди. Олор оромнын ортозында тушташты. Уулчакты колтыгынан алып, Вася оны энези алдына тургузып салды:

— Тут уулыгды!

— Эмеш араай барып болбодын ба? Кижини өлбөргө Јеткенче чочыган! Мен сеге нени-нени эмес, баланы будум-Јилеп бергем..

— Мен сүрекей де түрген эмес ле...

— Бажыг оорыбайт па—деп, Капа уулына эңчейип, чочыганду сурады.

— Жакшызын, эне! Ондый машина керек, ајама айтсан!.

Колын уулыныг ийинине салып, Капитолина тумчугын дрб кдлурип, ойто ло каткыра берди:

— Балам учун жажын чакка да чогожып болбос эдинг! Мениле эмес, мениг оббгбнимле...

— Уулыг керегинде јурегин оорыбайтаны сагыжыма кирет. Бойымныг да деп бодобогог...

— Эмди дезе бскдлбниш калгам! Оббгбним де Вовканы сурекей сууп јат. Мени суугенинен тын! Тук, тук, јаман кбс тиле бербезин!. Бистиг ортокто тапкан балабысты ол онойып тын суугес те болор деп коркыдым...

— Эне! Эне! Сен кем керегинде айлып турун?—деп, Вовка энезин юбказынан тарткыштап турды.

— Ой, бу мен канайып бардым! Баланын кбзинче ондый неме айлып јадым—деп, Капа сагыш алынды.

— Сен бейин узакка келдин бе?—деп, Вася сурады.

— Айса болзо, жажына...

Капанын планда, ы ла амалулары табынча јартала берди: кышка јууктай бала чыгар, тбрбдндринен ыраакта эки балалу јазарга эмеш куч болор, энези јанында јатса—артык.

Тыдыев кускаде колхозко кдчун келерге јбп, је јагыс ла јылга иштеерге јат.

— А правление јбспибей калза? Ол тушта нени эдетен?—деп, Вася кунуга берди.

— Је, болушкайым. Эмеген јокко мында чек курган калдын. Сеге болуп трудкун де иштеп бартайым!—деп, Капа кокырлаган айас, бжын оморкоп канкайтты. — Керек болзо—садынды эрт н де аларым.

— Макалузын!—деп, Бабкин суунип айтты.—Конторага кел. Эрмектежин, јбптбжин аларыс.

* * *

Бу кунди Вася узак сакуган, сакуп аларда дезе, терен санаага тушкен: колхозтон бирчрга јенил эмес, оныла ол, тбрдл билези чилеп, бастыра јурумиле, ижиле, келетен ой керегинде санааларыла колбулу болгон.

Танары јуукта ол садка атанды. Јллонялардыг јилеги аштанып турган. Јерге јйылып бзбтн агаштардыг будактары энейип калган, рјнетканыг сабалактары дезе кукурузанын бокчыйларындыг кбрунген: олондыг јилектери сурекей кбп болгсн. Калганчызына сад айдары јок билек тујумиле суундирди! Адазыныг јууп алган уренинег бскур-

ген тожланын жыраалары анчадала баалу болгон. Вася бу участокко кўнўн сайын келип јўретен. Не ле немени ајыктап кўрўдўн. Тожланын тўстўри јакшы кыштап чыккан. Бир айдын бажында јилектери быжып келер...

Одус тўс тожла бу туру. Ончолоры бир тўней уреннен ўскўрилген. Је олордын кажызында ла бойыннын анылу темдеги бар. Олор тегенектеринин тоозы да Јанынан, Јалбырактарынын кебери де Јанынын башкалангылайт. Амтаны Јанынан Јилектери де башка болотоны јарт Не ле немени темдектеп, бичип алар керек, чын селекционерлер онойдо эткилейт. Тўстўрди „Победага“ кўчўрип апарза. артык болор эди, Је... јок, ол ононып эди болбос. Ол садка тийбес: мында ончозы адазынын јўрўмиле, ижиле колбулу Эне тўстўрди шиндсерге дезе ол недедеде бир катаптан бойы келип турар.

Вася агты абрага Јегип, Капитолнаны кычырып алала, отургыскан агаштарыла јакшылажарга барды. Бирўзи бирўзине сырты Јанынча отурып алып, бир кезек дйгў унчукпай браатгылар.

Азыйда отургыскан агаштар бу турулар. Бури ўткўре кўрўнзин деп, салкын ўткўре соксын деп, кўскўде агаштардын артык будактарын кезип турар керек, ол тушга кар бастыра Јалан ичине теп-теп калыг кыпла Јадар.

— Билерим—деп, Калиголина кимиренип айтты. Онойып былтыр эдер керек болгон.

— Кўч јетпеген.

— Сыранай ла болбозо—јаскыда.

— Јаскыла дезе ..

— Јартабазан да кем јок.—Капа Јыгырада каткыра берди.—Јасты кижиле алар деп ўткўрип салган! Ончо јакшы улус чылап, тойынды кышкыда эди болбодын ба? Айтпа, айтпа Тўней ле сенин једикпезин деп бичиirim.

Ончозын ајыктап кўрўлў, олор опто садка клееттилер. Эмди Капа Васяла коштол отурып алып, каткы аразында арбажын токтотпой турды.

— Колды суй салып кўп јурген. Ишген эмегенинни јобказыча Јажынган Онойийин ле меге ле Тыдыевке кўбинче јуктеп берерге турган...

— Ол Јалга иштеер..

— Онын Јалында сенин кандый керегин бар?

— Кижиле учун эи јок. Колхозго боллолў, Јалга иштеп отурап Ончо улус трудкўнге, ол дезе.. Ак-чек деп кўргўдий. Је... ондый эски шуўлтелерлў.

— Сен бойын кандый шуўлтелерлў? Айса сенде—Јагыс ла јўрўмнин сондошторы ба?.. Оскў уулдар кижиле алганди,

колхозко кадыттарын экелгилейт, сен дезе бойың бскб деревнеге кижиге барган! Ха ха ха!.. Унчукпазан—торт. База критикадан турар. Јалга иштеерге база куузенеп барбагадый эдин.

Онон ары Вася садка јетире база бир де сбс айтпады. Анда дезе, бир бблуктег бир бблукке барып, удатпай ла эдетен иштер керегинде айдып турды. Капа сго аларкажып, „Коруй турум“—деп, каруузын кыскарта јандырып турды.

Је ол узак чугулданып билбейтен, унчукпай јурерге суубейтен, јан удабай, ол Васядан: „Канча кире ун чыгарбай јурерин?—“ деп сурady. Онын кылык-јаны зайыпча болзо—унчукпай јургенинен критика артык. Васянын тили ойто чечиле берди. Турар јажы бдуп калган карыган агаштарды кодороло, јаныларын отургызар керек деп, ол јоп-суме берип турды.

— Кыйалга јогынан јаны сорттор отургызар—деп, ол ајартып айтты. —Тарынты корболорды бистег аларыгар..

— Качан ок—слерден?!—деп, Капа каткырычып ийди.

— Трофим Тимофеевичтег—деп, Вася јастырганын тужетти.

— Сен бастыра санаагла оноор тјрген кбчуп калтырың!

Је ондый эмей база..

Кадалгышту кандый да немени учына јетире айдарга Бабкин бербеди. Дорогининг јажы сортторынын тарынты корболорын кускуде мен бойым экелерим деп, ол айдып салды

— Је, кем јок, јерди белетеп салгайм. Петренко меге база эг јакшы сорттор беречи болгон. Тыдыев дезе виноградтын айрыларын экелер. Ой, онын винограды кандый! Сен, Василий, барып коруй келген болзон. Кара, кыскылым бндү—кандып ла! Бир сорты ол бойынын тилиле „ерке“ деп адаган. Меге бу ат сурекеј јараган. Јилеги тап-тату. Ондый алтын бндү, торт ло куннин чоғын тартышып алгандый!.. Бисте виноградник кайда болотон эди, барып корбли..

Капитолина ббббонининг једимдери керегинде куучындап ла турды: былтыр јарым тонна виноград терилген, бајыл дезе онон до коп бuder!

Садтын бастыразы бу. Эмди јаныс ла тожланыг селекционный бблук јери аркан. Вася кунукчыл ла араай лыймыкту боло берди.

— Э, чаалда, бригадирди сени!—деп, Капитолина оптонып ушкурди.—Азыйда болгон бригадир!..

Вася селг этти. Эмди ле Капа айдар: „Канды колхоз-

тоң барып жадын! А кайдаар? Сондоп калганына!..“ Василий ол жаар серемжилуу көрүп ийди:

— Же, база не?..

— Тегин де, не де эмес... Бага чаптык эттин, эмди көскө айдарым. Мындай укаа сөс бар эди: „Аракы күчтү, аракыдан күчтүзи—уйку, үйкудан күчтүзи—жаш эмеген“. Сен керегинде ха-ха ха!..

— Менин мынаг баратканым сен суунер керек—садтын ээзи болуп артып жадыг.

— А менин кууниме тегин де ончозы жеткил!

Олор төс аллеяга чыктылар. Вася тожланыг урунинен өскүрген корболоры керегинде андарга турган, же Капа оны озолоды:

— Ол сениг адаг өскүрген кереес төстөрдө быжыл баштапкы жилектер бүткен деп, меге бүгүн Павел Прохорович куучындаган.

— Эйе, эйе! Оныг учун сурап турум...

— Аланзыба. Олор керегинде ончозын бичип турарым. Кажы ла төс керегинде башка.

— Жилектери быжып келзе, меге жетирип айдарыг.

Кичинек жанмыр жаай берди. Бригаданыг туразы жаар буруларга келишти.

„Адамнын—деп, Вася тожла керегинде сананды.—Эн ардык төзин „ада төс“ деп адаарыс. Айса болзо жагы сорты баштаар“.

Ол тожладан айрылар өскүрүп берер деп сурады. Капа өскүрүп берсчи болды.

Жүреги токунай берерде, Вася жакшылажып, анчылардын алкыш сөзин көбүргөндү айтты:

— Сете түк те, јун да болбозын!

— Көрмөскө таныл!—деп, Капа баштактанып кыгырды.— Ха-ха ха!.. Эмди, темдектерде болзо, ончозы жакшы болор!

Жанмыр тыгыда жаай берди. Јунунган агашгар јыргалду көрүнгилейт.

Василий Луговаткага келеле, кызыл-сары платъелу Капаны ыраактан көрүп ийди. Капа үй улустаг ончозынан озо јаскы кийимдү чыккан. Орманын ортозыла барып, онын јаны платъезин ончолоры көрүлөп алзын деп, ол кажы ла турага одоштој базыдын араайладып турды. Торко платъе!

— Заседание анда канайып туру?—деп, Бабкин оныла эрмектежерге токтоп, сурады—Удабай башталар ба?

— Мен онызын билбес кижиге—деп, Капитолина чачын-дагы шпильканы түзеде кадап, бажын сүксейгип ийди.—

Мен анда нени эдетем? Заседаниеден трудкунге акча ко-
жулбас!..

Капа Василийди пиджагынын женинен тартып ийеле, кат-
кырды:

— Оскб деревйеге кижиге барган, бойынныы керегин-
де дезе кунугып ла туруг ба? Ондый ба? Кунугарынды мен
билгем эмей!

— Сен ол ок бойыг ..

— А мен незин кородейтом? Менде ыргал якшы тес-
теде ачыткы кире! Ха ха!..

Бабкин виноградтын тарынты корболоры керегинде эр-
мек баштады, ол корболорды олордог алып, Гляденге апа-
рарга турган.

— Тыдыевтея сура—деп, Капитолина бажын булагдалып
ийди.—Мен эмди садта иштебей жадым. Колхозтон базарда
садыжып туралым.

— Айдарда сени сад оскүречилердин школына не керек-
тү ийгендер?

— Эр бедреп!

— А ол боы канайып туру.. эмдиге жетире жолдо бо?

— Эске алынба да. Менин Тыдыевымды эмди чугуллай-
тан шылтак жок, жаны жылдын алдында колхозко кирип ал-
ган. Же база незин сананып отуратан эди? Бисте трудкун-
дер эмди—ол ок акча. Кажы ла ап сайын аванс алып жалыс.
Амыраар кундер де бар. Отпускты да акчалу берер эткен!
Трудкунге дезе бисте он беш салковойдон артыгынча ке-
лишкен. Вот кандып! Ол үстүне аш, мот ло јузун јуур онон
ло оскб немелер... Корзоп, торко кийинип турум!

— Мактанчыгынды сениг! деп, Василий жаратпай, айт-
ты. — А садтаг ненин учун качып бардын? Мен сеге оны
бүдүмжилеп берем.. Тегин жерге эткен эмитрим..

— Жок, ондый эмес... Мен садка кирип јүредим. Сени де
сагышка алынып жадым... Кокырлап тургам эмес...—Капито-
линанын уни ычжап, ник угулып тура берди.—Сен—ку-
луктин бойы! Ол башпапы јиста меге жууктаар жолды тап-
кан: звеного тургуска! Сенин сагыжына кирет не? Мен
жаантайын ичке ри алдында болгом! Эмди дезе саназанг, ме-
ни ойго тегин ишке сугуип салгандыр. Тегиннег тегинге ле.
Ого үзеери, обдогонимнин башкартузына тургузарга турган-
дар. Менин дезе ненин де учун кууним жок. Мени ондый,
каруузына турбайган иш јилбиркетпей јат. Бойынды кор-
гүскедий неме жок...—Капитолина тудунып болбой, ойго ло
кокырлу эрмегине көчти. —Је базарда мен—озочылдардан
озочыл!

— Онызы уур иш эмес.

— А сен малинала садыжып кбрзбн. Сенде ол жулук суузыла ага берер Бастыра штаныгды чоокырлап аларын.

— Ой, Капитолина, Капитолина! Мен сеге темей иженген эмтирим!..

— Меге десе Јарап Јат. Меге Тыдыевтин кийин Јанында —Јакшы! Кунуркеги кунуркек, Је карам эмес.—Капа ийиндерин ары-бери кыймыктатгы.—Эмди мени уредетени де—сенин кичеемелин эмес...

Олор Јакшылашпай ла туш-башка бардылар.

Вася браадала, мынайда сананды: „Садты Капа эмес, Тыдыев башкарып турганы Јакшы.. Ол иште бир кеминде тудунат Капа десе бирде озолой берер, бирде сиңолорынан сондоп калар. Ондый кижини ондоп кбр... Јок, оны ондоп аларга куч эмес. Ол тушта онын Јурегин ачатан тулкуур керегинде Герасим айткан. эмди—Капа бойы. Павел Григорьевич десе, онын кбзинче куучындашкылаган да болзо, бойынын шакпыртту керектери орточында онызын ундуп салган болор: тулкуур бедиребеген, айтканын эт деген. Онызы Капитолинанын кылык-Јанына чек келишпес. Кажы ла кижинин Јурегин башка тулкуурле ачатан ине.. Ого айдып салар керек. Тожлага тургуссын—ол тушта бистин Капа бойын кбргузер!..

Алтай тилге Н. КУЧИЯК кбрчүргөн

А. ДЕМЧЕНКО

ЭКИНЧИ КАТАП ТУУЛГАНЫ

(Куучун)

Лукашев Проня сүрекей кичеемкей уул болгон. Ол училищени божодуп, РТС-ке келгенинен бери жүк ле эки ай өткөн, же ол цехте ончозун эдер-билер кичи боло берди. Станоктын ижин Лукашев жакшы билер. Механиктин айдыжы айынча болзо, ол кандый ла жакылтаны чоң эдии будурер ишчи. Проня иштеп турганда, онын станогунун шуултту табыжы сменанын туркунына бир де секундка ток тобой турат. Нени ле эт десе, качан да кыйышпас уул. Керек болзо, эки де сменаны улай иштеер.

— Акча ла төлбөйтөн болзо, ийде-куч једер—деп, Проня айдат.

Ол таай эјезинде, сыранай ла Омуртовканын бойында, Луговой оромдо амыр-энчү јадуп јат. Проняны чайнында, диск до тал-табышту јерде кем де көрбөгөн. Ол керек десе выходной до кундерде ондый јерлерде болбойтон.

— Аракы ичер деп онын куунинде де јок. Танкы да тартпайтан—деп, эјези јеенин мактап турды. Уулда не болзын—алтын уул. Ондый уул кандый бир тенок кыска једжер болды ба...

Таай эјези Проняны көстинг көскө лө аылдаш-таныштарына тегиндү мактап турган эмес. Јеенинин јал алар бине базардан, ол эмесе магазиннен кандый бир товарды ажындыра көрүп, Проняны садып алзын деп сурап туратан. Проня онын сурагын јаантайын будүрип турды.

Сменанын кийининде Проня айылы јаар барып, чеденди, өткүшти кыракы көстөриле шиндеп, кандый бир тежик-сынык тапканда, јетире јибеген сайкалу сумказын туура салып, колына малта-маска алала, чеденди жүк этире јазап салатан. Проня таай эјезин бойынын производственный је-

нүлериле кайкадарын сүүп турды. Эјези дезе уулдыг мактанганын угуп, колдорын жайып ийер:

— Је Је, ол ине! Кару Јееним ондый болбогондо! Адан эмди тирүү болгон болзо, канайда сүүибес эди! Ол база кичеемкей ишчи болгон. Айылы журтына да кичеемкей. Сен оны бир де јастырбай тӱздӱтириг.

Проня бойында сананып туратан. „Адам! Је ол нени билген? А мында дезе механика мениг колымда.“

Бүгүн ол иштеп јанып келеле, бозогодон ажыра баскылакта ла, омок кыйгырып ийди:

— Бир ле кўнге иштеп алганым—бежен эки салковой алтан јети акча!..

— Баа таа, кандый кӱп!—деп, таай эјези сүүнип турганын јажырбай, колдорын чабынып, ары-бери базып турды.

— Бу иштеп алганым неме бедн... Мен оног до кӱпти иштеп аларым! Акча иштеп аларында кўч неме јок!

— Проня, акча иштеп алары—тегин неме эмес—деп, таай эјези кайкайт. —Ол јурум не, балам. — Кандый бир јап-јажытту неме айдып тургандый, ол алаканыла оозын јаап айдат. — Баштапкы магазинге кандый јакшы дивандар экелген дейзин! Оныг јаражы коркушту. Торт ло јурук! Чап-чанкыр болбозын ба.

— Је бисте диван бар эмес пе?—деп, Проня унчукты.

— Кӱк јарамас! Кухняга база керек не! Тургузатан јер јок дейзин бе? Кудайга баш—јер бар. Айылга садып алган неме—ол акча-јӱбӱбӱ.

Проня тойо ажанып алала, кармак тудунып, сууга барат, ол эмезе мааланы чӱп-блблннӱг одоп турат. Тура ичинде де иштеерге сүүйтен уул болгон. Иштеп турган јеринде Проняла јакшы најы да јок. Ол нениг де учун уулдарла јуукташпаган. Комсомолго до кирбей, артып калган. Иште алган јенузиле Проня мактанбайтан. Улус ортодо унчуклас, билдирбес уул болгон. Билдирлү болорго ол кичеембейтен. Је онызы кем јок. Јангыс ла бир једикпесту неме—уулдын јилбиркеп-күүнзейтен керектери ас болгонында. Ол бичиктер де кычыраарын сүүбес, кино до кӱбрин јаан күүнзебес, јангыс ла машинаны сүрекей сүүйтен, машинага кандый бир јилбүзи бар да болзо, онызы да акча јанына јайылатан. „Бу машинала мен иштейтен болзом, кӱп акча иштеп аларына нени эдер керек?“—деп, ол бойында сананатан. Бу ок бидӱ машинада механизаторго чапгык эткедий кандый једикпес барын шууп кӱртӱн. Ондый једикпестерди таап алала, оны тўзедип алар арга бар ба. јок по деп сананып туратан.

„Канча ла кирелу кӱптӱг иштеп алар“—деп санаа Пронянын энг бийик амадузы боло берди. Ондый амаду јакшы

ба, коомой бо болгоны керегинде ол сананбайтан да. Ого сагыш алындыра нениг де учун кем де айтпайган. Онойдо Проня Јанысыаан иштеп, улусла көп куучындашпай јүретен. Јажы Јаан улусла куучындашса, куучындажар. Је ууларга ла кыстарга јууктаардан болгон, керек дезе олордог эмен јалтанып туратан.

— Сен олорго тыг да Јарамзып Јууктаба, Проня,—деп, оны таай эјези үредип туратан.— Олорлы көрдиг бе, ончозы от-калап немелер. Кандый бир түбекке де кирердег ай-абазыг. Сен иштемкей, кичеемкей кижн. Олорло кожо не билижетен эдинг...

Таай эјезиниг бу мындый јон-шүүлтези Проняга сүрекей де Јарап турганы јок. Кандый да болзо, ол Јиит кижн, онын јииттерге де тартылары јолду. Је Проня таай эјезиниг шүүлтезине удурас айтпай. Јдбсинин туратан.

Цехке бир канча Јиит үренчиктер келген өйдөг ала Пронянын јүрүминде билдирүлү кубулта боло берди „Бу үренчиктердин бирүзин станокло иштеерине үретсин“— деп, механик ого Јакарды. Проня бу Јакаруны Јаан көдүринилү уткуды. „Ол бойы да Јиит уул, Је өскө Јииттерди ишке үредер..“ Эртенги күнде ишке келзе, онын станогынын Јанында Јараш чырайлу, кижини өткүре көрөр көстү кызыкчак турганын көрүп ийеле, уул эдер немезин таппай барды. Бу кызыкчала үредүни канайда баштайтан?

— Проконий Лукашев слер бедигер?—деп, кызыкчак брезент фартугынын бууларын буулап, Јилбиркеп сурады.

— Мен эдим,—онойдо Проня каруузын Јандырала, станокло бериже берди.

— Айдарда мени үредүге алыгар. Мен келер өйдө Јарлу токарь болотон кижн—Катя Смирнова!

Кызыкчак бу сөстөрди айдып, бир де күлүмзиренбей турды. Чын ла Јарлу токарь чылап, уул Јаар чике көрөт. Проня кыс Јаар кылчас эделе, та нениг де учун кемзиниц, туура көрди.

Бу ла күннен ала Пронянын јүрүминде кубулталар баштала берди.

Катя амыр билбес, ончо немеле түрген таныжарын күүнзейтен кыс Нени билдинг—ончозын јуртап айт, оног өскө ол сенег апырлас. Керек бедн? Ондый болгой ло. Је ол дезе, иштин кийининде де амыр бербес ине. Мастерскойдын паратазынан чыгала, коштой базып, Јүзүн Јүр сурактар берип туратан:

„Проня, сен кандый Јадып Јадыг? Сен РТС тиг самодельнозына, библиотекага нениг учун јүрбөй турун?..“ „Лев Толстой бойынын Карениназын сүуди бе, јок по? Ка-

найда бодоп турун? Мен бодозом, ол оны сүүген... Сен билеринг бе, Каренина кандый кижн болгон?..”

Je Каренина кандый кижн болгонун, Лев Толстой оны нениг учун сүүгенин жартабаган. Проня писательдердин бичиген героилорун ончозун эске алынып жүретен бе?.. Кызыктыг алдына эп жок ло. Онын учун Проня карууна нени де айдып, кыстын кбстбрине чике кбрббй турды. Жок, коркушту ла кызыкчак, чек амыр бербес боло берди. Апылга жанып келгемде, ол менин кбстбримнин алдында деп билдирет, ситца платьезиле элбендеп тургандый, кбрунёт. Платьези десе женилчеек, кбк чечектерлү...

Катя женил, чек базытту. Оны ундуур арга жок. Онын уни де, каткызы да жүректи канча катап томултпады эмеш! Анчадала онын кбстбри ундулбайт. Кбстбринин бнин Проня лаптап кбруп албаган. Боро-сур ошкош... Je кезикте десе кбк-чагкыр деп билдирип туратан. Катя не немени тургуза ла ондоор кижн. Проня оны кбруп, кайкап туратан. Токарь болоры кыс кижининг ижи эмес, Je Катя десе бу ишке түрген темигип туру.

Качан Катя алдынан боны иштей берерде. Проняга нени де учун кунукчыл боло бсрди.

Бир катап, иштин кийининде, Проня мастерскойдон барарына шыйдынып алды. Ол эн баштап кбргүзүлү доского жууктай базала, ондо бойынын ады-жолун таап, 250 процент деп бичилген тооны кбруп, сүүнип турды. Эп де бийик кбргүзү! Оны учетчик-нормировщик мелле жаанада бичип, эбиреде чийүлеп салтыр.

Проня эжик жаар базарда, механиктин уни угулды:

— Бүгүн жуун болор. Сен база туруш...

Жуундарда Проня улустын кийининде жажынып отурбайган. Нениг учун десе оны чугулдандырап шылтактар жок, мактайтан керектер кбп болгон. Эмди де, РТС тинг директоры станциянын планы канайла бүдүп турганын жартайла, озочыл улустынг тоозында Пронянын ббкбзин алады.

— Ишти канайда бүдүрерине олардон үренер керек — деп, ол айтты.

Катя кбзин сыкыйтып алала, Проняны аыктап кбрди. Ол бүгүн нениг де учун терен санаала. „Оныла не болды не?— деп, Проня кайкап турды.—Менин ижимди жаратпай туру ба?”

Директор, онын кийининде партийный организациянын качызы РТС-те коммунистический иштү бригаданы тбзббри керегинде куучындадылар.

— Мен бодозом, бу керек женил эмес болор—деп, ди-

ректор айтты.—Бу бригада бойына жаныдаг молжу алынар учурлу...

„Бу кандый жаны учурлу мөрбөй болотон?“—деп, Проня жилбиркеди. Качан парганизациянын качызы бригаданын улдузы канайда иштейтен, жадын-журумде кандый болотон учурлу болгонун жартап берерде, Проня бойында сананып, темдектеди: „Менин ижимде једикпестер јок, норманы улай ла ажыра бұдүрүп турум. Дисциплинам да јакшы. Јангыс ла ўренбей туру деп айдыжар болор. Је мен РТС-те кажы ла машинаны јакшы билерим. База не керек?“

Јаны бригадага алатан кажы ла ишмекчини шуўжерин баштадылар. Кандый бир једикпес бар болгондо, мындый сурак берилет:

— Једикпести түзедерин бе? Арга-күчин једер бе?

Проня тоқыналу отурын болбой барды. „Ўренерин бе?“— деп Проня сананып отурганча, директор онын ады-јолын адайла, мынайда айтты:

— Нокөрлөр, ол эмди де бу бригаданын мергендүчизи эмес пе? Онын жылына бұдүргени—эки план. Ишке кичеем-кей. Коомой кылыгы јок.

Мыны уккан Пронянын јүрегине канат берилгендий боло берди. Онын сўнчилу учужын токтодо тудар кижии јок немедий.

— Лукашевити бригадага албас болзо, кемди алатан?— деп, мөханик куучынга јара киришти.— Је кемди алар деп сурап турум?

Бу ойдө Катя бойынын јеринен кōдүрилип чыкты. Проня тōмдн кōрō берди. „Эмди ол бойынын ўредүчизин мак-тайтан туру—деп, Проня сананды.—Ары ла унчукпай отургадый... Ол до јогынан јōптōл салар эди. Је оны токтодор арга бар эмес!..“

— Лукашев бойынын ижин јакшы бұдүрер ус болгонун бис билерис—деп, Катя куучынын баштады.

„Мактаар деп мен билгем“—онойдо Проня сананып, билдирер-билдирбес кўлўмзиренип ийди.

— Чын, ус—деп, Катя онон ары айдат.—Оны бу бригадага аларга да кем јок болор деп бодоп турум.

— Ненин учун „кем јок болор“ деп бодоп турун?—мөханик чуулду кыйгырып ийди. Јуунда отургандар кўлўмзиренишип, кызычак онон ары нени айткай не деп, сакып турдылар.

— Оныла кōп иштеер керек. Оны уредер керек—деп, учында Катя кату айтты.

Проня тōмдн кōргдн кōстōрин орд кōдүрбей отурды. Кан јўзи-бажына шаалыжып келди.

— Мен Катянын шуултезин жарадып турум—деп, комсомольский организациянын качызы кенетийин тын кыйгырып ийди.

— Лукашев единоличник. Жаныс ла бойы керегинде сананатан кижн,—деп Катя араай айдып, уур ушкүрнп ийди. Ол РТС-тин эн артык токари Проня ондый болгонына уялып тургандый, кызара берди.— Жаныс ла бойына якшы болзын деп кичеенет.

Катя Пронянын једикпестерин тоолоп келерде, улус оны јаны көргөндий, ајыктагылай берди.

— Иштеерге ол якшы кижн—деп, Катя онон ары јартайт.— Је коллектив керегинде ол качан-качан сананган ба? Канча ла кирелу көп акча иштеп алары—онын амадулу кууни ол. Ончо улустан туура туруп алган. Арткан улустын ижн ого керек бедн. Мастерскойдын ижинде тутактар бар болгондо, ол оны түзедерин керектебейт. Бойы ла озочыл болзо, болбой. Нөкөр Лукашев, ондый эмес пе?

Проня тура јүгүрди. Онын уялганына ла чуулданганына јүзи кып-кызыл болды.

— Ончозы төгүн!—деп, тунгак уннле кыйгырды.—Сен менин ижиме куунип јадын ба?

— Тенеербе—деп, Катя удур айтты.—Менин айтканым јастыра болзо, јартап берзен. Чын-чикезин көргүссен!

Проня карууна айдар немени таппай турды. Ол колында фуражказын уужап, чугулду шымыранып турат:

— Куунип јадыгар... Ончогор куунип јадыгар.. Мен слерге чынды көргүзерим!

... Пронянын јүрүминде јаан кубулта боло берди. Уул нени де јылытып салгандый, је нени јылытканын бойы да билбейт. Ол алдындагы ок аайынча якшы иштеп турды, је азыйгы бүдүмји ондо јок болды. Катяга ол сүрекеј тарынган. Баштапкы күндерде оны көрөр дө кууни јок болгон. Түндеги сменада иштеерине суранган. Токарьлар једишпей турган учун түнде эки станок иштеп турган. „Улус көрбөс, амыр болор“—деп, Проня бойында шуунди.

Таай эјезиле әптү-јөптү јадарында база кубулта боло берди. Онын тон өткүре јалканчып, мактап турган сөстөрн Проняга угарга күч болды. Ол ого чуулданып туратан. Удаган јокто олор өкү ортодо јаан өдн-чуул болды.

Проня түште ажанарга келерде, таай эјези оныла коштой отуруп алала, Проня бош өйдө эмеш агаш таап алып, турага јаны кып туткадый деп унчукты.

— Агашты сеге бергилеер. Сен озочыл ине—деп, таай эјези айдат.—Тартарга да болужып бергилеер. А кыпты

тударына жаан чўм жок. Васька кум болужып берер. Керек болзо, болуш-помочьты да жарлап ийерис...

Проня таай эжези жаар кайкаганду кўрўп салды.

— Бу жаан турага жаңы кыпты не керек тудатан?

— Сен бойың да бодозон—аймактын тўс журты жылдын ла жаанап, озўп туру. Кўп улус келгилейт, же жадар јер једишпей јат. Улуска квартира сўрекей керектў. Кўп акча иштеп аларыс. Сен, јиит кижи, оны јакшы ондобой турган болорың...

Проня чугулданганын да билбей калып, супту тарелканы тың ийде салды. Койу ўстў мўн клеенканын ўстўне тўгўлди. Уул тўрген туруп, таай эжези жаар кадалгак кўстўриле кўрўп ийерде, онызы коркуганына тырлажа берди.

— Карын тенекти таңкан туруң. Сақып отур, мен жаңы кыпты тудуп берерим. Болор! Ондый сўстўрди чек укпайың!

Проня турадан чыгара јўгўреле, мааланы ажып, сууның јарадындагы јажанга кўнкўрў жыгылды. Ол блўнгў чалын тўжўп каларда, ондонды. Бир канча томоноктор оның мойынына кадалып калгыр. Бут бажына туруп келзе, оның јанында Катя отурды.

— Мен сени ойгозорго болбодым,—деп кызычак айдып, кўлўмзиренди.— Сеге онойдо торт болор деп бодогом. Јаңыскаандыра јазап сананып алза, торт эмей... Айылыңда не боло берди? База ла таай эјенле јарашпадын ба? Канайда јарашпадын? Сен айыл ичинде не ле немени эдеринен мойнобойтон жок по?

Проня кызычак жаар алаң кайкап кўрўп салды. „Кайдаг билетен болотон?“ Бир кезек дйгў унчукпай турала, штанына јапшыңган блўнди арчып, чуулду айтты:

— Сен билерин бе?.. Сениг мында бир де керегин жок, кириште.

— А-а, ондый ба?—деп, Катя эриндерин чўйбўйтип, кайкаганду сурады.—А мен сени коммунистический бригаданың члени деп турбай... Ак-чек кижи болуп браат дезем...

— Је, сен мени уретпе!

— Мекеленбе!—деп, Катя кенетийин кыйгырып айтты. Ол алақандарыла тизезине тажынып ийеле, онон ары табылу айдат:

— Сен торсобозон. Кайда, бери отур. Жаан керек бар.

Проня кыстың айтканын укпаска болбой, оның јанына отурып алды. Бу кыс не ле де бийлеп турганын ол алдында да билип турган. Ол Катяга бир кезекте чуулданып та турза, ого кўўнзеп турган.

— Уксан да. Мастерскойдо иш јакшы јылбай јат. Ремонтты дйинде будўрип болбой турус. Иште кўп једикпестер

бар. Подшипниктерди де алалы. Оны втулкадан чыгарганча, сменанын үчинчи үлүү өйи өдө берет. Бу ишти жангырта тѳѳп алар арга жок по деп сананып турум. Айсаненинени шѳѳп, таап аларыс эмеш не? Менде бир канча шѳѳлтелер бар—деп, Катя айдып, кандый да чаазын чыгарды. Проня чертежту чаазынды аяктап кѳрѳлѳ, нени де ондой, электеген аяс айты:

— Изобретатель болуп турун ба? Бичи, жаза., а бис дезде тууразынан кѳрѳп тургайыс.

Кызыкча тура јѳѳрди. Колындагы ватманский чаазын шылырай берди.

— Мен... Сени кижидеп бодогом... Је сен... Сен дезде, бооктып брааткан единоличник эмтирин. Эх, сени!—Катя колыла жангып ийеле, јѳѳре берди.

Бозом кирип турды. Проня јаратта жангыскаан туруп, суу јаар кѳрѳп јат. Балыктар суунын ѳстѳнде кайкалап учуп турган чымылдарды тударга бийик калып турдылар. Айландыра тым, Је Пронянын јѳѳрегинде—кѳйун. Јѳѳрек дезде ненин де учун тын согулат. Кѳрѳѳн, кыстын таап турганын! Не ле деп јамандайла, эмди јарамзып турганын... Је шѳѳлтези дезде јаан учурлу. Оны жазап шиндеп кѳрѳр керек.

— Слер ондо чертежторло керекти канайда бѳѳдѳргейгер не?—деп, Проня шымыранды.—Је бис чертеж то јогынан сананып кѳргѳйис.

Ол суунын јарадына келип, той балкашты алала, нени де сомдоп тудуп турды...

Смена башталардан озо Проня инструменттерди ле керектѳ материалдарды ишке ажындыра белетеп алатан. Онын учун ол сменада оок-тобыр немелер бедиребей, жангыс латѳс ижин бѳѳдѳретен. Бу ээжини уул јантайын чике бѳѳдѳрет. Бастыра бригада онын ченемелине ѳренип, ол аайынча иштеп турды. Је ондый да болзо, ишти бѳѳдѳрери јанынан оны озолѳор кижиде мастерскойдо жок болгон. Проня иштеер тужунда, ары-бери тегин бурылбас, колдоры дезде ишти темиккен аайынча чике бѳѳдѳретен.

Катяла суунын јарадында јолуккан энирден ала бир канча кѳндер ѳдѳ берди. Ол тушта уул јастыра эткенин эмди билинип турды. Рационализаторский шѳѳлте аайынча уулдын электеп айтканы Катяны тарындырганы быжу. Подшипникти втулкадан јаны эп-аргала чыгарар керегинде шѳѳлте уулга амыр бербей турды. Ол бу механизмниг текши сомын санаада кѳрѳп те турза, Је ондо кандый да деталь јетпей турганы билдирет. Уул ѳйкузын да ундыды. Катя база катап бу ок шѳѳлте аайынча суракту келзе, ол једик-

пести таап алгадый турат. Уул кыстыг алдында жаан бурулу болгонун билип жат.

Бу калганчы ойдо Проняла кайкамжылу керектер болуп турды. Ол сменага барганда, кем де онын жүрегине мынайда айдып ийгендий билдирет: „Акыр, уул... Кайра көрзбидо... Келип жат... Ол клеет...“ Же ол кайра көргөндө, Катя көрүнбей турды. Кезик учуралдарда уул иштеп турарда, кенетийин өткүн каткы угулар. Проня билдирбезинен ажарынып көрзө, жанында бир де кижги жок.

„Ол тушта кысты неге тарындырдым?—деп, уул бойында сананат.—Эмди десе ал-санаага тўжўп, шыралап жүрўм... Айса сен, чын да калын мандайлу единоличник?—Ол бойына айдат.— Айдарда, таай эjene база бир кып тудуп бер. Айылга жаны немелер садып ал, а бригада десе тууразында болзын... Бригада иштин арбынын бийиктедерине кичеенип туру... Олор до база жакшы! Не ле деп айткылайла, эмди бир де ажару салбай турулар“. Проня тиштерин кыжырада чайнап, көксинде уур санаага туйуксынып турды.

Комсомолдын качызы Кранин жаантайын ла Катяла кожо жүрет. Нени де кожо шўўшкелеп турадылар... Айса ол бир проектти көргўлеп туру эмеш пе? Эмесе оног до өскө керектер бар?.. Же кандый да болзо, онын Катяла кожо жүрери көптөй бертир... Пронянын жүрегин кем де колло сыга базып тургандый болды. „Же жуулыжып, кожо жүрўгер ле—деп, ол чуулду сананып турат.—Мен ол конструкцияны сананып табала, образецти эдип аларым. Директорго экеле, столдын ўстўне салып копорым... Ол тушта, качы, сенин будўжинди көрбрим. Нени эткейин не?“

Тан адар алдында цехте соок боло берди. Серўўн эзин согуп турды. Жааш сынык көзнөк өткўре Проняга тийип турды. Проня сўрткўшке уймалган табуретканын ўстўне турала, көзнөктин тежигин бөктөп салды. Же салкын мастерскойдын эски эжигинин тежиктеринен өткўре кўўледе согуп турды.

— Уч жылга улай мастерскойды туткулап жат. Же онын будўп турганы эмдиге ле билдирбейт—деп, Проня тырлажып, кимиренип турды.

Сменанын учына жетире база будўн-жарым час кирелў ой арткан. Кўнчыгышта койу булуттар өткўре тандак өчөмик жаркындалып турды. Эмеш жарый берген. Проняга изў чокту кўн чалыитан болзо. Же тышкаары десе жааш жаайт, цехте соок салкын согот. Пронянын соокко калтыраары тынжый берди. Онын кийининде уулдын эди-каны кенетийин изил чыкты. Көстин алдында кандый да кызык тегериктер жылыжа берди. Проня станоктын ижин токтодоло, табуреткага

отурып ийди. Толыктагы шкафтын јанында колло иштедер пресс турды. Проня оны алдында да көп катап көрүп туратан, је эмди дезе ол оноң көзин албай турды. Пресс не керек? Ол оны нениң учун јилбиркедет?

Је пресс Проняга керек болгон. Нениң учун керек болгонын ол эмди тургуза ондобой турды. Прессте кижии кайкап көргөдий неме јок. Кандый да јаан винттү болбозын ба.

— Винт!—деп, Проня кыйгырала, бут бажына турды. Бу өйдө оның үстүне потолок түшкен деп билдирди. Проня уур тынып, стениден тудунып алала, болушка улус кычырып кыйгырарга сананган, је тамактан үн чыкпай барды. Ол јерге јыгылып јада, бойы јүк ле сананып калды: „Јарт ла потолок жемирлген. божогоным бу туру...“

* * *

Проня кандый да темирдин кыјртту табыжынан ондонуп келди. „Станок по? Јок... Оның куулежи бир аай. А бу дезе, јөдүлдеп тургандый кыјрап јат. „Жвык.. Жвык“—деп, табыш. угулат... Жвык... Кижинин кулагын тундурын салгадый табыш. Жвык... Жвык... Дзинь... Зрр... Дзрр...“

Проня көстөрин ачып ийди. Таныш эмес комната. Кандый да солун јытла јытанат. Көзниктөринде ак көжөгөлөр, марля. Бийикте дезе вентилятор кууи-күч јок куулен турды. Проняга кандый да кыс энчейди. Уул кабактарын јуурып ийди. Бастыра ла немелер селендежиң, јайканыжып тургандый. Баш айланып јат. Акыр, бу кем болотон? Улус көп. Ончолоры ак халатту. Бирүзи сагалду. Ол кызычакты эмеш туура ийдип, энчейип алды.

— Је уул, ондондын ба?—деп, колын уулдын мандайына салып, омок сурады. Проня карууна нени-нени айдарына тилин кыймыктадып ийзе, онызы кургак ла уккур эмес болды. Ол, айдарда, јүк ле күлүмзиренип ийди.

— Соокко алдырып, јаштымулап ийдин, уул,—деп, сагалду кижии кандый да сүүнчилү јар јарлап тургандый, омок айтты.—Је эмди түрген јазыла берериг. Јүрегин бек болтыр.

Проня больницада јатканын билип алды.

— Су-кадыгы бек уул. Бис оны түрген јазып аларыс, санааркабагар—деп, сагалду кижии ак халатту улуска айдып турды.—Айдарда, ол база механизатор бо? Оның учун кандый да винт керегинде кыйгырып турган туру ине.

— Винт?—деп, шымыранган Пронянын јүзи-јаагы кызара берди.

— Тсс...—деп, доктор колын кѳдүрди.—Унчукпа.

Проня јуулган улусты ајыктап турала, олордын бирүзинең Катяны таныды.

— Катя!—деп, ол араай шымыранып ийди.

Кызычак ого түрген јууктап келди.

— Керек јок, Проня... Унчукпа... Сеге куучынданарга јарабас...

— Быйан болзын, Катя!—деп Проня айдала, бажын стение јаар бурыды. Кѳстин јажынан ол уялып турган. Је нени де эске алынала, ол кѳстин јажын да арлабай, кызычакты бойы јаар кычырды.

— Винт, Катя... Билеринг бе?

— Винт?—кыс кайкай берди.

— Је, је сенин јуругындагы пластинкада кулачоктор бар јок по? Олор стение јапшынгылап јат..., а үстүнде дезе эрезин гайка...

— Бу гайкага винтти кондурар.—Катя сүүнип, эрмектенди.—Оны кондурала, ойто кайра тартар болзо, ол подшипникти кулачокло кожо чыгара тартар... Ондый ба?—деп, ол уулдын шүүлтезин бойы јартап берди. Проня уур тынып, бажын јымжак јастыкка салала, ого кекип, кўлүмзиренди.

— Уулдар! Бис ол стерженьди сананып тапкан болзо быс—деп, Катя јуулган улуска бурылып айтты. Бу тужунда Проня бойынын бригаазынын уулдарын таныды.

Катя түрген энчейеле, онын јаагынан окшоп ийди.

— Быйан болзын, Проня. Мен билгем. Мен ончозын билгем—деп, кыс шымыранды.

„Сакыган! Сакыган!—деп, Проня сүүнчилү сананып, кѳтринин јажынан уялбай, уулдар јаар кѳрүп, кўлүмзиренип ийди.—Јок, јакшы уулдар... Ол ненин учун олор керегинде коомой сананган?“

Бригада... Бойынын бригаазына болуш јетиргени кандый јакшы! Акыр, Проня јазылып алзын. Ол тушта онын болужы оног јаан болор. Эмди ол канайда иштеерин, канайда јүрерин билер, кандый ла керекте најыларыла кожо болор.

Алтай тилге В. КУЧИЯК кѳчүрген

А. ЕРЕДЕЕВ

КЫРАДА

Суулай берген сур салкын
Сууп кыраны сыймады.
Сары мажак сагалын
Сарбандадып суунди.
Амыр учун дегендий,
Аш шуулады јаланда.
Алтынла доруп салгандый,
Арба ажат ийинимди.

БЕЛЕК

Јылдыстарды тизеле,
Јинји эдип берейин.
Сары айды тудала,
Сырга сулап берейин.
Солонины чечеле,
Сеге курчап ийейин.
Кызыл чечек узеле,
Чачыга танып салайын.
Буурзап берген белекти
Буурайганча эдин јур.
Ак санаалу буткен деп,
Аймаганча санан јур.

Б. УКАЧИН

БАЛА ТУЖУМ

Кайран ойиме—бала тужума,
Кайрылыкка келип ойто туштадым.
Кандый да уулчак велосипедту
Ойноп јургенин оромдо кбрдим.

Менин бала тужум меесте,
Оркѳлѳп, байла, јурген болбой.
Јайдак аттыг јалына кадалып,
Јажына салкынла јарыжат болбой.
Школ бозогозы ары јанында
Бала тужум аргкан эди.
Экинчи партада отурган уулчакка,
Эмди туштаар кѳѳним келди.
Азыйда мында кожо ѳренген,
Алчибаев эмди ѳредѳчи эмтир.
— Балдар да, јѳрѳм де эмди ѳскѳ,
Баралы, бистин класска кир—деди.
Ару, јараш кийимдѳ балдар,
Арайын отурып урок угат.
— Бу шинельдѳ кижиге кем?—деп,
Бойлорынан кезикте суражат.
— Черѳден келген акам ол—деп,
Айтканы сыйынымнын угулат.
Алчибаев дезе,—арай—деп,
Адылып оморды токтодот.
Экинчи партада бала тужум,
Эжиктен чыгып, сакубай јѳгѳрген.
Јаргак штанду јаш тужум,
Јажына, байла, јолукпас деген!
Јылдар тѳрген поездтер болуп,
Јыгырап ѳдѳп турганын угадым.
Сан башка јаш балдардын
Салымына, табыжына сѳунип јѳредим.

Е. ЧАПЫЕВ

ЈАНЫ САРЫ-ТОКОЙ

Тѳнде ајыктап кѳргѳжин,
Кичинек городко тѳней.
Тѳште јууктап келгежин,
Јаражы онын сѳрекей.

Эбиреде турган кырлардын
Эки јаны толтура кой,
Коот-јыргалы кѳндѳккен
Колхоз јурты Сары-Токой.

МЕНИНГ КЫЗЫМ

Кара көстү кызым каткырып,
Чыйрак буттарыла тизиреде жүгүрет.
„Ууп-пой“ деп, сүүнчилү ол айдып,
Кичинекей колдорун меге берет.

Энези оны алаканына отургузып,
Эркелеп окшойт, өрбө көдүрөт.
Өткүн жараш үнине өткөнүп,
Оныла улай ойноп, сүүнөт.

Каткыр, кызым, ойно, кожондо.
Сен ада-эненниң ырызы,
Эмизип азыраган эненнин колында
Эркеден эрке кару кызы.

Ырыска, кызым, сени өскүрдис,
Кунукчыл жок сениң жүрүмүңдө.
Сени көрүп, көкүп, сүүнөдис.
Иштер сакыйт сени Төрөлинде.

А. ТЫДЫКОВ

СЫРГАЛЖЫЛАРДЫНҢ КОЖОНҢЫ

Кыс

Агашта өскөн жиилекти
Алып жибес сен кайттың?
Айылдаш жаткан мен кысты,
Кудалап болбос сен кайттың?

Атту-чуулу анчы сен,
Аң семизин не атпас?
Алмак меге бой жеткен...
Айыл журтты не тутпас?

Уул

Амтаны жакшы иилекти,
Алып жибес дедин бе?
Ак-санаалу кӧркыйди
Айылду этпес дедин бе?

Семис агнын балазын,
Мен атпас деп бодобо.
Санаам жеткен кӧркыйди,
Мен албас деп сананба.

Кун алдында бир чолмон,
Кунге туней жаркыны.
Кууним жеткен кӧркыйдин,
Куннен жарык санаазы.

Ай алдында бир чолмон,
Айга туней жаркыны.
Алар менин эжимнин,
Айдаг жарык санаазы.

Уул да Кыз:

Кобыда ӧскӧн чечекти,
Кожондожып ӱзерис.
Колхоз жараш журтыста,
Кожо журтап журерис.

ТОПШУУР

Мӧш агаштын тӧзинен,
Ойып эткен топшуурым.
Эрикпеске ойнойтон,
Эки кылду топшуурым.

Жаш агашты томурып,
Жазап эткен топшуурым.
Жараш ӱнин коолодып,
Жыргат мени, топшуурым.

Ойно, ойно—топшуурым,
ӱнин улай угулзын.
Ӧмӧ-ӱмӧ ижибис
Элде-ӱондо макталзын.

ТАКААНЫҢ ЖЫМЫРТКАЗЫ

(Басня)

Бир Такаа жымыртка тууды.
Жымыртканын жаанын улус кайкады.
Такаа элбек жарлу болды.
Кандыҗ ла жуунда мактадып турды.
„Такаа ченемелин көргүссин,
Бистин жериске айылдазын“ —
Кажы ла жерден кычыру келет.
Такаа күнүн ле анылдап жүрег.
Кажы ла жерде жуундар, куучындар,
Лекциялар өдөт, тушташтар...
Такааны улай мактап жүргүлейт.
„Онон үренер керек“ — дешкилепт.
Макташтаг Такаанын бажы айланды,
Жалакай сөстөрдөн жүреги көкүди.
Учында Такаа чүмеркей берди,
Жымыртка туурын таштап ийди.

* * *

Жүрүмде ондый учуралга жолыгадыс:
Жакшы кижини аайы жок мактап,
Учында оны үреп саладыс.

КАРЫГАН ЖЫЛКЫЧЫНЫҢ ЧУГУЛУ

(К у у ч ы н)

Бир күн „Тандак“ колхозтың конторазында эрте таңнан ала куучын жаңыс ла карыган жылкычы Мантылаев Тонкоктын кайкамжылу кылыктары керегинде болгон. Конторанын эжигин элден озо келип ачкан кижин Тетине эмеген. Ол буурайа берген кезегелерин сыртына колбой буулап алала кыптардын ичин жалмап, чыкту ббслө столдордын үстүндеги тозынды арлап, анда-мында чачыны жагкан немелерди жуунадып жүрди. Удаган жокто колхозтын счетоводы Кумаров Таныш кирип келеле, шкафтагы чаазындарын кодорып, иштене берди.

Ол счеттын тееликтерин шалтылдада тартып отурала, кимиренип айтты:

— А, чалда, кижин кайкаар неме?..

— А, не дейдин, Таныш? Укпай калдым—деп, Тетине эмеген столго жууктай басып келет.

— Жо-ок, тегин ле... Тонкок бббгөннин кылыгына кайкайдым.

— Онын кылыгы кандый эди?—деп, Тетине эмеген жылбиркеп сурайла, столдын жанында турган отургушка лаптап отуруп алды. Счетовод айтты:

— Кече бого иштенип отурзам, Тонкок бббгөн кирип келди. Менле кыскарта жакшылажалала, „Председателин кайда?“—деп сураарда, мен онын каруузына „Председателибис койчылардын турлуларына барган, жангалак“ деп айдарымда, жүк ле „ыгы“ деп унчугала, ойто эжик жаар басты. „Акыр, эмеш отурбай, неге мендеп браадыгар?“—деп айдарымда, мен жаар кезе кбрүп, такып сурады: „А? Менде не керегин бар?“ Мен айттым: „Керек жок то болзо, эрмектешпес пе? Аванска алатан акчагар да бар ошкош эди, алып бараар“.

Ол дезе, „Је, ондый алыжым бар болзо, бери эт, кӱрӱйн“ дейле, ойто столыма јууктада базып келди. Мен ого ведомосты алып бердим.

— Алыжы бар беди?—деп, Тетине эмеген энчикпей сурайт.

— А, бар эмей. Бир мунга эмеш ле јетпес.

— Ол бойынча акказын алып баады ба?

— Јо-ок, ведомосты ајыктап кӱрӱлӱ, „јакшы эмтир“ деп айдала, јуре берген... Калганчы айдаг аванс акказын ѳлегенинин отчӱдын тургузар керек. Тонкок ѳбӱгӱн дезе акказын албай мойноп салган. Эмди оны банка ойто табыштыратан ба?!

Тетине эмеген счетоводтын куучынына алан кайкап, бут бажына туруп айтты:

— Акыр, ол карыганак јуулип јури эмеш пе? Кече ле бистин айылга келип, менин карыган Тымтыжымнан 100 салковой акчаны ѳдѳшке сурап албай кайтты, калак. Мунга јуук алышту кижн суранып јуретен бедн! Менин де тенегим кирелѳ неме эмес. Сураган акказын алып береле, кокырлап, „атту-чуулу јылкычы чеден-чулан каруулдап јурген, аргазы јок сторчик кижиден ѳдѳштеп јургенигер не?“—деп сураганым уйатту угулды ошкош. Тонкок ѳбӱгӱн акчаны алган бойынча, чай да ичпей, мендеп јуре берген. Чугулданган болбой, калак.

Конторанын эжиги табышту ачылды. Колхозтын председатели Чаганов Карман, јылкы ферманын заведующийн Бачымов Байрым ла парторганизациянын качызы Мӱрӱва Тана ээчишкен кирдилер. Олордын баштапкы сӱбӱринен чала чуулдашкан улустын аайаны билдирип турды.

— Јок, нӱкӱр Чаганов, слер тургуза ла карыган Тонкокты кезедип, айтпас болзогор, мени јылкы ферманын заведующийн деп бодобогор!—Бачымов эжиктен кирген бойынча јан табыштанып, айтты.—Онын кылыктарына мен мынан ары чыдажып болбозым!

— Акыр, Байрым, сен атыланбай, аайлу-башту айдып берзен. Тонкок ѳбӱгӱнлӱ база нени ѳлежип болбой, кырыжып-талажып туругар?—деп, Мӱрӱва сурады.

— Тонкок ло менин талажатан адаларыбыстын артканы да јок, энелерибистин эскизи де јок. Ол карыганак колдон чыгып, кижн сӱзин тообос боло берген кылыктарын мен слерге мындадан бери айдып келгем. База ненин лабын угарга туругар?

— А, не болуп баады, јазап айтсан!—деп, председатель чала кыјрантып айтты.

Бачымов тѳлкѳ бычкак бӱрѳгин бажынан чече согуп,

колтыгына кыстанып алала, эмеш токунаалу куучындана берди:

— Мында мен тайгалап жүреле, Тонкок айылына түжүп, тёрөп салган жоон беелерди талдап, Боротал ичинё түжүрзин деп жакыгам. Кымыс эдерге сүттү мал керегин ол бойы да билер. Кулунду беелерди түжүрүп экелер бололо, он конокко чыгара жакылтамды бүдүрбеген. Сельпого кымыс садар план үзүлүп калатан ба? Онон башка. Кечеги күн Тонкок өбөгөн мында, конторанын жанында, жүргенин көрөлдү, „Горно-Алтайсктагы сельхозшколдон келген практикант уулды бойыгардын турлугарга кожо алып барыгар“—деп айттым. Ол десе жол билбес солун кижини бого таштап, жана берген. Жылкы малга уколдор тургузар иш база бир күнге тутап калган. Практикант уулга Тонкоктын айылын баштап берерге бир кижини чыгарарга келишти.

Бачымов унчукпай барды. Онон „же, эмди керектин аайын билдин бе?“—деп сурап тургандый, председателдин жүзине көрөлдү, онон ары куучынданды:

—Тонкоктын онон до өскө кылыктары көп, ончозын тоолоп айдары да жок. Ого жакылта бергенде, „э-э, эдерим, туларым“ деп айдар, же эш неме этпей салар.

— Неге мынайып чуулдашкан улус болотонугар?—деп Мөрөва сурайла, каруузын сакибай, боны база бир кайкам-жылу учурал керегинде куучындады. —Кече мен бу ла Шын ичин төмөн жортуп клеетсем, Тонкок өбөгөн туштады. „Жакшы жүрүгөр бе, Тонкок өбөгөн?“ деп сураарымда, жүк ле „жакшы“ деп айдала, көндүрө өдө берди. „Акыр, токтогор, неге мынайып чуулдандыгар?“ деп ээчий кыйгыраарымда, кыныс та эдип унчукпады, кылчас та эдип кайра көрбөди.

Байадан унчукпай, жаандардын куучындарын тыгдап жүрген Тетине эмеген улу тынып үшкүреле, жыркыраак үниле айтты:

— „Атту-чуулу айылчы“ деп жыл сайын мактап, алтын сырлу күндүлү бичиктер берип тура береригерде, карыган Тонкогыгар тойынала, тееркей берген болбой! Онон башка ончогорго неден улам чуулданды деп бодоп отурыгар?

Кабинетте отургандар ончозы унчукпазынан Тетине эмеген жаар көрөрдө, ол кемзинген бойынча, жалмуурын ла суулу көнөгин алып, эжик жаар уулана базып, айтты:

— Же, бойлорыгар ла ылгажатан туругар. Менин ондо кирижерим де жок. Энцикпей, бойымнын ла шүүлтемди айда салган эмтирим.

Карыган жылкычынын чуулынын шылтактарын бедиреп,

„Тандак“ колхозтын башкараачы ишчилери база да бир канча Өйгө эрмектешип отурдылар.

Чындап та алза, бу карыган жылкычы кайткан? „Тандак“ колхоз төзөлгөн күннен ала Тонкок Өбөгөн жылкы мал кабырып, правлениенин члендеринин, жааны-жажына көрүш жоктон, кандый ла жакылталарын уккурунан бүдүрүп жүрөтөн. Көп жылдардын туркунына бойынын төрөл колхозына мундар тоолу жылкылар өскүрүп берген учун колхозчылар онын адын күндүлү адап жүрөтөн. Карыган жылкычынын ады-чабы калганчы Өйлөрдө бастыра аймак ичине элбек жайылып калган. Колында турган кажы ла жүс бееден быжыл жүс кулун өскүрүп алган учун Тонкок Өбөгөндү колхозчылар аймактын озочыл ишчилеринин жуунына ийген... Аймакисполкомнын ла партиянын райкомынын күндүлү грамотазын алып жанды деп угулган. Азыйда да Тонкок Өбөгөн озочылдардын жуундарында көп катап турушкан болгон. Ондо көргөн укканын тэкиби-чачпай жетирип, колхозчыларга жаргап куучындап беретен. Калганчы жууннан жанарда, колхозтын конторазын кирерден болгой, бойынын жуук нажызы—Тымтыш айылына да түшпөй, көндүрө Өдө берген.

Шак ла мынан улам колхозтын председатели Чаганов кабинетинде отургандарга мындый шүүлте этти:

— Тонкок Өбөгөндү эртен правлениенин жуунына алдырып, онын саң башка кылыктарынын жартына чыгар керек. Ол чындап та аймаганынан улам, сагыжы кыскарып, чүмеркей берген болзо, каруузына тургузып, эмеш сагыш алындыра кезедип саларыс.

* * *

„Тандак“ колхозтын правлениенин жууны керегинде жар сүрекей түргөн жайыла берген. Ненин учун дезе ондо шүүжетен суриктардын бирүзи жарым жылдын туркунына бүткөн иштердин итогын көрөтөни болгон.

Колхозтын тэс журтына алдыртулу да, алдырту жок то улус эртеден жуулып турды. Председательдин кабинеди тапчы болорын көрүп, правлениенин члендери жуунды клубта өткүрер деп шүүштилер. „Жаан суракты шүүжеринде правлениенин члендери эмеш те колхозчылар турушса, коомой болбос...“

Качан Чаганов жуунды ачып, докладын баштаган сонында, эжиктен Тонкок Өбөгөн кирип келди. Ол эмеш сондогонына самаатый берген турарда, председатель куучынын токтодоло, колыла уулап айтты:

— Мынаар, ичкеери Өдөбөр, Өбөгөн.

Тонкок ббругин чечип, айдып берген јерге барып отурды...

Јарым жылдын итогторын кбрбр јаан јилбулу суракты шуужери божогон сонында, Чаганов јарлап айтты:

— Бистин шуужетен экинчи сурак—јылкы ферманын заведующийи нбкр Бачымовтын комудалду угузузын кбрбри болуп јат. Нбкр Бачымов, комудалынды айдып бер.

Бйрым кызыл ббслб орой кадап салган трибунага јууктай базып келеле, куучынын табылана баштады:

— Менин айдатан комудалым тын да јаан учурлу деп айдары јок, је кыскарта ла айдайын. Мында отурган улус бистин атту-чуулу јылкычыбысты, Тонкок бббгбнди билер.. Азыйдагы ижин алар болзо, Тонкокто бир де јек јок болгону јарт. Је калганчы бйбб онын кылыгына кижичыдашкандый эмес боло берди... Мени фермага тургузарда, правление улусты башкарзын деп јакарган. Колхозтын дисциплиназын кем де бузар учуры јок. Је Тонкок бббгбн мени гообой барды. Онын керегинде правление билер. Башкы кун Тонкок бббгбн база бир јаман кылык кылынган. „Тбблбргб коштоп, бзбк бажындагы малга тус чыгарып турган уулдарды баштап, бойыгардын турлугарга јетирип бараар“—деп јакыгам. Ол дезе сельподон кажы керегин алала, јангыскаандыра јана берген. Тус коштоп апарган улус дезе Тонкоктын турлузын таппай, эки конокко улай бзбк бажыла керип јургендер. Ол не кылык деп айдар? Правлениеден мен бугун сурап турум: колхозтын дисциплиназын бузуп, ишке чаптык эдип, јаман кылык кылынып турган Тонкокты кату каруузына тургуссын... Озочыл јылкычы деп мактап, кундулеп турганынага улам чумеркеп, айткан сбсти тообос боло берген кижини эмеш сыныктырып салбаза, ол отурган јашбскурим не деп бодойтон?

Јылкы ферманын јаанынын комудалын Тонкок бббгбн чырайын бир де эмеш кубултпай, кичеенип угуп отурды. Бастыра бйдин туркунына Байрымды кезе кбррп, кезик бирде эмеш кulumзиренгени кбрунди.

Куучын айдар улустын тоозы кбп болды. Фермалардын јаандары сценага ээчий-дерчий чыгып, бойларынын шуултелерин айдып, Тонкок бббгбнди критикаладылар. Олон комсомол организациянын качызы Сакилова Тонкок бббгбнди анчадала тыгыда кезе-быча тилиле айтты.

Је ончо айдылган шуултелер учында эки јара бблуне берди: кезиктери јылкычыны кату кезеделе, он трудкунге штрафтаар деп некеп турдылар; кезиктери дезе колхозтын дисциплиназын бузуп, правлениенин јакылтазын тообой барган учун ижинен чыгарар керек деп некеп турдылар. Кал-

ганчы шуулте чып-чын болор деп, Сакылова турушкынду айдып, жылкы малды кабырар ишке жиит уулдардаг тургузар керек деп шуулте эти.

Арт учында ла Тонкок обогон јеринен орб турала, колын кбдурип, араай сурады:

— Бир-эки сдс айдарга јараар ба?

— Айдаар, обогон, айдаар—деп, председатель јббин берди.

Залда улус тым отурды. Тонкок обогон тамагын кенгиде јбткүрип ийеле, зал јаар кбрүп, куучынын баштады:

— Акыр. нбкбрлбр, ол „Тонкок“ деп кижини тоозы јок улус бого јаза-быза сонып турарда, оны бойын бу јуунга не алдырып экелбес? Колхозтын тургузылган ээжилерин бузуп, јаман кылык кылынып турган шилемирдин чырайы кандый, оны кижн кбргбй эди...

Карыган жылкычынын кайкамјылу сбстбринен залди отурган улустын ортозында тал табыш кайнай берди. Каткынын, кыйгынын ортозынан узүктеле угулган сбстбр чыгат:

— Тонкок обогон бойын таныбайт.

— Күскү экелип беригер бойын кбрүнип алзын!

Председатель орб туруп чыгала, улустын табыжып јук арайдан ла тектодоло, карыган жылкычдан сурады:

— Тонкок деп кижн слер эмес пе, обогон?

Каткы база ла јиркирей берди.

Карыган жылкычы кара-күрен чырайын соодып, он колын орб кбдүреле, чуркуражып отурган улусты токунадат. Табыш сенген сонында трибунага чыгып алала, кату униле айтгы:

— Мынла кижн каткыргадый бир де неме јок. Слер мени „Тонкок“ деп одус јылга чыгара адап, каткыры кыл шоотконыгар болор. Менин ада энемнин адап салган ады јолым Торјы, обокбм Мантылаев, сдсгим дезе каал. Обкбн јерим бу ла Карасуу бажында. Слердий ок башту-кбстү, колдубутту кижн эдим Анайдарда, мени ненин учун чычканга түндеп, чололойтон учур бар? Байрым да болзын, обкб дб кижн болзын, мени „Тонкок“ деп јаантайын адаганда, обкб улус менин чын адымды билбес болор деп бодоп, бу күнге јетире керекке албай, јбпсинген кептү јүретем... „Одус јылдан ажыра „Тонкок“ болуп јүреле, эмди неден улам мынайып атыланып чыктын?“—деп слер менен суразаар. мен онын да каруузын табарым.

Карыган жылкычы унчукпай барды. Је кезек ле обгб залда отурган улусты ајыктап турала, онон ары айтты:

— Озогы јан тушта байлар кулдарын чололойтон болгон... Ач-үренимди азырап алайын деп, акту күчиме киле-

бей, Тонкок чылап иштеп јуреримде, мени корон тилдүүлөр „Тонкок“ деп адап салгандар... Эмди бистин өмдөлүк јуртыбыс тынып, ончобыс туней—ырысту улус боло бергисте, бойы бойысты чололойтаны неге Јараар нөкөрлөр? Менин чын адымды улус ундуп салган болор деп бодоп јүрөтөм. Јок, ундулгалак эмтир! Эки ай мынан озо аймакисполкомнын председатели меге күндүлү бичикти берерде, чын адымды адап, күндүлөп берген. Слер десе мени „Тонкок“ деп чололоп, өзөк-буурымды антарып Јадыгар.

Залда байа кыймыгыжып отурган улус тым болды. Јаңыс ла Јылкычынын уни угулып турды:

— Байрым иш аайынча јакылтаны кемге айткан? Тонкокко. Онон ло некеп алзын! Торјы онон бир де Јакару укпаган. Керек десе, ол отурган чотобот то меге берер акчаны Тонкок алар эдип бичип салган. Тонкокты бурулайтан болзогор, бурулап отурыгар. Торјыда бир де Јамаң јок!..

Мантылаев суйман сагалын сыймай тудуп, бойыны г Јерине барып отурды.

Бу тужунда Мөрөва сценанын кыры Јаар Јууктада базып келеле, айтты:

— Бу өбөгөннин айтканына кожорым да Јок, кородорым да Јок. Ончозы чып чын нөкөрлөр!

Залда отурган улустын колчабамжузы Јызырай берди.

АДУЧЫНЫҢ ОЙТО ЈАНГАНЫ

(К у ч ы н)

Оны энези эрте ойгосты. Адучы кѳстѳрин јук арайдан ла ачып, уйку аразында нени де айдып ийеле, стене јаар бурылып алды. Тойзу уулынын јанында бир кезек ѳйгѳ унчукпай туруп, учында улу тынып ийди:

— Эх, сени, бараксанды. Ыраактан келген кижги болуп ырганып јатпай, улус ишке чыккалакта, конторага барып келгедий эмтирин. Онон ѳскѳ Кымый јаланга база ла јуре берер.

Адучы кѳстѳрин јумып, сол колын эптѳ јастанып алды. Бойынын айылында уйуктаары кандый јакшы! Эки јылга јуук ѳйгѳ ол тѳрѳл јуртында болбогон. Ол кѳп улустын айылында јаткан. Је эмди дезе ойто ок айылында. Сууген энези онын јанында. Онын кими ректенип турганына ајару да салбай, база эмеш уйуктап та аларга кем јок. Је уйку кенетийин чыга берген. Ол бугѳн тага ла уйуктаган јок. Јузѳн јуур санаа баштан чыкпай турганда, кандый уйку болотон эди! Јук ле карамтыга берерде, энези ого чаптык этти. Је Адучы јаныс ла энези ойгозып ийгенинен улам уйуктап болбой турган эмес, мында сыранай башка шылтактар...

Эки јыл мынан кайра, качан Тойзу Адучыны база мынайда ок эрте ойгозып турарда, уулы энезинин кими ректенип, чугулданганын угуп та турза, јылу тѳжѳктѳн бачым айрыларга тын кѳунзебейтен. Ол јаан эстеп, јетире уйуктап албаганына кородоп, је ондый да болзо, тѳрген туруп алатан. Соок суула јѳс-башты јазап туруп јунуп алганда, кайдан уйуктайтан эдин. Мендей-шынгај ажанып алган сонында ол јиит колхозчы нѳкѳрлѳриле кожо сыр-кожонгло јаланга чыгатан. Эмди де, удабас, уйкудан жагы ла тек-

ши туруп алган тымык журттын үстүндө жанар-кожон кою-
лоп, кобы-жиктерге жаныланып, угулбагай не. Омок-жардак
жашоокуримнин үндеринин ортодо Адучыга Оймокчынын
узактан бери таныш чичке жараш уни чөйилбегей не! Же
Адучы бу журтта, онын жанында деп Оймокчы эмди тур-
гуза билбес. Билер де болзо, байла, сүрекей де тын
сүүнбес болор. Не де болзо—эки жыл ас ой эмес. Кайдан
көрөр, айса болзо, Оймокчынын жүрегинде Адучыга жер жок.
Же Адучы дезе оны там ла терең сүүп жат.

— Же, жабыдап жадарын токтодып тургадый эптирин —
деп айдала, Тойзу печкенин оозы жаар басты.—Курсак
белен.

Адучы жаан үшкүрүп ийеле, бажынын алдындагы жасты-
гын тын уужап, түргөн туруп келди. Онын бачым тура-
рына иженбеген энези чочуп, кайра бурылды.

— Жастыктын кыбын жыртып ийдин, сокор. Эмеш тутку-
ланбас па? Сен городто тжжк-жастыкка уружарга темигин
калган ба?—деп, энези айдарда, жастыкты тудунганча туруп
келгенин Адучы ол тушта ла билинди. Ол оны орынга чу-
гулду мергедеп ийеле, отургушка уур отуруп алды.

— Иш керегинде сананар керек. Кымыга барып келзеп—
деп Тойзу такып ла айдып, кара чачтары атырайыжып кал-
ган уулы жаар килегендү көрүп салды.—Сенин мындый ла
бүдүжинди көрөр де чагым жок. Арткан улустын балдары
балдар болордо, сен жожуп жүрер жанды кайдаг таптын?

Адучы энезинин айдып турган сөстөрүн укпаачы киж
болуп, буттарын жаны көргөндий, оной көстөрүн албай, са-
нанат: „Энем мени соок уткуп турганда, колхоз база онойдо
уткууры жарт Мен ырызы жок киж болуп, канайып жаала-
гам?“

Ого ненин де учун ыйлаар күүни келет. „Ыйлаганда,
женил боло беретен дежет, жакшы оксөп-оксөп ыйлап алган
болзо, торт болор эди Оной оксө жүректе уур санааны
алып жүрери сүрекей күч. „Ол соок суула жунунала, кийи-
нип алды. Тойзу уулына көчө уруп берди. Бойы дезе стол-
дын кырына колдорула тайанып алган турат.

— Эне, отурзан, жанымда не турадын? Мен сүрекей жаан
жастыра кылык эттим.

— Билерим, уулым. Ончозын билерим.—Тойзу уулынын
чачын араай сыймап, оныла коштой отуруп алды.—Сен
адагды бир де жастырбай тжжггг. Ол база от-калап киж
болгон. Сыранай отко салган тос ошкови, кичинек ле не-
меге жуурылып турар. Не-немени жазап шүүнип албай,
эдип салар. Сен чыгар жылда колхозтор тжжггг. Адаг де-
зе колхозко кирбес деп тапты. Ончо айылдаштар колхозто.

бис десе единоличниктер болгонус. Сеге уч жаш бұдерде, ол карагайга бастырган. Олбордин алдында сени жакшы кичееп оскүрзин деп, колхозко кирзин деп жакарган. „Колхозто болгон болзом, карагайды жанускаан кеспес эдим“ — деп айткан

Энеси кбстинг жажын тудып болбоды. Ол уулынын жардына бажын олбйлб, ыйлай берди.

— Же, эне, ыйлаба.

— Жок, жок ыйлабазым... Сени ле эр жетирип, айылду эдип аларга кичеенгем. Же сен десе эки жылга улай айылга кбрўнбес болуп жүре бердинг.. Конторага барып кел. „Кандып кижн жастырбайт. Бир жаманымды таштагар“ — деп суразан, балам.

— Барарым — деп, Адучы айдып, кбчбни амзабай да, акты туура салды. — Менин жанып келгеним керегинде сен кемге де айтпадын ба, эне?

— Оймокчыга ла айткан эдим.

Адучынын жүреги түрген согула берди. Ол энесинин жардын күчтү колыла тудуп, бойы жаар тартты.

— Же, ол неме дийт? Чени сурайт? Түрген айтсагар, эне.

— Бастыра бойы кызарала, сени су-кадык па, узакка жанды ба деп сурайт.

— Же слер не деп айттыгар?

— Опто кайдаар да барбас дедим. Айылга кирзен деп айдарымда, элик чылап, элес эдип жүре берди.

Адучы туранын ичиле ары-бери түрген телчип база берди. Энеси уулынын жүрексиреп турганын кбрўп, ого чаптык этпеске, тышкаары чыкты. „Ого женил эмес. Ал-санаага тўшкен уул“ — деп, ол араай айдала, сенекте нени де калырадып, иштене берди.

— Оймокчы, сен мени ондоорын ба? — деп Адучы каттап-катап айдып, орындагы жастыкка кбнкбрб жадала, табыш жок ыйлай берди.

„Кайдаар барган эдинг, оноор ок ойто бар“ — деп айдыжарынан, Адучы сүрекей тын коркуп турды. Онын ордына оны жакшы кезедип, уйалта айдып, колхозто иштеерине артыргызатан болзо, ол тушта Адучы журтынан, кожо иштеген нбкбрлбринен бойынын уйатту качканын түзедерине онду амыр билбей, тўни-тўжиле иштеер эди. Колхоз Адучы да жогына кем жок турар, же бу жнит уул колхоз жогына, на-жыларынын болужы жогына жүрўп болбозын биллип жат...

* * *

Алдында Адучы жакшы колхозчы деп бодолып турган. Ласкыда болзо, ол салдалу, жайгыда — олбн чабар машина-

да, күскүдө—аш кезетен. Жаантайын ла ого сый берилетен. Керек десе, „Алтайдын Чолмоны“ газетте онын ижи керегинде жаан очерк салынган. Кандый да жуунда ол— президиумда. Иит уул көбөрүп, нөкөрлөрүнүн айткан куучындарын керекке бодобой, жаан улустын куучынына киришип туратан. Оны колхозчылар жалаң ижин башкарарына бригадир эдип аларда, ол баштыкы өйдө кем жок иштеген. Же жамыркак болорын жакшызынып, колхозчылардын шуултезине ажару салбай, ишти жайрадып турды. Качан оны бригадирден жайладып ийерде, ол жарбынала, городко барып, тушкан болгон ишти бүдүрүп, эки жылды темей өткүрүп салды. Анчадала ол Оймокчыга сүрекеп тын тарынган. Текши жуун болордын алдында бир канча күн озо ол оныла айылду-журтту болуп журтаары керегинде жөптөжип алган болгон.

Күскүдө, ашты жуундарын божоткон соңында, Ак-Кобыда жаан той болор эди...

Ишти жазип башкарары керегинде Оймокчы ого алдында да көп катап айдзтан болгон. Же Адучы карууна күлүмзиренип мынайда айдатан:

— Бистин бригадада иш коомой деп кем айдат? Онызы темей куучын эмей. Көп улус меге күйүнип, коптоп туру.

Же өлбөн белетеер иш чочудуда боло берди. Колхозчылардын текши жуунында бригадирди солуур деп куучын жайылып турарда, Адучы жүк ле колыла жанып туратан. Жуунда ол отчетты, бойынын шуултезиле болзо, сүрекей жакшы этти. Оны ээчиде куучындаар сөсти Оймокчы аларда, ол көзөктүн алдындагы бош отургушка отурып алды. Президиумнын столы жаар сарааткан көбөркийин ол күлүмзиренип уйдежеле, онын куучынын угарга белетенип алды. Иит кыс жардындагы жараш онду пладын жайылтып, столго жууктап базала, колхозчылар жаар бурылды.

— Мен керегинде Оймокчы жманды не айтсын, эки-уч айдын бажында эмегеним болотон кижин эжин корыырып жарт—деп Адучы бойында араай айдып, билдирер-билдирбес күлүмзиренип отурды.

Же Оймокчынын куучыны көндүккөн тарыйында ла, темей сүүнгенин ол билип ийди.

— Адучы бригада керегинде сананып туру дейзигер бе? Онын сананганы жанис ла бойы керегинде. Улус оны бригадир деп адаганын сүүп турат—деп, онын айтканына Адучы бүтпей тургандый, көстөрүн тостойтын ийди.

„Жастыра угулган эмес пе? Жок, жастыра эмес“.

— Бис оны жакшы ишчи деп көдүрөгисте, ол десе бойын жаан көрүп, же бүдүретен ишти ундуп салган.—Оймокчы Адучы жаар бурылды,—ондый эмес пе, нөкөр бригадир?

Адучы карууна айдар сөсти таппады. „Көрзөн, ол ого Адучы эмес. Же— „нөкөр бригадир...“ Уул кол платты алып, же оны Оймокчы сыйлап бергенин эске алынала, ойто карманына түрген сугуп, мандайында суркуражып келген соок терди жениле арлады.

—Чын, оны жакшы критикалаар керек—деп, ун угулды. Онызы счётоводтын болушчызы Кертеш айтканын Адучы билип ийди. Кертеш Оймокчыны база сүүп турганын Адучы билер. Оймокчы бригадирди критикалаганы ого сүреен жарап туру. Же кем жок, критикалагар...

Жуун орой тунге жетире отти. Адучыны иштен жайлады, онын ордына Оймокчыны бригадир эдип тудуп аларын колхозчылар жараттылар. Адучы отургужынага араай көдүрилип, эжик жаар басты. Улус онын жуурылып калган чичке кабактарын, алдындагы эринини тартылып турганын көрүп, унчукпазынага туура туруп, жол берди.

Адучы конторанын алтыгы жанындагы кичинек садычакка келди. Оны бригадирден чыгарар деп, ол чек сянбаган. Жаны ла откөн жуун ого уур түш деп билдирди. Же түш болгон болзо .. ол нөкөрлөрин, колхозчыларды сүрекей тын төгүндөн салды. Олор Адучыга иженген, ол десе олордын ижемжизин тузаланып, колхозты мекелеген.

„Кандый жаан уяат! Бригадир болуп иштен турала, келип жабызаарында кандый ошкош .. Күскүдө жаан топ эдетен деп турган. Бригадир болор тушта кысты сөстөгөн, кыс бригадир боло берерде, алатан туруу“.

Бу ойдө онын үсти жанында жашдөкүримнин кожоңы угулды. Оймокчынын унин танып аларга Адучы кожоңды тындап укты. Же кыстын кожоңы угулбайт. Оныла жолыгыжып куучындажар керек болгон. Адучы садычактага чыгып барарга сананды. Же бу ойдө Кертеш ле Оймокчы куучындажып, өдүп браатканын көрөлдө, кыймык та эпей, тым тура берди.

—Адучы атканоктон түргөн „сурт“ эде берген. Уяалып турган болбой кайсын—деп, Кертештин айткан уни угуларда, уул жүдуругын түүнүп алды. „Ах, учкан, бир катан сузуп инген болзом, тилин чүрче ле тартыла берер эди“.

—Ого уур болуп жат. А сен не, сүүнип туруу ба?—деп, Оймокчынын уни угулды.

—Же сен бригадир де болзом, Адучыга килеп турган турун. Бойы бойгарга болужар учурлу болгоныгарды билбей кайдайын. Эмди ол, соктырткан баладый, эрке сөсти сакыйт.

Кертеш оног ары база нени де айтты. Же Адучы онын сөстөдрин ондобой калды.

—Көрбөн, учканды, жаны бригадирге жарамзып турганын—деп, Адучы оны ээчиде чуулду айдала, айылы жаар ууланып басты.

* * *

..Эки жыл өдө берген. Бу өйдин туркунына Адучы амыр уйку билбей, айылы керегинде, колхозы, Оймокчы керегинде узак сананып туратан. Же ойто журтына жанарга жалтанып турды. Эмди десе ол төрөл журтына жанып келди. Же азыйда нокорлори болгон колхозчылар, көбркий кыс Оймокчы Адучыны канайда уткугай не? Адучы кандый да уулдардан жалтанбай, ойто ак-чек колхозчы болорына кичеенери керегинде сананып турат.

—Не де болзо, конторага баратам!—деп, ол айдала, бажын жастыктаг өрө көдүрди. Ол соок суула јунунып алала. Јуртты өрө араай басты.

Конторада улус көп болгон. Адучы эжикти чебер жабала, бөркүн чупчыды. Столдын јанында турган Оймокчыны көрүп ийди. Колхозчылар Адучыла эзендежип, солун-собурды суражып турды. Оймокчы десе онын келгенин сеспей тургандый, кайра да бурылбай, Кертешке нени де куучындап турды. Кымый конторада јок болгон.

—Ол удабас келер болбой—деп, колхозчылардан кем де айтты.

Адучы бойын эп-јоксынып, бош отургушка отурала. Оймокчы жаар көрди. Бу өйдө Кертеш Адучыны јаны көргөндий, ого јууктай базала, колын сунды.

— Же, јакшы ба, Адучы? Городто не солундар јүрет?

— Кижии кайкагадый солундар да јок—деп, Адучы каруун күүн-күч јок јандырды.

Кертеш Оймокчы жаар бурылала, күлүмзиренип ийди.

— Нокөр бригадир, слер солун кижиле не эзендешпей туругар? Эки јыл көрбөгөн кижини таныбай туругар ба?

— Сен таныбай турун не база—деп, Оймокчы Кертешке чугулду айтты. Ого Кертештин сүмелү күлүмзиренип гурганы јарабай турды.—Менин килуум килегенче, Чибилү өзбктин өлбнниниг акт бичигин таап алган болзон торт болор эди. Кере-түжүне кертейип отурганча, керектү чаазындарды аайлап ал.

Оймокчы Адучыга јууктай базып келди. Онын качарлары эмеш кызара берди.

— Сен бүгүн ишке чыгарын ба, Адучы!—деп, ол эзендежердин ордына араай айтты. Уулдын јүреги тимирт этти. Же ол каруун јандыргалакта, Оймокчы јылу күлүмзиренип, оног ары айтты:

—Кымый аймакка барган. Ол јук ле эртен келер. Је мен сенин жанганыңды ого куучындап бергем. Колхозчылардын текши јуунына јетире иштегей деп айтты. Иштееринг бе?

— Иштеерим—деп, Адучы араай айдып, бригадирдин колынан тын тутты.

Кертеш отургужына отурып алала, колхозчылар јаар кбррп, кбррорин сыккыйтып ийди.

— Јакшынак тушташ.

Је колхозчылар онын куучынын укпай, Адучы ла Оймук јаар кбрргүлөп, кулүмзиренип турдылар. Адучы база суунчилу кулүмзиренип јенил ушкүреле, мандайында чыккан соок терин алдында Оймукчынын сыйлаган кол пладыла арчып ийди. Кертеш дезе база нени де айдарга сананала, бастыра бойы кызарып турганын билдиртпеске, столдын үстүнде чачылган чаазындарды жангыс јерге јуунадып турды.

— Колхозтын јууны болголок, је Адучы неге суунет?— деп, ол бойында араай кимиректенип турды.

Адучынын јурегиндеги ырысты ла оныла кожо колхозчылардын суунгени Кертешке јакшы ондоп аларга узак ой керек болор. Је ондый да болзо, ол колхозчылардын трудкүндерин бичийтен табелин алала, ондо база бир кижиге бош графа бар ба деп кбрди.

С. СУРАЗАКОВ

Ч Ө Л

Булуттар тенериле
Көчкүндөп барат,
Туулар бажына
Амырап алып.

Жердин устүлө
Койлор жылыжат,
Түндө айылдын
Ланына конуп.

Күн эрте чыгат,
Күн орой ажат,
Көк тениске
Чоңо бергендий.

Койчынын кожоны
Бу чөлдин уни
Ыраак жайылат,
Тенисте толкудый.

Мен бу чөлгө
Сагыжым салдым.
Койчынын жараш
Кожонун суудим.

Мен бу чөлдө
Булуттый көчүп,
Лажына мында
Түрөргө куунзедим.

Кош-Агаш

ТЕЛЕНЕТ КЫС

Чырайың толо ай ошкош
Качарың кызыл, теленет.
Баштап ла бүгүн сени көрүп,
Лажына көргөм деп билдирет.

Сен керегинде тууҗылар
Тууларымда чүмделген.
Сениң кеберин эскиден,
Лажырбай айдайын, сүүгөм

Сен колхозтын койчызы.
Колың тотко туттырган.
Ле онызы алдырбас—
Иште колың макталган

Сен керегинде райкомдо
Куучын айдат секретарь,
„Сүрекей жакшы койчы“—деп.
Мактап турат улустар.

Ээн чөлдө журтайдын.
„Кунукчыл эмес пе?“—деп сурадым.
„Неге кижги кунугар?“—
Менин сурагыма кайкадын.

„Жүрүминде не жетпейт?“
„Ончозы жеткил“—деп, сен айттын
„Лангыс ла Москва городты
Барып көрдөң болзом“ дедин

Кремльге барып кирерге
Санаан жажырбай айладың.
Ленин өрөкбнди көрдөргө,
Теленет кыс, күүнзедин.

С СУРАЗАКОВ

КИЧИНЕК ТҮБЕК

(К у з ч ы н)

Картыс ла меге Шибее деп фермага барарга келишкен бис сегис беристе кирелу жаан оздкти жойу оттибис. Оздкто кар кайылып, кезик жерлерде жер топсып башталган да болзо, же туулардан соок салкын откоре согуп турды. Жангыс фермага ла jedип келерибисте, ол терен кобыда, ыжык жерде турган учун, салкын билдирбей барды. Картыс койчыларга эмдиги улустын бийик кебери керегинде лекция кчырып береле, мен дезе бу фермада жаткан карыган Адыжок деп кайчы кижинин кайын угала, эртезинде, тан атса ла, ойго жанар деп уйуктап жадып койдыбыс. Фермада иштеп турган уул, Эндирке, бисги деремнеге жетире абралу апарып салаачы болгон.

Же эртезинде туруп келзебис, торсуктан орб кар жаап койгыр.

Бис Картысла эку жукачак жайгы тонду ла ботинка одукту болгонус. Онын учун соокко чарчаар болорус деп мен нокдриме база бир коноло, эртен атаналы, дедим. Онойдо ок Эндирке де айтты. Же Картыс мендеп, ждпсинбеди. „Сен соокчыл, курагы болгон бо?“—деп, ол бойын тынзынып, мени дезе электеп ийди.

Эндирке адын абрага жегеле, сенекке жуук жортуп келди. Абрада эки жаан тере тон жаткан. „Бу тондорды кийип, будыгарды эдегиле ороп алыгар“—деп, Эндирке биске айтты. „А сен бойын соокко тондозын ба?“—деп суразам. „Мен сопокту, алдырба - ас“—деди.

Картыс жабыс сынду, семис кижиге, эки тоннын жакшызын талдап кийеле, абрага озо чыгыч, ортозына эпту отура-ла, будын чирей тееп, тоннын эдегиле онын устунен олбн-ло ороп алды. Биске абрада отурар эмеш ле жер артыргыс-

ты. „База эки киж и артканын айса алаатып, ондобой калды ба?“—деп сананып, мен унчукпадым да.

Фермадан чыгып атанарыста, кар токтобой, там ла ары жаап, жол јук ле кырланып кбрүнип турды. Эндирке јолдон туура чыга бербезин деп, мен база ичкеери шиндеп кбрүн отурдым.

Је кобыдан чыгала, Јаан озбккө киреристе ле, бисти мында түбек сақып турганы биллирди. Кече салкын устунен томон биске удур соккон болгон, бугун дезе ондгийн качашкан чылап, алдынан ор согуп, озбктин јерге түшкен де, түшпеген де карын учуртып, бисти тумалаарга сананды. Кар јустериске ийнедий кадалып, кажы ла тежиктен кирип, бисти чарчадарга турды. Је Картыс оны керекке де албайт. Ол бастыра бойы јылу тере тонго ороло, менин аркама эптү јолонип алган; эмеш кайра ийтсем де, торт ызырынып ийген—кыймыктанбас та болды. Тоннын ичинен онын јангыс ла, борсук чылап, быркылдаганы угулат. „Эндирке, а Эндирке, бис качан једерис?“—деп, ол катап-катап сурайт. „Удабас, удабас... отураар ла“—деп, Эндирке каруун куун-куч јок берет.

Је удабас једетенис алаңзылу болды. Јол ортодо Јаан јуука, онын кийининде Јыра бар болгон. Јуука да, Јыра да эмдиге јетире билдирбейт. А шуурган дезе там ла казырланып, бий сыгыруун сыгырып, бисти базарга јазанып алды. Картыс чек кбрүнбей барды: онын ордында болчок крт чогулып калган јатты. Јер телекей бистен кенетийин айрыла бергендий, бис сыранай озкузиреп калгандый, айландыра не де кбрүнбей барды.

Бис чике јолдон азып турганыс јарт болды. Эндирке оны билеле, боожоны меге туттургызала, бойы абрадан түжүп, јол кбрүп, кайдаар да јоголо берди. Мен онын кыйгызына атты ууландырып, арайын јортуп отурдым. Колым, будым тонуп та турза (тере тонымнын ичи бастыра улүш болгон), Је Эндирке менен ыраак та кбр шыралап турганынан кемзинип, унчукпай брааттым. „Шуурган бисти базарга турган болзо, бис таргыжар, јенижер“—деп кайда да санаамда айдылат. Эндирке, ого темижип, мен де колысты, јузисти карла јыжып, изидип алып турлыс.

Је Картыс бистин бу тартыжыска ла шырабыска кереги де јок, бойынын ла тынын алынып, кыймыктанбай, јабарланып јатты. Онын бу кылыгына карааным кадып, кайра бурылала, сурадым: „Картыс, о Картыс, сен тирү бе, айла блүп калдын ба?“—„О, калак, соокко тонодым. Эндирке бисти, чыи ла, чарчадарга сананды ошкош!“ деп онын комудалы арай угулды.

Эки час өткөн соңында шуурган туйлап токунаган жылкыдый, токтоп, эбиреде ончо неме көрүнер аргалу боло берди. Бис чике жолло келип жадала, ат жууканы кечпей, кышкы эбиру жолло төмөн салтырыбыс. Бу жолло деремнеге жетире эки катап ыргак болгон. Бис кайра бурылбай, ол жолло бардыбыс.

Деремнеге жедип, турага жылынарга кирип келеле, көрзөбис, Эндиркенин карга шуулгени коркушту болды: кийинде бир де кургак жер жок. Же Картыс жаан тере тоннын ичинен эмеш те алдырбаган, кургак, жылу чыгып келди. Ол не де болбогон чылап, каткырып, Эндиркени шоотты: „Сен кайттын, уул? Бу жолло жажына жүрүп, канайып астын?“ „Та, канайып та бурылчыкты көрбөй калтырым. База ла эмеш болзо, слерди тонырып койор эдим“,—Эндирке бурууны бойына алынып, төмөн көрүп, унчукты.

ЈАНҢЫ БИЧИКТЕР

„Т У Б А“

Лазарь Кокышевтин баштапкы улгери 1948 жылда, ол национальный орто школдын үренчиги болордо, чыккан. Онон бери он жыл өтти. Л. Кокышев бу өйлөрдүн туркунына орто школды, онын сонында Москвада А. М. Горькийдин адыла адалган Литературный институтты божодоло, эмди бистин алтай литератураны көндүктирер иште туру жа берген. Ол алтай тилге үлгерлер бичип, жылдын сайын бойынын билгирин, үлгерлерди чүмдөөр эп-сүмелерин бекүрөт. Онызы анчадала Кокышевтин бу жуукта кепке базылып чыккан „Туба“ деп жуунты бичигинен жакшы көрүнөт. Жуунтыга поэттин 1953—1957 жылдарда бичиген үлгерлери, туулары, балладалары кирген.

Бу произведениелердин көбизи орус тилге көчүрилип, Москвада „Советский писатель“ издательстводо алдынан жуунты бичик болуп кепке базылган. Бу П. Кучияктын „Алтайдын тууларында“ деген бичигинин кийининде Москвада чыгып, бастыра проонго жарлалган алтай писательдердин экинчи художественный бичиги болуп жат. Онызы биске, кычыраачыларга да, поэттин бойына да сүрекей сүүнчилү.

Л. Кокышевтин үлгерлерин алтай кычыраачылар жибиркеп кычырар. Олор автордын жакшынак кыракайын, не ле неменин жаражын, жибүлүзин көрүп, чечен айдып билерин керелейт. Ондый жерлер жуунтынын баштапкы ла строкаларынан ала башталат:

Кайыр туулар,
Эски тесрмендий,
Ашкын сууларын
Экпиндү калыдат.
Карыган мбш,
Тесрменчи кижидий

Кайадаг Чолушман
Озбкти аҗыктайт.
Чолушман суузы
Лайзаннын катынды
Кайага таажып,
Кайра ташталат.
Тайгадаг ийдижип
Түшкен чибилер
Келип болбой.
Јаратта тургулайт.

Бу мындый сөстөр Јаныс ла ар-бүткенди јураганында эмес, Је кижини де, кижинин психологиязын да көргүске-нинде, публицистический де үлгерлерде көп.

Төжөгим менин —
Алтайдын чөлдөри,
Јуурканым менин —
Көк тенери.
Бойымнын Јеримде
Амырап Јадырым.
Амырап Јадым
Мен. чөлдөрдүн баатыры.

Бу үлгерлер поэтический ийде-күчтү, романтический кө-дуринилү, Је онызыла коштой олор Јадын-Јүрүмле чике колбулу. Поэт Јадын-Јүрүмди үстүнче кайкалап көргүзип турган эмес, Је онын терен түбине кирип, не ле немени чике сөстөрлө кабыра тудуп алала, улуска чыгара көргү-зип берип тургандый. Л. Кокышевтин поэзиясында ар-бүт-кеннин, совет кижинин јүрүминин, тартыжузынын, кжи ичкеери умзанганынын, онын санаазынын, күүннинин Јара-жы, бийиги, сүүмјилүзи ачылат. Онын үлгерлерин кычырып, бис кжиде кандый көп Јакшы барын көрдөибис. Поэт ол керегинде јылу, кижини бастыра јүрегинен сүүп айдат.

Кокышевтин үлгерлеринин көп лө сабазы лирический. Олор-до автор бойынын кажы ла көргөнин, санааларын, сүүн-генин, јүрегинде не болгонын, не барын айдат. Онын учун олор поэттин бойынын биографиязыла чике колбулу. Оны-зында коомой неме Јок, карын, поэт бойы ажыра эбире Јадын-Јүрүмди чындык, чике көргүзет.

Је лирика башка-башка болуп Јат. Кезик лирикада бис поэттин санаазы, күүни ажыра бастыра јүрүмди, ороонды, телекейди көрдөибис, кезиги дезе Јагыс ла автордын бойын ла көргүзет. Л. Кокышевтин јуунтызында онызы да, мыны-зы да бар. „Лирика“ деп адалган бөлүктеги үлгерлердин көбизи автордын бойын көргүзет деп айдарга келижип Јат. Олордын тбс темазы автордын алдынан бойынын ла јүрү-ми, санаазы, сүүжи, кунукканы болот.

Айылыма мен келбезим—
Айдын јүзи тегерик...
Кылыгымды билбэзиг—
Кыстардан мен эзирик.

Бу мындый үлгерлер албатыга гуза јетирбей, озор ончо улуска јилбүлү болор деп авторго сананбаска керек.

Јуунтыда бистин орооннын албатызынын јадын-јүрүмин көргүскен, телекейлик темалар аайынча бичилген үлгерлер јок эмес, бар. Алтай поэт јаныс ла Алтай керегинде бичи-ир эмес, је бастыра орооннын јүрүмин, ижин көргүзер учурлуун, телекейдин тартыжузында эрчимдү туружарын поэт јакшы билет. Ондый үлгерлер „јаны јылдын тунинде сананган санаа“, „Муса Джалиль“, „Чергдин сөзи“, „Араб-тын каруузы“, „Бистин јолыбыс“ ла ошон до өскөлдөри болуп јат. Је озор сүрекеј ас. Поэттин задачазы советский албатыга керектү политический, общественный сурактар аайынча произведениелер бичири, улусты коммунистический санаага үредери, көдүрери болот. Кокышев бу задача-чаны бүдүрерине поэтический творчествозын ууландыраын мынан ары кичер учурлу.

Кокышев кандый ла немени (ар-бүткенди де, кижинин кеберин де, кылык-јанын да) натурадан јурап көргүскенде, онын јакшынак поэтический ийде-күчи көрүнөт. Је ол кандый бир шүүлтелерге көчкөндө, онын шүүлтелеринин учу-ры эмезе јарт эмес, эмезе јастыра боло берет. Бу неден улам болуп туру дегежин, поэттин јадын-јүрүмди шиндеери јанынан ченемели, таскадузы ас. Темдектеп, „Тугайанын бажынан чөлдөргө көрдөм“ деген үлгерди алалдар.

Тугайанын капыр бажында
Түрүп јалым јаныскаан.
Ичкеери чөлдөр көгөрин.
Ыраак, ыраак јайылган.
Санаам анда, чөлдөрдө...
Меге не де керек јок.
Јирменчи чак алдым да,
Меге не де керек јок.

Бу үлгердин төс шүүлгезин эки башка ондоорго јараар. Бир јанынан поэт меге јирменчи чактан өскө „не де керек јок“ деп айткан деп билерге јараар, экинчи јанынан, јир-менчи чакта меге „не де керек јок“ деп айдылганына кели-же берет. Бу мынызынан көргөндө, поэт кезикте үлгердин учуры кандый болорын, кандый угуларын јетире сананып шүүбей јат. Ошон улам бир канча өскө дө үлгерлердин учуры, төс шүүлтелери јарт, чокум эмес болот. Темдекте-зе, „Күскү салкын“ деп ар-бүткеннин күскү пейзажын јак-шы көргүскен үлгеринде поэт кенетийин бичийт:

Ундулып калган
Озогы санаалар
Катап ла менин
Көксимде чабышты.
Эки телекей
Көксимде кабыжып.
Кыстуудан чыгатын
Арга жок немедий.

Кандый „озогы санаалар“ поэттин көксинде чабышкан?
Кандый „эки телекей“ кабышкан? Кычыраачы кижиге бу жарт
эмес. Онойдо ок „Сокор журукчы“, „Тайгадан талайга же-
гире“ деген үлгерлерде автор нени де айдарга турала, учы-
на чыгара айтпагандый болуп жат. Кезик лирический үлгер-
лер чек учуры жок айдылган:

Поэт болзом кайдарым—
Бойлог жүрер ол элим.

ол эмезе: Jүүлгөн менин жүрегим,
 Jүрегим,
Jүрүмүмдн үреди,
 үреди,
Jүүлгөк каным кунугуп,
 кунугуп,
Jүзиме тентн эзирип,
 эзирип.

Мында поэт үлгер сөстөрдүн жаныс ла тыш кебери эптү
айдыларын кичееген, же олор кандый учурлу болорын санан-
баган. Бу мындый куру—кей сөстөр кычыраачылардын са-
наазында токтобойт, көргүзилген картиналар көскө көрүнбейт.

Л. Кокышевтин үлгерлеринде бар база бир жаан тутак
неме—онын бир канча жарабас кокырлары болуп жат. Поэ-
зияда кокыр, юмористический каткы, сатира, шоодыш, элек-
теш—жаан ийделу поэтический эп-арга. Л. Кокышев олорто
көп үлгерлеринде билгир тузаланат. („Кичинекей кижиге“,
„Айу“, „Калганчы айыл“ ошон до өскөлдөри), же онызыла
коштой онын үлгерлеринде бу жанынан бир канча жастыра-
лар да бар. Темдектен, „Патейдин кижн алганы“, „Кому-
далду санаа“, „Каракайдын черүден жанганы“ деп үлгерлер-
ди алалы. Олорды албатыга керектү үлгерлер деп айдарга
жарабас. Бу үлгерлерди бичип, автор поэзия—ол бийик по-
литический, воспитательный учурлу, сүрекей каруулу неме
болгонуң, албатының, партияның бийик санаазы, кычырузы,
Jүрегинин согулганы, кожоны болгонуң ундуп койоло, оны
жаныс ла каткылу сөстөр, кокыр табарунын ойыны ла деп
көрб бергендий. Же онын бу каткызы, кокыры учурлу эмес,
карын, бир канча кемзиниш жогынан айткан сөстөриле кы-
чыраачыларды эп жоксындырат.

Луунтыда эн ле јаан произведение— „Туба“ деген туују. Бу туују автордын узак ӱйдил туркунына жазаган ижи болуп јат. Оны автор кепке базардан озо Алтай ичиле Јоруктап, көп јерлерде кычырган, көп улустын шүүлтезин угун алып, келишпес јерлерин түзеткен. Бу ончозынын шылтуунда „Туба“—Л. Кокышевтин эн артык произведениелеринин бирүзи боло берген. Је бу туујунын сүрекей јакшы чүмделгени—баштапкы ла бӱлүги болуп јат (бажалыктар: „Туба базарда“, „Туба сыралапта“, „Түрме“, „Туба түрмеде“, „Туба јайымда“, „Јайзан“, „Кам“, „Тайгада“, „Тубанын јанганы“). Бу чечен, јилбүлү бичилген бажалыктардан бистин алдыбыска озогы јокту туба кижинин кебери тирү бойыла туруп келет. Ол кузуктап, сүрекей көп иштеген, арбын кузугын базарга экелип садала, көп акча-јӱдӱ табар деп сананган. Је кузугын садын божогон соңында ол акказын тоолоп көрӱ, байдын төлүзин төлбӱргӱ, којойымнын алымын берерге, камнын ла јайзанын улүзин апарып табыштырарга сыранай јетпес эмтир. Аргазын таппай, туба олоордын ончолорына түкүрдү.

Улеп, үлеп келерде,
Бойы чек куру калды,
Онон ончозына түкүрӱде.
„Сыралапка“ кире конды.

Туба мында аракыдайт... „Кизи алтын, акча чаазын!“ Туба акказын кысканбай, соңында не болорын санааркабайт. Је „Тубадан акча баалу“ эмтир.

„Баштан бийик төлүлү“ учун туба „телекейдин төжин баскан темир башту јеек түрмеге кире бергенин билбей де калат. Јокту туба, јалтанбас јүректү, кунукпас јанду, тапкыр, алгыр да болгожын, је оны кайда ла болзо, түбек сакыйт. „Түрмедеп чыгала, којойымга ок-таары сурап келерде, којойым оны, ийтти чилеп, сүрет; онон ол приставла согужат, айылына јанып келеле, јайзанга чыбыктадат; оорыйла, камга мекеледет.

Туујуда автор јокту алтайлар ла орустар најылык болгони Туба ла орус кизи Иванактын кеберлери ажырачындык көргүскен. Је „Тубанын приставла согушканы“ деп бажалыкту јилбүлү бичилген үзүкте туба јаныс ла приставла гартышканы көргүзилген эмес, је „сыралапта“ отурган ончо „сыксылышкан орустар“ ого удурлап, оны ӱштӱгӱндий көрүнөт:

„Очереди јок!“—дешип,
Ончозы бого гүймеди,
Пристав болгон кижини
Бир кижидий кычырды.

Бу бөлүктө бир канча жарт эмес, эмезе жастыра айдылган сөстөр бар, ол тоодо „сыралап“ та деген сөс. Ондый сөс алтай тилде бар да болзо, же бу грамматический кебери айынча аракы. сыра ичер Јерди онойдо улус адабай јат.

Тууынын экинчи бөлүги керегинде бис мындый санаашуултелу болодыбыс. Бу бөлүктө туба, революционный гартыжу болордо, озо баштап жастыра јолло барып јадала, нени де билбезинен улам бандага киреле, оной орус нөкб-ринин болужыла чын јолго тура бергенин автор көргүзет. Онызы јаңы көргүзилген неме эмес. Бир канча алтай јоктулар байлардын тузагына кабылып, революциянын јылдарында жастыра јолло барганын алтай литературада П. В. Кучияк та („Аза-јалан“), П. А. Чагат-Строев те („Кара-Корум“), бу јуукта В. О. Адаров то („Карындаштар“) көргүскөн. Энди ол ок керегинде Л. В. Кокышев те бичийт.

Бу мындый керектер революциянын јылдарында чын болгонун бис билерибис. Је ненин учун алтай улус революция тужунда ончолоры ондый болгон деп сананар? Алтай албаты озогыда күч аналгада, карануйда јаткан да болзо, же јаантайын ла онойдо нени де билбеген, нени де ондобогон деп көргүзереге јараар ба? Алтай улус ортодон революцияга озочыл санаалу болуп, чындык јолло барып кирген улус көп болгон. Је бис онызын ненин де учун ундуп, литературада көргүспей јадыбыс. Онойдо ок Л. Кокышевтин да туујызында олор көргүзилбеген. Мында јаңыс ла элестелип көрүнгөн алтай проводниктен башка революцияда баштапкызынан ала турушкан бир де озочыл санаалу алтай кизи јок. Бистин задача—јаңыс ла албатыны байлар мекелегенин ле албаты дезе мекелеткенин көргүзер эмес. Је революцияда албаты эрчимдү турушканын көргүзери болуп јат. Јадын-јүрүм ол јанынан сүрекей көп материал писательдерге берип јат. Бу задачаны бүдүрерин алтай албаты бистен некеп јат. „Ганна“ деген туујы јилбүлү де бичилген болзо, ондо көргүзилгени, айдылганы бистин чын јадын-јүрүмнен ыраак деп айдарга келижет. Ондо јаңыс ла бир јакшы шуулте—цыган кыс јаңы јадын-јүрүм баштаарга сананганы болуп јат.

Л. Кокышевтин үлгерлери де, туујылары да поэтический тили келтейинен байлык. Ол албатынын сөстөрүн көп лө билгир тузаланат, јаңы јилбүлү эпитеттер, метафоралар, тундештирүлер таап, алтай тилдин поэтический эп-аргалары көп болгонун керелейт. Темдектезе, мындый сөстөрдү аламы: Јееренектин кару јаан көстөри; эрмекчи суу; аттын таказы јолдоры танмалайт; чааналу тайга; талан-келен—чөлдөрдүн поэди; бојо ичкендий болгонбос; аспактын будагы согоон-

дый сыгырат; кўстин келгенин, жаңы ой келгенин туулардан жарлап, ан кыйгырат. Бу мындай жылбулу поэтический сөстөр кажы ла үлгерде, кажы ла страницада толо.

Је кезикте поэт алтай сөстөрдү учурынча чике эмес, јастыра тузаланып турган учуралдар бар.

Орус тилле „от счастья опьянел“ деп айдарга Јараар болзо, алтайлап „мен ырыстан эзирдим“ деерге чек келишпей јат. Је Л. Кокышев десе бу сөсти ончо ло јерлерде тузаланат: Јүрүмнен „эзирик“, кыстардан „эзирик“, салкынан „эзирик“, керек десе онын күүги де „эзирик көзиле“ эбире көрөт. „Адам“ деген үлгерде поэт „Шуурганду тунде адам ыраган“ деп бичийт. Је оной биске јарт эмес: адазы кайдар да Јуре берген бе, айла божой берген бе?

Ондый јастыра учурлу болуп айдылган сөстөр јуунтыда көп. Л. Кокышев бойынын үлгерлеринин эпту айдыларын ла угуларын тын кичееп, алтай албатынын поэзиянын ончо ун-табыш поэтический эп-аргаларыла (анафорала, аллитерацияла, рифмала) тузаланат. Темдектесе, кўску өлбөттин шылыраганын ол III—Ж деген табыштарла тузаланып, јакшы көргүзөт.

Чөлдүн
Өлбөт шылырап,
Шымыранып, менин
Будыма бажырат.

Поэт Л. Кокышевтин рифмалары жаңыс ла глаголдордон турган эмес, је эрмек куучынын өскө дө башка-башка бөлүк сөстөрүнөн турат. Поэттин алтай рифмаларды јүзүн-јүүрлөдөргө, байыдарга кичеегени сүрекеј мактулу. Рифма јакшы болзын деп ол алтай эрмектердин сөстөрдүн ээчидеечий турар аайын кезикте бузуп та турганы кем јок, је эрмектин учуры јарт эмес боло бербезин деп ајарынар керек. „Энем турган жаңыскаан эжикте“ деген эрмек поэт инверсияла тузаланганда, ойинен өдө берип турганын керелейт.

Л. Кокышевтин үлгерлеринин, туујыларынын база бир јакшынак поэтический эп-аргазы—јүзүн-јүүр, байлык ритмиказы болуп јат. Ол алтай үлгердин ончо ло ритмический кеберлерин тузаланып, алтай стихосложениени онон ары көндүктирет.

Л. Кокышевтин „Туба“ деген бичигин издательство чыгарганы јакшы, је онын кепке базардан озо өрө айдылган бир канча једикпестерди түзөдип койор керек болгон.

С. СУРАЗАКОВ

Б А Ж А Л Ы К Т А Р

И Кочеев, А. Михайлов (Демченко). Јангы алтай (очерк)	3
С. Усольцев. Турумкай кылыктулар (очерктер). Алтай тилге Е. Чапышев көчүргөн	38
Л. Кокышев. Јетижылдыктын алтамы (үлгөр)	41
Агроном Зина (үлгөр)	45
Ленинский жиптер (үлгөр)	46
А. Саруева. Ус келин (үлгөр)	47
Э. Паякин. Јангы уйенин ойи (үлгөр)	—
Эки кижн тушташкан (үлгөр)	48
Кару Јерим (үлгөр)	49
С. Торбоков—шор поэт. Амыр-эичу уччи (үлгөр). Алтай тилге Э. Паякин көчүргөн	50
Кузбасс (үлгөр). Алтай тилге Э. Паякин көчүргөн	—
Орус карындашка (үлгөр). Алтай тилге Э. Паякин көчүргөн	51
А. Адаров. Чолушманла куучындашканым (багида)	—
К. Козлов. Көбчечек (үлгөр). Алтай тилге А. Адаров көчүргөн	53
Апчы Клык (үлгөр). Алтай тилге А. Адаров көчүргөн	55
Г. Кондаков. Алтай јсрим (үлгөр). Алтай тилге А. Адаров көчүргөн	56
А. Коптелов. Сад өскүречи жиптер („Сад“ деп романнан алган бажалыктар) Алтай тилге Н. Кучияк көчүргөн	57
А. Демченко. Экинчи катап туулганы (куучын). Алтай тилге В. Кучияк көчүргөн	57
А. Ередеев. Кырада (үлгөр)	88
Белек (үлгөр)	—
Б. Укачин. Бала тужум (үлгөр)	—
Е. Чапыев. Јангы Сары-Токой (үлгөр)	89
Ю. Кыдыев. Меинг кызым (үлгөр)	90
А. Тыдыков. Сыргалјлардын кожоны (үлгөр)	—
Топшуур (үлгөр)	91
И. Сабашкин. Такаанын јымыртказы (багия)	—
Н. Куранэков. Карыган јылкычынын чугулы (куучын)	93
В. Кучияк. Адучынын ойто јанганы (куучын)	100
С. Суразаков. Чөл (үлгөр)	107
Теленет кыс (үлгөр)	108
Кичинек түбек (куучын)	109
Јангы бичиктер (статья)	112

В ГОРАХ АЛТАЯ
(Альманах №8)
На алтайском языке

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Я. П. Кочеев (гл. редактор), **А. М. Демченко**,
С. С. Суразаков, **В. С. Кыпчаков** и **А. Ф. Добрынин**.

Художник **И. И. Митрофанов**.
Художественный редактор **А. М. Кузнецов**.
Технический редактор **М. И. Тихомеков**.
Корректоры:
Ф. Ф. Нёкёрова и **С. Х. Тюхтенева**.

Сдано в набор 10/IX 1959 г. Подписано в печать
15/XII 1959 г. Формат 60×92 1/16. Печ. л. 7,5.
Уч.-изд. л. 7,1. Тираж 1 000 экз.
АН 10071. Заказ № 409. Цена 3 р. 85 к.

Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15. г. Горно-Алтайск,
проспект им. Сталина, 29.

Баазы 3 салк. 85 акча
Цена руб. коп.

В ГОРАХ АЛТАЯ

(Альманах)

На алтайском языке

ГОРНО-АЛТАЙСК

1959